

UNIVERSITÉ DE COPENHAGUE

**CAHIERS
DE
L'INSTITUT DU MOYEN-ÂGE GREC ET LATIN**

84

Centre for the Aristotelian Tradition

Saxo Institute

2015

James of Douai on Dreams

Sten Ebbesen

The author

James of Douai (Iacobus de Duaco) is a little-studied master from the 13th-century arts faculty of the University of Paris.¹ His *floruit* falls in the 1270s. Commentaries of his exist on *Analytica Priora*, *Analytica Posteriora*, *De anima*, *Meteorologica IV* (and possibly *I-II*), *De longitudine et breuitate vitae*, *De somno et vigilia*, plus, possibly, *Nicomachean Ethics*, but none has been edited.

Structure of the commentary on *De somno et vigilia*

The commentary on *De somno et vigilia*, which contains both a literal commentary (*sententia*) and 21 questions, covers not only the work that is now called *De somno et vigilia*, but also *De (in)somniis* and *De divinatione per somnum*. It was standard practice at the time to treat the three treatises as parts of one work, which was usually taken to consist of two books, book *I* corresponding to our *De somno et vigilia*, while book *II* covered both of the treatises about dreams. James explicitly endorses this division (ms E 206rB; with insignificant variants B 151rB):

Philosophus de duobus intendit determinare in isto libro, sc.
somno et vigilia ex una parte et somnio ex altera parte. Et
secundum hoc sunt duo libri.

The present edition only contains the part of the commentary that deals with book *II*, the books on dreams.

James' commentary on *De somno et vigilia* is preserved in four manuscripts (A², A⁴, B, E) from the late thirteenth and (early) 14th centuries. This is a relatively high number, suggesting a modest popularity for a couple of generations. Moreover, as the stemmatic analysis will make clear, there must have existed at least 3 or 4 further mss.

¹ For a list of his works and bibliographical references, see Olga Weijers, *Le travail intellectuel à la Faculté des arts de Paris: textes et maîtres (ca. 1200-1500)*, *Studia Artistarum* 9, Brepols: Turnhout 2001, pp. 100-103.

In **A²BE** the structure is that of a literal commentary (*sententia* or *expositio*) with interspersed questions, whereas in **A⁴** the *sententia* forms one uninterrupted block followed by the questions. As I shall demonstrate below, the four mss must have had a common ancestor (ω), so the difference in structure is not the result of two independent reportations of oral teaching. As will also appear below, the evidence of the variant readings suggests that **E** and **A²A⁴B** (= α) represent two distinct branches of the offspring of ω . **A⁴**'s position in the same subbranch (α) as **A²B** strongly argues in favour of considering its arrangement of material as a re-arrangement of the sequence in ω , which is more likely to have had the same structure as **E** and the majority of the α manuscripts.

The table below shows the structure exhibited by **A²BE**. The sections into which the text is divided are mostly called *capitula* or *partes*, but at the beginning of qu. 15, *E* uses the word *lectio*, which probably corresponds to the real-life role of the divisions. In the table below, **L1**, **L2** etc. means *Lectio I*, *Lectio 2* etc.

The manuscripts

A² = Erfurt, UB, CA 2° 356: 63rA-80rB. Early 14th c. *Catalogue*: Schum 1887:² 249.³ I suspect an Italian scribe because in **A²** alone among the three mss there are many cases of the Italian *ct* spelling in forms of *mitto* (*immictant*, *premicitt* etc.). On a number of occasions a secondary hand, **A²corr**, has entered textual corrections using a lead pencil; they generally do ameliorate the text of the ms, yet they may all be conjectures rather than readings gathered from another ms than the exemplar from which **A²** was copied.

A⁴ = Erfurt, UB, CA 4° 188: 72rA-81vA. Early 14th c. *Catalogue*: Schum 1887: 446-447. **A⁴** is peculiar by structuring the work in two parts, first the *expositio*, then the *quaestiones*.

B = Brugge, Stedelijke Bibliotheek, 513: 151rA-167rB. Late 13th or early 14th c. *Catalogue*: De Poorter 1934: 600; detailed description in Pattin

² Wilhelm Schum, *Beschreibendes Verzeichniss der Amplonianischen Handschriften-Sammlung zu Erfurt*, Weidmann: Berlin 1887.

³ Alphonse de Poorter, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Publique de la ville de Bruges* (= *Catalogue Général des Manuscrits des Bibliothèques de Belgique 2*), Duculot- Les Belles Lettres: Gembloux/ Paris, 1934

1978: 42-47.⁴ A corrector (**B^{corr}**), about whose possible identity with the main scribe I dare not have any opinion, has emended the text in several places, and in such a way that it seems likely that the corrector consulted a manuscript that was not identical with the exemplar used for the main text.

E = Escorial, Real Biblioteca, h-II-1: 206rB-216vB. Late 13th or early 14th c. *Catalogue*: Antolín 1911: 303-305. See also descriptions in Zwaenepoel 1974: 7-11 and Porro 2002.⁵

Title: B, secondary hand: Incipit sententia Iacobi de Duaco super De somno et vigilia.

Incipit

A²BE: De somno autem et vigilia. De isto libro quaeritur, et primo {De-primo: Circa istum librum *E*} quaeritur {q. *om. A²*} circa executionem in qua dicit {d.: ostendit *E*}Philosophus quod somnus est privatio vigiliae. Et quaeritur {+ primo *E*} utrum hoc sit verum

A4: De somno autem et vigilia. Iste liber potest sic continuari: Prius in libro De sensu determinavit

Explicit et ideo si caelum debeat imprimere in ista inferiora aliquid non oportet quod communicet cum eis in materia.

Colophons:

A²B: Expliciunt quaestiones et sententia supra librum De somno et vigilia {+ a magistro Iacobo de Duaco *by a secondary hand in B*};

A⁴: *79rA at the end of the sententia*: Expliciunt scripta supra librum De somno et vigilia a magistro Iacobo de Duaco edita. Et immediate sequuntur quaestiones eius super eundem librum. *81vA at the end of the questions section*: Et in hoc finiuntur istae quaestiones super libro De somno et vigilia. deo gratias.

E: Explicit de somno et vigilia. assit principio sancta maria meo etc.

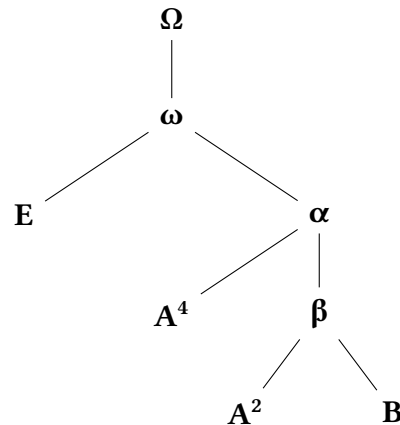
⁴ Adriaan Pattin, *Repertorium commentariorum medii aevi in Aristotelem latinorum quae in bibliothecis Belgicis asservantur*, Leuven University Press–Brill: Leuven–Leiden.

⁵ Guillermo Antolín, *Catálogo de los códices latinos de la Real biblioteca del Escorial* vol 2, Imprenta Helénica: Madrid 1911. Zwaenepoel ** Porro

Table of *lectiones* and questions

N°	A ²	A ⁴	B	E	Title
1	63rA	79rA	151rA	206rB	Utrum somnus sit privatio vigiliae
L1	63rA	72rA	151rA	206rB	<Somn. Vig. 1.453b11> DE SOMNO ET VIGILIA
2	64vA	79rA	152vA	207rB	Utrum somnus et vigilia sint passiones totius coniuncti
3	64vB	79rB	152vB	207vA	Utrum somnus insit plantis (Utrum somnus et vigilia insint plantis A ⁴)
4	65rA	79vA	153rA	207vA	Utrum somnus insit omnibus animalibus
5	65rB	79vA	153rB	207vB	Quid istorum prius sit, Utrum somnus vel vigilia
L2	65vB	72vB	153vA	208rA	<2.455a4> QUARE AUTEM DORMIUNT ET VIGILANT
6	66rB	79vB	154rB	208vA	Utrum somnus sit passio primi sensitivi
L3	66vA	73rB	154vA	208vA	<2.455b13> PROPTER QUAM CAUSAM VERO ACCIDIT DORMIRE
7	67vA	80rA	155vA	?	Utrum primum sensitivum sit cor sive Utrum sensus communis sit in corde sive in loco cordi propinquo
L4	67vB	?	155vB	209rB	<3.456a30> CONSEQUENS AUTEM EST HIIS QUAE DICTA SUNT
8	69vB	79vB	157vB	210vA	Utrum dormientes possunt exercere actus vigiliam
9	69vB	80rA	157vB	210vB	Utrum cor sit principium sanguinis
10	70rA	80rB	158rA	210vB	Utrum somnus causetur ex evaporatione nutrimenti ascendente ad cerebrum
11	70rB	80rB	158rB	211rA	Utrum pars maior nutrimenti in pueris feratur sursum

N°	A ²	A ⁴	B	E	Title
12	70rB	80rB	158rB	211rA	Utrum differat nutrices bibere vinum et pueros
L5	70vA	75rA	158vA	211rA	<3.466b33> QUARE MANIFESTUM EX HIIS QUAE DICTA SUNT
L6	71vB	75vB	159vA	211vB	<Insomn. 1.458a33> POST HAEC AUTEM QUAERENDUM DE SOMNIO
13	72vB	80vA	160vA	212rB	Utrum somnium sit passio intellectus
14	72vB	80vA	160vA	212rB	Utrum intellectus semper ligetur in somno
L7	73rA	?	160vB	212vA	< 2.459a23> QUID AUTEM SOMNIUM
15	73vA	80vA	161rB	212vB	Utrum somnium sit passio sensus communis
16	73vB	80vB	161vA	213rA	Utrum species sensibilibum maneant in sensibus abeuntibus sensibilibus
L8	74rA	?	161vB	213rA	< 2.459b23> QUOD AUTEM SENSITIVA CITO ET MODICAS
L9	74vB	?	162vA	213vA	<3.460b28> EX HIIS ITAQUE MANIFESTUM
17	76rB	80vB	164rA	214vA	Utrum excellentia sensibilibum corrumpit sensum
18	76vA	81rA	164rA	214vB	Utrum mulier menstruosa sive oculus eius inficiat speculum
L10	77rA	77vB	164vA	215rA	<Div. Somn. 1.462b12> DE DIVINATIONE VERO QUAE FIT IN SOMNIS
19	79rB	81rA	166rB	216rB	Utrum divinatio futurorum per somnia sit possibilis
20	79vA	81rB	166vB	216vA	Utrum illa divinatio sit nobis a deo immissa
21	80rA	81vA	167rA	216vB	Utrum influenza caelestis possit imprimi in anima nostra

Filiation of the manuscripts

The following discussion is based on a complete collation of the four manuscripts in the part of James' commentary that covers book II of Aristotle's text, i.e. the treatises on dreams. Presumably, the relations between the mss are the same in the part that covers book I, our *De somno et vigilia*, but this has not been tested.

With some probability, the filiation of the mss may be described in a stemma like this:

1) No extant ms is descended from any of the others

All four mss have a number of private readings, including some which are clearly erroneous. In particular, they all feature omissions, some of them of such a length that it would not be possible for anybody to conjecturally fill in the lost text. This guarantees that none of the mss is a descendant of any of the others.

A² has several private readings, including some omissions, mostly of a single word or two, but three larger ones occur, all caused by homoeoteleuton:

- 462a16 sed – cum dicit] *om.* A².
- 463b15 et – signum] *om.* A².
- qu. 21 et excitatur phantasia] *om.* A².

A⁴ has several private readings, including some omissions, mostly of a single word or two, but two larger omissions occur, both explicable as due to a homoeteleuton:

- 461b30 et deceptio ipsum] *om.* A⁴.
- qu. 19 nam ut in pluribus futura praevisa per somnia non eveniunt, et ideo somnia non sunt causae futurorum] *om.* A⁴.

B has no major private readings setting it apart from the remaining three mss. It does, however, have approximately 6 additions and 10 minor omissions, each of one word (usually a short one like *et*) or maximally two. I have counted 18 other private readings, usually trivial ones like *sit* for *fit*. As will appear below, A² is B's closest relative, and it is just possible that it was copied from B. However, one of B's private readings would not be easy to spot and emend:

- 463b22 infirmari] infri(gid)ari B. B's reading does not spoil the sense of the passage.

E has numerous private readings, many of which are obvious errors. It also has a considerable number of major lacunas, most of them due to homoeoteleuta. The following examples were picked from the first part of the text, till qu. 13:

- 458b3 sensus – quod non cognoscit *in sequenti paragrapho*] *om.* E. Homoeoteleuton.
- 458b10 at – equum per somnium] *om.* E.
- 458b15 somnia – qui] *om.* E.
- 458b33 phantasiam – contingit] *om.* E. Homoeoteleuton.
- 459a8 quam – passio] *om.* E. Homoeoteleuton
- 459a14 fuerit – apparitio et phantasma] *om.* E.
- Qu. 13 intellectus – eius] *om.* E. Homoeoteleuton.
- qu. 13 cuius – passio] *om.* E.
- qu. 13 sed – invenitur] *om.* E. Homoeoteleuton.

2) All mss derive from a common archetype, ω , which contained errors that make it likely that it was an apograph rather than an "original", Ω

A common ancestor of A²A⁴BE must be assumed because of a number of shared errors:

- 458a33 <in>esse. The correction is warranted both by the syntax and by the Aristotelian text which is being paraphrased.
- 458a33 apparitio quaedam <et> cognitio
- 458b3 <videre>. Required by sense and warranted by the Aristotelian text.
- 458b15 opinabamur: opinabatur **A²BE**; opinabantur **A⁴**. *opinabatur* is likely to have been the reading of ω .
- 1.459a14 <esse autem est alterum sensitivo>. The correction is warranted both by sense and by the Aristotelian text.
- 1.459a14 [absolute]. Excision absolutely required.
- Qu. 13 Unde homo in somno aliquando componit et dividit <et> universale [et] comprehendit. Emendation required by sense.
- 459a28 non solum est in sentientibus sensitivis <sed> et in absentia sensibilibus. *sed* required to balance *non solum*.
- qu. 15 universalium] unde **B**; bene **A²A⁴E**. **B**'s reading presumably is that of ω . The further corruption into *bene* is so slight a change that its occurrence in three mss may well be coincidental.
- 459b32 facit aliquid et movet sicut et faciunt alia <splendida>. Splendida enim nata sunt agere in corpora sibi propinqua, ut nata sunt fulgere et [t]alia huiusmodi facere; visus autem. The extra *splendida* is needed, as it cannot be understood from the preceding text. *talia huiusmodi* is unidiomatic.
- 460a12 serpit] subit **A²A⁴E**; subdit **B**. *serpit* is required by the sense and supported by other occurrences in the vicinity.
- 460b22 <non solum> cum sensibile movetur [non solum] appare<n>t. Both the transposition and the change from singular to plural are required by sense and supported by the underlying Aristotelian text.
- 460b28 operantur] opinantur **A²BE**; opiantur **A⁴**. *operantur* is the reading at *Insomn.* 3.460b32, and the only reading that makes sense.
- 461a8 vertigines] vertigiones **A²A⁴B**; vertigiones **E**. At 461a16 **E** has got it right: vertigines **E**] vertigiones **A²B**; vertigationes **A⁴**.
- 461a32 apparet quidem igitur semper talis motus] *apparet – semper* is a *verbatim* quotation of *Insomn.* 3.461b5, but all four mss have *cum per* instead of *semper*. This misreading has caused further corruption, as *per* requires to be followed by an accusative; in **A²A⁴B** we find *tales motus*, whereas **E** offers *talem modum*.

- 461b11 imprimuntur enim motus simulacrorum <et> cum ipso sanguine descendunt. *et* required by syntax.
- 461b22 sicut [non] sentiens aliquid. The excision is required by sense and warranted by *Insomn.* 3.461b27-28 “quemadmodum sentiens hoc”.
- 461b30 aliquid est in anima quod {quod: et E} <dicit quod> illud quod apparet est somnium. The supplement is needed for syntactical reasons and warranted by *Insomn.* 3.462a6: *dicit aliquid in anima quoniam somnium est.*
- 462a28 dicit quod quaecumque verae intelligentiae [quae] fiunt in somno praeter phantasma non sunt somnia. *quae* spoils the syntax and is not found in the Aristotelian text being paraphrased (*Insomn.* 3.462a28-29): *neque quaecumque in sompno quidem fiunt vere intelligentie preter fantasmata.*
- 462b3 nullum apparet phantasma. All mss have the nonsensical *multum* instead of *nullum*.
- 462b26 somniorum habentium originem ex nobis <quaedam sunt ut causae>, quaedam> vero ut signa. A^{2corr} has spotted the lacuna but only filled in *quaedam sunt*.
- 463a7 eo quod motus sensibilium phantasmatum <***>. A predicate is clearly missing. A^{2corr} has provided it: *sunt maiores ...bus* (unfortunately I have not been able to read the last word), but his correction is probably conjectural.
- 463a7 parvo calore circa quasdam partes corporis <facto>. The much-needed *facto* is, indeed, found in the text paraphrased (*Div. Somn.* 1.463a17).
- 463b3 et illa quae eveniunt per accidens nec <semper nec> sicut frequenter eveniunt. The supplement is needed for the *nec* to make sense and warranted by *Div. Somn.* 1.463b10-11.
- 463b31 Et illud est rationabile, nam cum aliquis est in passione et tunc somniat, <***> et eodem modo rationabile est quod. The main clause announced by *nam* is missing.
- 464a19 magis apparent talia somnia quibus contingit praevidere futura [et] quibuslibet, i.e. fatuis
- 464a24 Et quod motus amicorum magis sunt noti quam motus et phantasmata quorumcumque aliorum apparet, notiorum enim sunt

- motus notiores. *apparet* is found in no ms *a.c.*, we owe it to **A**^{2corr}.
- Qu. 19 circa Gades <sive Columnas> Herculis. The supplement is warranted by James' paraphrase of the same passage (*Div. Somn.* 1.462b24: *secus Herculeas columnas*) as *circa Gades sive Columnas Herculis*.
 - Qu. 19 divinatio ergo sive praevisio futurorum per somnia <possibilis, sed> difficilis est.
 - Qu. 20 1.2 Praeterea, etiam hoc apparet ex intentione multorum philosophorum, sicut est <***>
 - Qu. 20 dixerunt enim quod <quia> huiusmodi cognitio est valde nobilis,⁶ deus nobis invidet ipsam. In this case, the shared omission just might be coincidental.
 - Qu. 20 Dicunt etiam †quod ab {ab **E**} *om.* **A**²**A**⁴**B**} aliqua substantia separata in nobis aliquid influi de novo et immediate. † Sed dicunt quod nihil influitur a {a} quasi **ω**} substantia separata immediate in nostro intellectu, ita quod non agit immediate in nostrum intellectum. In the first period syntax, but hardly sense, could be restored by deleting *quod* while keeping *ab* or by changing *influi* into *influitur*. In the second period *quasi* – written .q. – must be a misreading of *a*, but its occurrence in all four mss is remarkable.
 - Qu. 21 nisi communicet cum eo in materia, sicut patet in I^o De generatione; Instead of. *in materia sicut patet* all mss have the nonsensical *sicut patet in materia*.
 - Qu. 21 non communicat cum corpore caeli in materia. All mss have a nonsensical *in* instead of *cum*.

At 463b31 **ω** may have had a double reading. The text says *Primo dicit quod de huiusmodi somniis quae non habent origines ex nobis*. One would expect *originem*, which is what **A**² and **A**⁴ offer, were it not for the fact that the Aristotelian text paraphrased actually has the plural. **B** does, in fact, read *origines*, but the really interesting reading is **E**'s *originems*. This distribution of variants suggests that **ω** had *originems* or *originem̄s* with the *m* expunged. If so, the double reading must have been preserved in the hyparchetype **α**, of whose offspring **A**² and **A**⁴ chose the singular, while **B** settled for the plural.

Whereas the above variants makes the assumption of a lost **ω** unavoidable-

⁶ nobilis] nobis **E**.

able, they only provide modest support for positing an actual Ω . Most of the errors are of a sort that an author could have committed himself.

3) A^2 , A^4 and B are descended from a common hyparchetype α . The three mss share a considerable number of errors not found in E , and some look significant:

- 459b32: quando fiunt menstrua, sicut et quaelibet alia pars corporis E] *om.* A^2A^4B . The words only found in E are part of a paraphrase of *Insomn.* 2.460a4-5 and needed at this point. The joint omission in three of the mss can hardly be coincidental as there is no homoeoteleuton.
- 460a12 serpit huiusmodi macula omnino { omnino *om.* A^2A^4B } i.e. {i.e. *om.* A^2 } per totam superficiem. *omnino* is taken from Aristotle's text, and is indispensable because of the *i.e.* clause explaining its meaning. The scribe of A^2 seems to have realized that something was wrong and decided to drop *i.e.* to achieve an acceptable syntax.
- 460a23 quoniam E] *om.* A^2A^4B . The conjunction is needed, and it would not be too difficult to restore it conjecturally.
- 460b28 motus phantasmatum de die repelluntur E] motu phantasmatum cum de die repelluntur A^2A^4B . *motu* will not construe, and *cum* spoils the syntax of the period.
- 460b28 supernatantia E] supernatant A^2A^4B . E 's reading is required by the syntax
- 461a14 spumosae] sive spumosae *add.* A^2A^4B . The second *spumosae* is likely to be a corruption of some other word that the scribe of an ancestor of A^2A^4B offered as an alternative to *spumosae* because he was uncertain about how to read his exemplar. If this is so, there must have been at least one intermediary between ω and the hyparchetype of A^2A^4B .
- 461a32 decepti E] decipi A^2A^4B .
- 461b7 movetur E] videtur A^2A^4B .
- 461b22 ipso abeunte E cum *Insomn.* 3.461b22] ipso absente A^2A^4B .
- 461b22 dormierit E] detentur A^2A^4B .
- 462b12 Primo dicit quod de divinatione quae fit in somnis et quae dicitur in somniis accidere. After *somnis* A^2A^4B add *et quae fit in somniis*. A^{2corr} correctly saw that this clause is intrusive and deleted it.

- 463a3 *removet obiectionem cum dicit Nam qui in die motus. A²A⁴B* omit *cum dicit*.
- 463b22 *non enim omne quod natum est evenire E] om. A²A⁴B. A* homoeoteleuton is the cause of the omission.

4) **A² and B probably share an ancestor, β, not shared by A⁴.**

A² and B generally agree between them, but apart from errors shared by all mss, they share few that are both obvious and not trivial like *omne* for *esse* or *sensibus* for *sensibilibus*. The following look significant:

- 458b3 *sensus secundo ostendit quod non est passio A⁴E] sensus secundo quod non A²corr; om. A²B. Homoeoteleuton.*
- 458b3 *tertio A⁴B^{corr}E] om. A²B.*
- 459b7 *fulgidum] fulgidum A⁴B^{corr}E; frigidum A²B; splendidum A²corr. frigidum* is clearly a misreading of *fulgidum*, which must have been the reading of ω. Noticing that *frigidum* makes no sense, the corrector of A² changes it into *splendidum*, which is what the Aristotelian text has at the point. We should probably not follow the corrector's lead and replace *fulgidum* with *splendidum*, for shortly afterwards, at 459b13, we again find *fulgidum*, this time with the following variation in the mss: *fulgidum A⁴BE] frigidum A²; splendidum A²corr.*
- 459b18 *dicit A⁴E] ponit A²B.*
- *qu. 15 ad A⁴E] et A²B.*
- 459b32 *littera A⁴E] litteram A²B.*
- 460a12 *vestes quae sunt maxime mundaе A⁴B^{corr}] fere eadem, sed vix legibilia A²corr; om. A²B; vestes novae E; vestium quae maxime munde sunt textus Aristotelicus.* There is no homoeoteleuton.
- 460b22 *terminatur A⁴E] causatur A²B.*
- 461a8 *repulsionem B^{corr}E] rep(ul)tionem A⁴; repellionem A²B.* The reading of A⁴ is a simple misspelling of *repulsionem* as *rep(ul)tionem*, but must be what a common ancestor of A² and B offered.
- 461a11 *propter illam caliditatem quae est ex nutrimento quae facit vaporare nutrimentum. Apparatus: est A⁴E] om. A²B. quae² A⁴BE] om. A².* The omission of *est* must be an error; A²'s omission of the second *quae* is probably a wrong conjectural emendation meant to restore syntactical coherence.
- 464b5 *oportet quod sciat A⁴B^{corr}] oportet scire quod A²corr: oportet*

quod A^2B ; oportet cognoscere quod E

4) Distributions of errors that do not agree with the stemma

4.1) A^4 and E share only one non-trivial error not found in A^2 and E :

Qu. 18 *utrum mulier menstruosa sive oculus eius inficiat speculum. Apparatus: sive oculus] sine oculis A^2 ; sine oculis vel sive oculis B ; cum oculis A^4E .* The reading of ω is likely to have been *sive oculis*. In one branch of the tradition this was emended into *sine oculis*, which saved the syntax but did not restore the sense; *cum oculis* is another conjectural emendation, which both restores the syntax and yields some sense though still not the right one.

4.2) A^2 and A^4 share just two obvious errors not shared by BE . Only one might look significant:

- 458b15 *aliud BE] aliquid A^2A^4* . This is a trifle.
- Qu. 18 *primae natae BE] privatae A^2A^4* . In BE *primae* is written with the abbreviation, p^e , which probably reproduces the reading of ω . Assuming the same abbreviation was repeated in α and β , A^2A^4 's shared misreading may easily have arisen independently.

4.3) A^4 and B share very few obvious errors not shared by A^2E , trivial ones like *ponit* for *potest* (qu. 16) being excepted. The following just might be significant:

- Qu. 15: *et – vigilia A^2E] om. A^4B* . However, the shared omission may be fortuitous, as its cause is a homoeoteleuton.
- Qu. 16: *et postea – album A^2E] om. A^4B* . Once again, the culprit is a homoeoteleuton.
- 460b16] *ipsum esse pedalem, sensus solum diceret A^2E (dicerent pro diceret E)] om. A^4B* . Homoeoteleuton
- 462b19: *nulla ergo videtur esse causa divinationis quae fit per somnia A^2E] om. A^4B* . Again a homoeoteleuton. Remarkably, the scribe of E was about to commit the same error, but corrected himself *in scribendo*. This could suggest that some feature of a common ancestor made it easy to overlook the *nulla – somnia* clause; it may, for instance, have occupied exactly one line.

4.4) A^2 and E share less than a handful of errors not shared by the whole tradition, and none of any consequence.

- 458b3 et **A⁴B**] *om.* **A²E**.
- Qu. 13 hoc **A⁴B**] haec **A²E**.
- 459b23 sensibulum **A⁴B**] *om.* **A²E**. It is not quite clear which of the two readings should be preferred.

4.5) **B** and **E** share three errors not shared by the whole tradition, all of them completely trivial:

- 461b30 percipiat **A²A⁴**] participat **BE**.
- 463a7 autem **A²A⁴**] aut **BE**.
- Qu. 16 sensibilibus **A²A⁴**] sensibus **BE**.

4.6) Errors shared by **A²**, **B** and **E**, but not by **A⁴** are rare, and none carries much weight. These are all I have found:

- 459a14 apparet **A⁴**] aperit **A²B^{a.c.}E**; aparet **B^{p.c.}**.
- 459a28 calidum] et *add.* **A²BE**. There are other variations in the period which make the constitution of the text somewhat uncertain.
- 459b11 aspiciamus] non *add.* **A²B^{a.c.}E**. In **B** the error has been corrected, quite possibly conjecturally; similarly, the – correct – omission of *non* in **A⁴** may well be a conjectural emendation.
- 459b32 est **A⁴**] *om.* **A²BE**.
- 461a8 simulacrorum **A⁴B^{corr}**] simulacros **A²BE**. The correction of *simulacros* into *simulacrorum* is an easy one.
- 462a8 manent **A⁴B^{corr}**] insonent **A²BE**. It does not take much ingenuity to correct the nonsensical *insonent* into *manent*.
- 462b19 deum **A²corr A⁴B^{corr}**] dictum **A²BE**. The correction is obvious.
- 464b5 optimus iudex et artificiocissimus somniorum. Only **A⁴** has the *et*, but it is an easy correction.

4.7) There are just two errors shared by **A²**, **A⁴** and **E**, but not by **B**, and neither looks significant.

- 459a23 somnum – somnium **B**] somnium – somnum **A²A⁴E**. The **B** reading is supported by the Aristotelian text, but given the prevailing confusion of somnum and somnium in the mss, **B**'s being right in this case cannot count for much.
- qu. 15 universalium] unde **B**; bene **A²A⁴E**. All mss are corrupt, **B** a little less so than the rest, but the difference between the abbrevia-

tions for *unde* and *bene* is so small that it may be fortuitous that **A**² joins **A**⁴**E** in having the secondary corruption.

4.8) Trivial variations like *quia/quod*, *somni/somnii* apart, there are only four errors shared by **A**⁴, **B** and **E**, but not by **A**². In all four cases a thinking scribe could easily have produced **A**²'s reading if his exemplar had the same error as the rest of the tradition.

- Qu. 16: simile **A**²] sensible **A**⁴**BE**.
- 460b16 digniori] digniore **A**²; dig()ti **A**⁴**B**; digiti **E**.
- 462a31 qui **A**²] *om.* **A**⁴**BE**
- Qu. 18 cum tales mulieres volunt malum alicui. Only **A**² has *volunt*. A verb of approximately that sense is needed, but *volunt* may, in fact, be slightly beside the mark; I suspect that James had written *intendunt*.

The translation used

As might be expected, given the probable date of the work, the translation of the books about dreams used by James is the *nova*, produced by William of Moerbeke not much after 1260. But like his near-contemporary Simon of Faversham and several later commentators he has not adopted William's *sensiterium* rendition of *αἰσθητήριον*, sticking instead to the *sensitivum* of the *Translatio vetus*, which had obviously become such an established technical term that replacing it with a freshly coined Greco-Latin hybrid would seem like a slap in the face of any educated listener or reader.

A remarkable instance of preference for the *translatio vetus* occurs in the comment on 460b22ff. While otherwise following Moerbeke's text (correctly reading *navigantibus* at 460b26 instead of the old translation's *aspicientibus*), James' paraphrase presupposes *si eodem modo movetur quemadmodum et **sensibile*** at 460b25 instead of Moerbeke's correct *si eodem modo movetur quemadmodum et **a sensibili***. As a result, the paraphrase of the passage makes little sense. I suspect James of having borrowed some material from an older commentary.

The edition

The four manuscripts were collated from digitized photographic reproductions of good quality, so few reading difficulties were encountered.

I first transcribed **B**, and in such minutiae as variation between *ille* and *iste*, *item* and *iterum*, I have kept the **B** reading without providing details in the apparatus. However, in the stock phrase *in istis inferioribus* “down here, in the sublunary sphere” I print *istis* even when **B**’s reading is, or is rather, *illis*.

I do not respect the manuscript’s punctuation, paragraphing or orthography. I have classisized the spelling, retaining only (1) the medieval *hiis* because it ambiguously represents classical *his* and *iis*, and (2) *Periarmenias* because this is more than a spelling variant of *Peri hermeneias* (3) *Galienus* for *Galenus*. In the manuscripts *Apuleius* appears as *Appulegius*, *Apullegius* or *Apulegius*, and *Ptolemaeus* as *Tholomeus*. The name *Aristoteles* is usually abbreviated so much that it is not visible how James or the scribes would have spelled it, but there is little doubt that they would have written *Aristotiles* if they were to write it out in full.

Lemmata, which in the manuscripts are underlined, are italicized in the edition.

On a few occasions I have resorted to the Renaissance convention of using a circumflex to indicate vowel length, so that *naturâ*, e.g., is clearly marked as being an ablative. On one occasion I have chosen to write *æris* instead of *aeris*, to indicate that the word in case is not *aëris*.

I have tacitly resolved all abbreviations, but in cases of doubt I have provided relevant information in the apparatus. I have also tacitly corrected minor misspellings. By contrast, I scrupulously record corrections found in the manuscript, even when they are minute and (as seems to be true in most cases) the work of the main scribe.

Except for variations of the *iste/ille* type, the apparatus records all manuscript deviations from the wording of the printed text, in so far as these are not already indicated by means of the critical signs [...] or <...>. Generally, spelling differences have been disregarded.

The apparatus is positive, except (1) when only one ms has a deviant reading, or (2) the rejected variant is an addition, or (3) the accepted reading

is a conjecture of mine. Thus

referuntur] referantur **E** = **A**², **A**⁴ and **B** agree on *referuntur*,
only **E** having *referantur*

adiacet] sc. *add.* **A**² = only **A**² has the extra sc.

audire] aut *add.* **A**²**A**⁴**B** = **E** is alone in not having the extra
aut.

phantasia] phantasma **A**²**A**⁴**B**; phantasiatur **E** = *phantasia* is
a conjecture of mine, **A**², **A**⁴ and **B** read *phantasma*, while **E**
has *phantasiatur*

As a heading to each question I first write in bold italics *Quaestio* plus the number of the question. Then follows the title I have elicited from the text.

The several elements of each question are identified by means of numbers in italics. In a standard question, the *rationes principales* fall in two groups numbered 1 and 2, with the single arguments in each group numbered 1.1, 1.2 and 2.1, 2.2 etc. The determination then receives the number 3, and in the *Ad rationes* paragraph headings like *Ad 1.*, *Ad 2.* indicate which argument is being refuted.

In choosing between variants, I have had the stemma in mind, but I have let considerations of sense override stemmatic considerations. When the readings of **E** and of **α** seem to make equally good sense I have preferred **α**.

Two sorts of variants are particularly bothersome in James' text:

- *apprehendere / comprehendere*. If to James there was a clear distinction between the two terms, it has become obliterated in the manuscript tradition. Basically, I have allowed the best attested reading to win in each particular case, though also taking into account features of the context that might favour one reading over the other.
- *somnium/somnum, somnii/somni &c.* The ms situation is fairly chaotic. I have opted in each case for what I believe the sense requires, but what happens in your dream also happens in your sleep, so often the choice is difficult, and I may well have got it wrong in some cases.

Editions referred to in the apparatus

Albertus Magnus, *De somno et vigilia*, in *Opera omnia* vol. 9, ed. A. Borgnet, L. Vivès: Paris 1890.

Alexander Aphrodisiensis, *Sens.* = *In librum De sensu commentarium*, ed. P. Wendland, *Commentaria in Aristotelem Graeca* III.1, Reimer: Berlin 1901.

Aristotle: *Loci Aristotelici* are identified with the standard references to I. Bekker's *Aristoteles graece*, Berlin 1833. The single works are abbreviated as in Liddle-Scott-Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1940. The same abbreviations are used for commentaries on his works.

For the Latin translations of *De (in)somniis* and *De divinatione per somnum* I have relied on the preliminary editions found in the electronic *Aristoteles Latinus*. In the apparatus, I call the anonymous translation “*trl. vetus*”, whereas I use “*trl. Moerbekiana*” and “*trl. Guillelmi*” indiscriminately to refer to the text also known as *translatio nova*.

Anonymus, *Les Auctoritates Aristotelis*, ed. J. Hamesse, *Philosophes Médiévaux XVII*, Publications Universitaires: Louvain & Béatrice Nauwelaerts: Paris 1974.

Avicenna, *de An.* = Avicenna Latinus, *Liber de anima seu Sextus de naturalibus IV-V*, ed. S. C. van Riet, *Éditions orientalistes-Brill*: Louvain-Leiden, 1968.

Avicenna, *Metaph.* = Avicenna Latinus, *Liber de philosophia prima sive scientia divina V-X*, ed. S. C. van Riet, Peeters-Brill: Louvain-Leiden, 1980.

Averroes: For Averroes' compendia of *De sensu et sensato* and the books on sleep and dreams I have used:

Averrois Cordubensis *Compendia librorum Aristotelis qui Parva Naturalia vocantur*, rec. Aemilia Ledyard Shields adiuvente Henrico Blumberg, *Corpus Commentariorum Averrois in Aristotelem, Versiones Latinae VII*, Medieval Academy of America: Cambridge, Mass. 1949.

Themistius, *Paraphrasis de An.* = *In libros Aristotelis De anima paraphrasis*, ed. R. Heinze, *Commentaria in Aristotelem Graeca* V.3, Reimer: Berlin 1899.

When quoting from editions, I do not always respect their orthography or their punctuation.

Acknowledgments

I gratefully acknowledge the assistance offered by Mr Michael Stenskjær Christensen, BA, who greatly helped me in the hunt for the *auctoritates* quoted by James, and who furthermore transformed a file in which every single element in the apparatus was an independent footnote into a more handy format.

Dr Iacopo Costa of the CNRS and the Comissio Leonina in Paris helped me get access to scans of a much needed manuscript.

Dr Silvia Donati of the Albertus Magnus-Institut in Bonn read the text when it was almost ready for publication and suggested a number of improvements, including a couple of conjectures that I have adopted (they are marked as hers in the apparatus).

Sigla

A²	<i>codex Erfurt, UB, CA 2° 356</i>
A^{2corr}	<i>manus correctrix in cod. A²</i>
A⁴	<i>codex Erfurt, UB, CA 4° 188</i>
B	<i>codex Brugge, Stedelijke Bibliotheek, 513</i>
B^{corr}	<i>manus correctrix in cod. B</i>
E	<i>codex Escorial, Real Biblioteca, h-II-1</i>
ω	<i>consensus codicum A² A⁴ B E</i>
[A⁴ 81rB]	<i>hic incipit columna dextra folii 81 recti codicis A⁴</i>
\album/	<i>album secundario (inter lineas vel in mg.) inseruit scriba</i>
[album]	<i>album delendum censeo</i>
[[album]]	<i>album deletum habet codex</i>
<album>	<i>album, quod numquam in codice vel codicibus fuit, addendum censeo</i>
<***>	<i>lacunam latere censeo</i>
†album ac†	<i>verba album ac aut per se corrupta esse aut aliquid excidisse puto</i>
...	<i>litterae quas legere nequivi</i>
(?)	<i>de lectione vocis praecedentis dubitare licet</i>
pond()lem	<i>vox ita compendiose scripta ut inter pond et lem aliquid omissum esse indicetur</i>
a.c.	<i>ante correcturam</i>
add.	<i>addidit</i>
cf.	<i>confer, conferend-us/a/um etc.</i>
in mg.	<i>in margine</i>
om.	<i>omisit</i>
s.l.	<i>supra lineam</i>

Ex Iacobi de Duaco

Expositione cum quaestionibus super libros De somno et vigilia: Expositio et quaestiones super De somniis & De divinatione per somnia

B 159vA, E 211vB, A² 71vB, A⁴ 75vB

<Insomn. 1.458a33> **POST HAEC AUTEM QUAERENDUM DE SOMN<I>O**

Superius determinavit Philosophus de somno. Hic determinat de quibusdam quae apparent in ipso. Illa autem sunt tria, sicut dicit Commentator, sc. somnium et divinatio quae fit in somnis et prophetia. Et ideo sic procedit Philosophus: primo determinat de somnio, et secundo de divinatione quae fit in somnis et prophetia aliquo modo cum dicit <1.462b12> *De divinatione quae in somnis fit*. Primo adhuc dat intentionem suam et secundo exequitur de ordine procedendi ibi <1.458b3> *Si itaque*. Primo dicit quod post haec quae dicta sunt quaerendum est et determinandum de somnio, et primo determinandum est cui haec passio quae est somnium de numero eorum quae sunt partes animae videtur <in>esse, et considerandum etiam utrum haec passio sit passio particulae intellectivae aut sensitivae, per quod intelligit totam partem sensitivam. Et dat rationem huius, quia somnium est apparitio quaedam <et> cognitio, sicut postea dicitur. Solum autem hiis, i.e. sensu et intellectu, de numero eorum quae sunt in nobis cognoscimus aliquid. Et ideo dicit Alexander in principio libri De sensu quod natura ideo nobis dedit haec duo iudicatoria, sensum et intellectum, ut entia cognoscamus, nam entia hiis differentiis distinguuntur. Considerandum ergo utrum somnium sit passio sensitivae particulae aut intellectivae, quia oportet quod sit passio alterius istorum.

Consequenter cum dicit <1.458b3> *Si itaque* exsequitur, et primo inquit cuius partis /**B 159vB**/ animae somnium sit passio, et secundo quid sit somnium cum dicit <1.459a22> *Quid autem sit somnium*. Circa primum duo facit: primo ostendit cuius somnium non est passio, et secundo ostendit cuius somnium sit passio, cum dicit <1.459a11> *Sed qualiter oportet*. Adhuc primo facit quod dictum est, secundo epilogat cum dicit <2.464b16> *Quid quidem igitur*.

3 Commentator] Averroes, *Somn. Vig.* 94.3-6. 14 Alexander] Alexander Aphrodisiensis, *Sens.* (CAG III.1) 111.25-27. *Locus citatus non est* "in principio libri" *sed in scholio ad Sens.* 6.445b15.

1 somn<i>o] etc. *add.* E. 2 Superius – hic] finito primo libro in quo Philosophus determinavit de somno in isto secundo A⁴. determinavit] *iter.* E. 3 sc. somnium A²] sc. somnum A⁴B; somnium E. 4 somnis E] somniss A²; somniis A⁴B. prophetia] aliquo modo *add.* A². sic E] *om.* A²B; *post* Philosophus *loc.* A⁴. 5 somnio A²E] somno A⁴B. et¹] *om.* E. somnis E] somniis A²A⁴B. 6 in somnis fit BE] in somniis fit A²; fit in somniis A⁴. 7 de ordine E] et ordinem A²A⁴B. ibi A⁴E] *om.* A²B. itaque] ita E. dicit A²E] ostendit A⁴B. 8 somnio A²E] somno A⁴B. 9 est¹] *om.* A². cui A²A⁴B] cuius est E. somnium] somnum B. 10 <in>esse] inesse *scripsi cum utraque translatione* Arist., *Insomn.* 1.458a1. etiam B et *fortasse* A⁴] *om.* A²; est E. passio²] *om.* E. 11 aut] *fere* ciū E. totam] *om.* E. 12 somnium] somnum B. est] *om.* E. 13 i.e.] *iter.* E. 14 nobis dedit] dedit nobis E. 15 iudicatoria] indicatoria E. entia¹] essentia E. cognoscamus] cognoscimus A⁴. entia²] etiam E. 16 Considerandum ergo] *om.* E. somnium A²B] somnum A⁴; somnia E. 21 et A⁴B] *om.* A²E. sed qualiter] qualiter *sed* E^{a.c.}. 22 Adhuc] ad hunc A⁴. facit] scilicet E. est] *iter.* E. quid] quod ω. "Quod quidem igitur" *legitur quidem* *Insomn.* 1.459a8, *sed non in initio epilogi.*

Circa primum quattuor facit. Primo ostendit quod somnium non est passio sensus, secundo ostendit quod non est passio opinionis sive intellectus cum dicit <1.458b10> *At vero neque opinione*, tertio ostendit quod somnium non sit sine sensu cum dicit <1.458b25> *Palam autem de hiis*, quarto ostendit quod somnium non sit sine sensu et intellectu con-
iunctum cum dicit <1.458b33> *In somnio. autem*.

Primo ergo intendit ostendere quod somnium non est passio sensus, et vult sic argue-
re: Somnium non est passio eius quod in somno nihil comprehendit, nam somnium est
cognitio quaedam, est enim apparitio phantastica in simpliciter dormiente, ut post dice-
tur; sed sensus in somno nihil percipiunt, quia sunt ligati; quare etc. Dicit tunc sic quod
itaque si actus visus sit visio et auditus actus sit audire, et omnino actus sensus est senti-
re, et, sc. isti sensus, comprehendunt sensibilia communia et propria, communia autem
sensibilia sensuum sunt sicut motus, /E 212rA/ figura et magnitudo et alia huiusmodi,
propria autem sensibilia sunt sicut color et sonus; omnia autem animalia sunt impoten-
tia claudentia oculos et dormientia <videre>, similiter autem in reliquis sensitivis quod
omnia sunt impotentia sentire dum dormiunt. Si tunc ita est, manifestum quoniam ni-
hil sentimus in somnis, ita tunc quod sensus in somno nihil comprehendunt, tunc ergo
somnia non sentimus sensu, ita quod somnium passio non sit sensus, quia illud cuius
somnia sit passio debet percipere somnium, i.e. phantasma in somno, cum somnium
sit apparitio quaedam in somno; illud ergo non somniat nec eius somnium est passio
quod somnium in somno non cognoscit; sensus sunt huiusmodi, ut dictum est.

Consequenter cum dicit <1.458b10> *At vero neque* ostendit quod somnium non sit
/A2 72rA/ passio opinionis sive intellectus. Et illud ostendit duabus rationibus. Secun-
dam ponit cum dicit <1.458b15> *Amplius*. Primo intendit illam rationem: Somnium non
est passio illius quod non cognoscit aliqua quae in somno comprehenduntur, nam in
somnia non solum dicimus quod homo est adveniens, sed dicimus quoniam est album
et pulchrum, et sic in somno aliqua signa cognoscimus; illorum autem opinio nihil dicit
neque vero neque falso sine sensu; quare somnium non est passio opinionis per se. Dicit
tunc sic: Ita dictum est statim quod somnium sensu non sentimus, at vero neque opinio-
ne, sc. sentimus sive comprehendimus somnium, hoc est phantasma in somno opinione
non apprehendimus, et sic somnium non est passio opinionis, quia adveniens non solum
dicimus esse hominem vel equum per somnium sed etiam dicimus ipsum esse album vel
pulchrum, quorum, sc. quod veniens sit album aut pulchrum, opinio nihil dicit neque vero

8–9 dicetur] *Vide scholium Iacobi nostri ad Insomn.* 3.462a16.

1–2 sensus – passio A⁴E] sensus secundo quod non A²corr; om. A²B. 2–3 *At vero neque opinione*] ad
vere neque opinionem E. 3 tertio A⁴B^{corr}E] om. A²B. sit] est E. 5 *somnia*] somno E. 6
est] om. E. et] etiam E. sic] om. E. 7 somno E.] somnio A²A⁴B. 8 est enim A²E] inv.
A⁴B. 9 quia] qui E. 10 actus¹ ω] usus *Somn. Vig.* 1.468b3. auditus actus²] inv. A⁴. et²] ideo
add. B. est] sit E. 11 isti] om. E. 12 sicut] om. B. 13 sicut color et sonus E] sonus
et calor A²A⁴B. 14 videre *addidi coll. Arist., Insomn.* 1.458b7. 15 manifestum] est add. E. 16
somnia E] somniis A²A⁴B. in somno nihil] nihil in somnis A². comprehendunt] apprehendunt
E. 17 cuius] est add. E. 18 percipere A²A⁴B] accipere E. somno] somnio A⁴. 19 somno
A²E] somnio A⁴B. 20 quod] quia E. somnium *Donati*] sensus ω. 21 at A²corr A⁴] accidit
A²; aut B; def. E. 23 intendit] intendat A⁴. 20–24 sensus – quod non cognoscit] om. E. 24 in¹]
om. E. comprehendunt E] apprehendunt A²A⁴B. 25 est¹] audiens *add. & exp.* A². 26 in]
om. E. signa] signatur E. 28 sensu non] sensuum E. 28–31 at – equum per somnium] om. E.
29 somno A²] somnio BA⁴; def. E. 31 etiam] tunc E. dicimus ipsum] inv. A⁴. ipsum esse]
om. A². 32 aut] et E.

neque falso sine sensu, in somniis autem accidit animam facere hoc, sc. dicere quod veniens sit album aut pulchrum, quia in somno similiter videmur videre et comprehendere quoniam adveniens est homo et quoniam est album, et tunc infert conclusionem.

Consequenter cum dicit <1.458b15> *Amplius* ponit secundam rationem, et illa ratio
 5 est quasi responsio ad rationem per quam alicui videretur quod somnium esset passio intellectus. Posset enim quis sic arguere: Somnium est passio eius quo aliquid intelligimus vere aut componimus aliquid aut universale comprehendimus, nam talia apparent in somnio; illa autem pertinent ad intellectum; quare somnium est passio intellectus. Et Philosophus removens hoc dicit quod amplius praeter ipsum somnium in somno aliquid intelligimus /**B 160rA**/ quod non est somnium. Quod declarat Philosophus sic quod
 10 quemadmodum in vigilando contingit quod sentientes aliquid de eo quod sentimus saepe intelligimus, ita quod in vigilia ex phantasmatis sensibilibus comprehendimus quod quid est et ipsum intelligimus, et est hoc aliud ab actu phantasiae, sic etiam in somniis contingit quod praeter ipsa phantasmata et praeter apparitionem phantasmatum ex illis phantasmatis aliqua alia intelligimus, quae non sunt comprehensiones phantasmatum,
 15 nec etiam ex consequenti somnia, quia somnium est comprehensio phantasmatis. Et illud manifeste videbitur alicui si quis circa somnium adhibeat mentem et surgens temptet memorare de somnio, apparebit enim ei illud quod dictum est. Iam autem sunt aliqui qui talia somnia videntur, sicut illi qui videntur ponere, i.e. ordinare, illa quae proponuntur secundum praeceptum memorativum, istis enim qui sic faciunt accidit aliquid aliud phantasma praeter somnium /**A4 76rA**/ ponere ante oculos, i.e. istis accidit ex somnio aliquid aliud vero percipere, quod tamen non est somnium. Quare ex hoc manifestum est quod non omne phantasma, hoc est apparitio quae est in somniis est somnium, nam in somno contingunt esse intelligentiae quae non sunt somnia. Manifestum est etiam quod
 20 in somno aliquid intelligimus et ad certitudinem illorum attingimus quae solum opinabamur ante somnium, unde et recitat Commentator de quodam qui somniavit unum somnium et nescivit expositionem eius et deinde veram expositionem eius somniavit.

Consequenter cum dicit <1.458b25> *Palam autem* ostendit quod somnium non sit sine sensu. Et arguit sic: in somnio plurima falsa apparent, et plures in somnio /**A2 72rB**/

26 Commentator] Averroes, *Somn. Vig.* 118.1-6.

1 somniis] somno E. autem] aut A⁴. sc. E] cum A²; est est A⁴; est (vel fortasse cum) B. 2 aut] vel E. videmur *scripsi cum Insomn.* 1.458b14-15] videmus A⁴B et fortasse A²; dicimus E. et E] om. A²A⁴B. 3 est¹ E] sit A²; cui A⁴B. 4 amplius] om. A⁴. 5 videretur] videtur E. 6 quis sic] aliquis E. 7 componimus] om. E. 8 pertinent] permanent A^{2a.c.}B^{a.c.}. 9 removens hoc] *inv.* E. praeter] propter A². 10 quod²] quia E. 11 sentientes] aliquid *add. & del.* B. 12-13 quod quid] aut quid A²; quidquid E. 13 aliud BE] aliquid A²A⁴. etiam] et E. somniis] somnis A²BE; somnia A⁴. 14 praeter - praeter] prae - prae B^{a.c.}; propter - propter A². 15 sunt] om. E. 16 nec] et *add.* E. comprehensio] trans *add. & del.* B. 17 quis] aliquis E. circa] om. E. 18 somnio A²] somno A⁴B E. ei - autem sunt] om. E. qui A²E] om. A⁴B. 19 somnia - qui] om. E. videntur] *lectio incerta* E. 20 secundum] om. E. memorativum] memoratum E. accidit] enim istis *add.* A²A⁴B. 21 praeter] propter A². ante] tantum A², *sed* ante A^{2cor.} *in mg.* 22 aliud vero] aliud A²E; vero A⁴B. quod tamen] quantum A⁴. 23 apparitio] apertum E. somnis E] somniis A²A⁴B. somnium] somnum A⁴. 24 somno] somnio A^{2a.c.}. contingunt] contingit E. NB *constructio inusitata est; num corruptela latet?* somnia] in somniis A²; somniis A⁴; somnus B; om. E. etiam] om. A⁴. quod E] quoniam A²A⁴B. 25 et E] om. A²A⁴B. 25-26 opinabamur] opinabatur A²BE; opinabantur A⁴. 26 et] om. A². somniavit] somniabit A². 27 somnium] somnum E. et²] om. A². expositionem eius] *inv.* E. 29 somnio¹] apparitio *add. & exp.* E.

decipiuntur, nam in somnio apparitiones phantasticas accipimus sicut veras apparitiones, unde in somno sensus communis non immutatur a re sed a specie illius rei existente in phantasia, et cum sensus accipit illam immutationem ac si esset facta a re ipsa, somniantes ergo frequenter decipiuntur. Sine illo ergo per quod dormientes decipiuntur non est somnium, sed in dormiendo sive in somn[i]o sensu ipso decipimur. Et illud Philosophus probat Philosophus probat in Littera dicens quod ex hiis universis manifestum est in tantum quoniam illo eodem quo vigilantes et existentes in aegritudinibus decipimur, illud idem facit passionem in somno, i.e. deceptionem, et, sc. in vigilantibus fit deceptio per sensum, vero quia sanis et scientibus, licet sol sit maior tota habitatione, tamen videtur ad sensum pedalis. Sed aliquis sensus dignior est illo, a quo accepta est ratio quod est maior tota habitatione; quodsi non esset sensus dignior illo quo sol dicitur esse pedalis, ab hominibus crederetur pedalis esse. Verumtamen, sive idem sit sensitivum animae et phantasticum sive diversum, nihilominus non fit aliquid neque comprehenditur absque videre et sentire. Unde omnis cognitio ex sensu dependet. Licet autem nihil apprehendatur praeter videre aut universaliter sentire, tamen praeter videre videntis et audire audientis est aliquid verum in re, hoc tamen non est illud quod de re arbitratur per sensum †deceptivum†.

Consequenter cum dicit <1.458b33> *In somno autem* ostendit quod somnium non est sine sensu et intellectu coniunctim, dicens quod positum est prius et argutum in somno nihil videre et audire neque omnino sentire, sc. per sensus exteriores, in somno ergo verum est non videre sensum, sed universaliter nihil pati et cognoscere in somno non est verum, immo aliquis sensus in somno aliquid apprehendit, unde contingit visum aliquid pati in somno et alios sensus, sc. non a sensibus exterioribus sed in quantum referuntur ad sensum communem, qui quidem sensus communis in somno aliquid /B 160rB/ patitur per respectum quem habet ad phantasiam, sicut statim dicitur, unde singulum horum, sc. sensuum, in somno quodam/E 212rB/modo adiacet sensui, sc. communi, si-

6 Littera] Arist., *Insomn.* 1.458b25-31, *trl. Guillelmi*: “Palam autem de hiis universis in tantum quoniam eodem quo vigilantes in egritudinibus decipimur, hoc idem in somno facit passionem. et sanis vero et scientibus tamen pedalis sol videtur esse. Set sive idem sive diversum fantasticum anime et sensitivum, nichilominus non fit absque videre et sentire aliquid.”

1 somnio] decipiuntur *add. & exp. E.* 2 in somno] *om. E.* 3 cum] tamen *E.* 4 frequenter A²A⁴B^{p.c.}E] frequentes B^{a.c.}. decipiuntur²] decipitur B. 5 somnium] somnus A⁴. dormiendo] dormiente *E.* decipimur A⁴BE *et fortasse* A²p.c.] decipiuntur A². 5-6 illud Philosophus probat A⁴B] hoc probat Philosophus A²; istud probat Philosophus *E.* 7 decipimur A²BE *cum Aristotele*] decipiuntur A⁴. 9 vero quia A²E] quia A⁴; ? B. sanis A²BE *cum Aristotele*] quamvis A⁴. 10 aliquis] *om. E.* est¹ A⁴] *om. A²B;* *ante, post* sed *loc. E.* a] *om. E.* 11 illo *E.] ille A²A⁴B.* quo] accepta est *add. & exp. E.* 12 hominibus] omnibus *E;* *an recte?* verumtamen] *nescioquid, forte erasum A²;* sed tamen *E.* sive] sum *E.* idem sit] *inv. & geminavit E, sed primum sit idem postea exp.* 13 sive diversum *E.] om. A²A⁴B.* nihilominus non *E.] nihilonus non A²;* et novus vero A⁴B. 14 ex sensu dependet] dependet ex sensu A². 15 apprehendatur] cum dicitur *add. & exp. A².* praeter - praeter A²corrA⁴B] propter - propter A². tamen *E.] cum A²A⁴B;* dicitur *add. E.* 15-16 videntis - audientis] videntibus - audientibus *E.* 16 est] esse *E.* hoc tamen non est illud] cum non est id A². 17 deceptivum] deceptum *E. An deceptus scribendum?* 20 nihil A²E] ut A⁴(?)B. audire] aut *add. A²A⁴B.* omnino] opinio A⁴. 21 sed A²corrE] sive A²A⁴B. 22 apprehendit] reprehendit *E.* 23 in somno] *om. E.* non a] *inv. E.* 23-24 referuntur] referantur *E.* 24 sensus] somnus *E.* 25 quem] quae A⁴. singulum] singulorum *E. Arist., Insomn.* 1.459a4-5, *trl. Guillelmi*: “singulum autem horum quemadmodum vigilantibus adiacet quidem quodammodo sensui, non sic autem ut vigilantibus.” 45.26-46.1 sicut] *sc. A⁴.*

cut vigilanti. Et bene dicit “quodammodo”, quia statim subiungit “non sic autem sicut vigilanti” sc. adiacet in dormiente sensus particularis sensui communi, quia in vigilante sensus communis patitur respectu sensuum exteriorum et a sensibus exterioribus, non sic autem est in dormiente, sed patitur sensus communis in dormiente per respectum ad
 5 phantasia, nam in somno contingit phantasia esse in actu, et tunc contingit quod illa species phantastica se facit in sensum communem per quandam evaporationem subtilem, et tunc sensus communis fit in actu et aliquid patitur respectu phantasiae, et sic ibi adiacet sensibile respectu phantasiae; sic ergo sensus communis aliquid apprehendit et cognoscit in somno, et pro tanto etiam sensus particulares dicuntur pati aliquid respectu
 10 sensus communis quia sensus communis aliquid patitur et cognoscit, et sic sensus particulares aliquid patiuntur in suo communi. Sensus ergo in somno aliquid patitur et comprehendit. Similiter autem opinio aliquid apprehendit in somno, quia opinio dicit quandoque quod falsum est illud quod apparet in somno sicut vigilans aliquando dicit quod falsum est illud quod sibi apparet. Apparitio autem quandoque detinetur et sequitur
 15 phantasma, et hoc non esset nisi opinio in somno aliquid apprehenderet et cognosceret; sensus ergo et intellectus aliquid apprehendunt et cognoscunt in somno, †ita tunc† quod Philosophus talem rationem intendit: Somnium /A2 72vA/ non est sine hiis quae aliquid in somno cognoscunt, cum somnium sit quaedam apparitio in somno; sensus autem et intellectus aliquid cognoscunt in somno, ut probatum est in Littera; quare sine hiis non
 20 est somnium.

Consequenter cum dicit <1.459a8> *Quod quidem igitur* epilogat dicens quod igitur dictum est quod manifestum est quod haec passio quam vocamus somnare non est passio opinantis neque intelligentis neque sentientis simpliciter et in actu, quia tunc somnare esset videre et audire simpliciter, somnare autem non est aliquid tale.

Consequenter cum dicit <1.459a11> *Sed qualiter oportet* ostendit cuius somnium sit passio, et ostendit quod sit passio sensus communis. Et primo facit hoc, secundo ostendit quod sit passio sensus communis secundum quod phantasticus cum dicit <1.459a14> *Quoniam vero*. De primo intendit talem rationem: Somnium est passio illius cuius somnus est passio, quia <alii> alicui animalium non inest somnus et alii somnium, sed illa insunt
 30 eidem ita quod cuicumque inest somnium eidem inest somnus; somnus autem est passio primi sensitivi, quare et somnium. Dicit tunc: Ita dictum est quod somnium non est passio sensus simpliciter, sed qualiter oportet ponere somnium passionem sensus et quomodo, hoc est considerandum. Ponatur ergo quod est manifestum quod somnium sc. est passio primi sensitivi, siquidem et somnus est passio eiusdem, et istam consequentiam probat:
 35 non enim alicui quidem animalium inest somnus, alicui autem alteri somnare, sed eidem

1 dicit] om. E. quodammodo] adiacet add. & del. B. autem A²corrE(?)] aut A²A⁴B. 2 vigilanti] om. E. adiacet] sc. add. A². 3 et] om. A⁴. 4 est] om. A⁴. per respectum] respectu A². 5 nam] om. A⁴. phantasia² – contingit] om. E. 7 ibi] om. A⁴. 8 sensus] om. E. aliquid apprehendit] inv. A⁴. 10 quia sensus communis E] om. BA⁴; quia – patitur om. A². sic sensus] inv. E. 11 suo ω] an sensu scribendum. 12 autem] om. A². 12–13 dicit quandoque A⁴B] aliquando dicit A²E. 13 illud quod] ideo sicut E (fort. ex illud quod sibi ortum). 15 et cognosceret] et cognoscit E; om. A²A⁴B. 16 apprehendunt et E] om. BA²A⁴. cognoscunt] cognoscit A⁴. 17 somnium A²E] somnium A⁴B. 19 intellectus] intelligentiae A⁴. 20 est] om. A². 21 igitur¹] om. A⁴. 22 dictum] om. E. 22–23 quam – passio] om. E. 23 opinantis] somniantis E. 25 sed] om. B. 28 de] om. A². primo] prima E. somnus A²B] somnium A⁴; om. E. 29 addidi coll. *Insomn.* 1.459a13. 30 somnus² A²A⁴B^{p-c}E] om. B^{a-c}. 32 ponere somnium] inv. A². quomodo A²E] quodammodo BA⁴. 34 et²] om. A². 35 quidem] om. A⁴. autem] quidem E.

insunt ista, quia cui inest somnare et somnus.

Consequenter cum dicit <1.459a14> *Quoniam vero ostendit quod somnium est passio sensus communis secundum quod phantasticus*. Et circa hoc intelligendum quod sensus communis habet duplicem respectum: unum quidem ad sensus particulares et alium per comparisonem ad phantasiam; nunc autem somnium non est passio sensus communis per respectum quem habet ad sensus exteriores, quia per comparisonem ad ipsos est ligatus semper in somno, et sic per comparisonem ad illos nihil cognoscit; somnium autem est cognitio quaedam, sensus autem communis per respectum quem habet ad phantasiam non est ligatus semper in somno, unde in phantasia inest aliqua species, et contingit quod ligato sensu communi per comparisonem ad sensus particulares, sit solutus per comparisonem ad phantasiam, [sit] ita quod contingit in somno /**B 160vA**/ quod phantasia est in actu per speciem in ipsa existentem, et tunc contingit quod huiusmodi species per quandam subtilem evaporationem defertur ad sensum communem et ipsum immutat, et tunc apparet sibi hoc phantasma, et haec apparitio dicitur somnium. Unde dicit /**A⁴ 76rB**/ Commentator in suo libello De somno quod motus sensuum in vigilante incipiunt a sensibus exterioribus usque ad sensum communem, in dormiente vero incipiunt a phantasia ad sensum communem. Et tunc [est] somnium passio est sensus communis secundum quod phantasticus, hoc est per respectum quem habet ad phantasiam, et secundum quod sensus communis natus est immutari a phantasia. Dicit autem sic Philosophus quod in libro De anima, in secundo sc., dictum est de phantasia, et phantasticum est idem sensitivo <esse autem est alterum sensitivo>et phantastico; est autem phantasia motus factus a sensu secundum actum, et in hoc videtur esse identitas phantastici et sensitivi; somnium autem videtur esse quoddam phantasma, i.e. apparitio quaedam, nam phantasma quod est in somno, i.e. apparitionem phantasmatis quae contingit in somno, dicimus somnium, et hoc sive illud phantasma /**A² 72vB**/ fuerit factum simpliciter sive quodammodo. Illud autem phantasma quod contingit in somno non est apparitio et phantasma simpliciter, quia non fit sensui communi ab exteriori; sed est phantasma quodammodo, hoc <est> influit sensui communi per respectum ad phantasiam, nec tunc immutatur sensus communis ab exteriori. Et si ita est, tunc manifestum est quod primi sensitivi est somnare, ita quod somnium est passio primi sensitivi, et non absolute passio eius, sed est [absolute] passio eius secundum quod phantasticum,

15 somno] Averr., *Somn. Vig.* 98.1-99.5. 20 in secundo sc.] Arist., *de An.* III.3.428b10-17 (*in Aristotele latino liber III ibi tandem incipit ubi in editione Bekkeriana cap. III.4*).

4-5 per comparisonem ad] ad comparisonem E. 6 sensus] particulares su (*sic!*) sive *add. E.* 7 ligatus semper] *inv. E.* somno] somnio **A⁴**. 7-8 somnium autem] somnus autem non E. 9 inest aliqua] aliqua est E. 10 sit] fit E. 11 sit *secluset Donati*] in actu *add. A²A⁴B.* ita] *om. A²*. 13 subtilem] *om. E.* 14 apparet **A⁴**] aperit **A²B^{a-c}E**; aparet **B^{p-c}**. 17 vero] *potius non A⁴*. ad - passio] et secundum quod E. est²] *om. A²*. 19 dicit **A²E**] ostendit **A⁴B**. Arist., *Insomn.* 1.459a14-22, *trl. Guillelmi*: "Quoniam vero de fantasia in hiis que De anima dictum est, et est quidem idem sensitivo fantasticum, esse autem sensitivo et fantastico alterum, est autem fantasia qui a sensu secundum actum fit motus, sompnum vero fantasma quoddam videtur esse (nam quod in sompno fantasma sompnum dicimus, sive simpliciter sive quodammodo factum) manifestum quod sensitivi quidem est somnare, huius autem secundum quod fantasticum." 21 est idem] *inv. A²*. esse - sensitivo *addidi coll. Insomn.* 1.459a15-17, *trl. Guillelmi*: "est quidem idem sensitivo fantasticum, esse autem sensitivo et fantastico alterum". 22 esse] *om. A²*. 24 apparitionem phantasmatis **A²A⁴**] in apparitione phantasmatis **B**; apparitionem phantasticam E. 25 somnium **A²E**] somnum **BA⁴**. 25-27 fuerit - apparitio et phantasma] *om. E.* 27 quia] quod E. 28 influit] non sit E. 29-30 manifestum est **A²**] manifestum **BA⁴**; est manifestum E. 30 ita] *om. E.* 30-31 et non] est E. 31 eius²] *om. E.*

hoc est per respectum quem habet ad phantasiam et secundum quod est natum immutari ab ipsa.

Quaestio 13

Utrum somnium sit passio intellectus

5 /A⁴ 80vA/ Circa istam partem quaeritur utrum somnium sit passio intellectus.

1. Videtur quod sic.

1.1 Nam somnium est passio eius quod contingit componere et dividere, nam illa in somno contingunt; illud autem est ipsius intellectus facere, ut patet in tertio De anima; quare etc.

10 1.2 Praeterea, eius est passio somnium cuius est universale cognoscere, quia illud in somno cognoscitur; istud autem cognoscere non pertinet nisi ad intellectum; quare etc.

2. Oppositum dicit Philosophus in Littera.

3. Dicendum quod somnium non est passio intellectus, quia somnium est apparitio phantasmatis; phantasma autem est singulare; et ideo somnium proprie acceptum non est passio istius secundum se cuius non est secundum se cognoscere singulare; singulare autem non est intellectus cognoscere sed sensus; quare etc.

15 Et iterum, sicut arguit Philosophus, somnium est passio illius cuius somnus est passio, quia illa divisim non inveniuntur, sed in quocumque invenitur /E 212vA/ somnium et somnus; somnus autem est passio primi sensitivi, sicut ostensum est prius, et non est passio intellectus; quare nec similiter somnium.

20 Est tamen intelligendum, sicut dicit Philosophus in Littera, quod in somno apparet aliqua alia apprehensio a somnio, unde in somno fiunt verae intelligentiae, quae tamen non sunt somnium. Unde homo in somno aliquando componit et dividit <et> universale [et] comprehendit, haec tamen cognitio non est somnium sed aliqua alia cognitio a somnio, sicut nos videmus quod aliquis in vigilia ex sensatis et imaginatis comprehendit quod quid est et substantiam alicuius, quae quidem comprehensio non est comprehensio sensualis, sic in somno etiam contingit ex apparitione phantastica et ex phantasmatis comprehendere aliquid aliud praeter phantasmata, quod tamen somnium non est sed intelligentia vera.

8 anima] Arist., *de An.* III.6.430a26-28; cf. *Auctoritates Aristotelis* 6.152-153, p. 187: "Duplex est operatio intellectus: una quae dicitur simplicium terminorum apprehensio; alia simplicium terminorum apprehensorum compositio et divisio, sub qua comprehenditur tertia, scilicet ratiocinatio remota." 12 littera] Arist., *Insomn.* 1.459a8-9. 17 Philosophus] Arist., *Insomn.* 1.459a12-13. 21 littera] Arist., *Insomn.* 3.462a28-31, *trl. Moerbekiana*: "neque quecumque quidem in sompno fiunt vere intelligentie preter phantasmata. set phantasma quod est a motu simulacrorum, cum in dormiendo fit, et in eo quod dormit, hoc est sompniun."

1 est natum] *inv.* A². 5 circa istam partem] consequenter A⁴. 5-7 intellectus - eius] *om.* E. 7 eius] *om.* A². 8 somno E] somnio A²A⁴B. est] et E. 10 eius] illius A⁴. 10-11 quia - cognoscere A²E] *om.* A⁴B. 11 somno E] somnio A²; *def.* A⁴B. cognoscitur] *om.* A². istud E] universale A²; *def.* A⁴B. 14 est E] *om.* A²A⁴B. proprie] proprium E. acceptum] dictum A². 15 non est] *iter.* E. 15-16 singulare autem] *om.* E. 16 intellectus E] *om.* A²A⁴B. 17 illius] eius E. 17-18 cuius - passio] *om.* E. 18 sed - invenitur] *om.* E. 20 similiter] simpliciter A²BE; sim(ter) A⁴. 21 tamen] autem E. apparet] apparent A⁴. 22 somnio - somno E] somno - somno A²A^{4a.c.}; somno - somnio A^{4p.c.}B. fiunt] aliquando *add.* E. 26 comprehensio²] comprehensi A². 28 comprehendere aliquid aliud A⁴] aliquid comprehendere aliud A²; comprehendere ad aliud B; comprehendere aliquid E. praeter] propter A².

Ad 1. Et ex dictis rationes dissolvuntur, quia licet in somno fiat compositio et universalis cognitio, hoc tamen non est somnium sed vera intelligentia, sicut dictum est.

Quaestio 14

Utrum intellectus semper ligetur in somno

Consequenter quaeritur utrum intellectus semper ligetur in somno. 5

1. Videtur quod sic.

1.1 Quia sicut dicitur primo Posteriorum, deficiente sensu necesse est deficere scientiam secundum illum sensum, et ex consequenti cognitionem intellecti/**B 160vB/vam**; cum ergo in somno sensus deficiant et sint impotentes, oportet etiam intellectum esse impotentem; intellectus ergo ligatur in somno. 10

1.2 Praeterea, quando aliqua se habent secundum ordinem prioris et posterioris, ligato priori necesse est et ligari posterius; sensus autem se habent ad intellectum sicut prius ad posterius; ligatis ergo sensibus oportet intellectum ligari.

2. Oppositum dicit Philosophus in Littera. Dicit enim sic quod in somnis praeter phantasmata aliqua alia intelligimus. 15

3. Dicendum quod dormienti in somno contingit quod multa evaporatio et corpulenta ascendit ad cerebrum, et tunc sine dubio ligantur et sensus exteriores et phantastica virtus, et tamen etiam ipse intellectus per accidens ligatur magis quam phantasia, nam phantasia est virtus organica, intellectus autem non, et ideo phantasia magis per se /**A² 73rA**/ ligatur quam intellectus, nam intellectus ligatur quia virtus ligatur ex qua dependet in sua operatione. Ulterius autem versus finem digestionis contingit illam evaporationem digeri et exterminari in organo phantasiae per caliditatem et solvi phantasia ex consequenti ligatis etiam sensibus exterioribus, et tunc sic phantasia soluta ipsum intellectum contingit solvi et in actu fieri per phantasia, quia intellectus intelligit ex phantasmatibus; soluta phantasia contingit intellectum fieri in actu, tamen ipse intellectus non semper fit in actu soluta phantasia in somno, sicut nec homo semper intelligit cum vigilat, quia ad hoc quod intellectus intelligat ex phantasmatibus exigitur quaedam determinata dispositio phantasiae in qua non est semper et licet sit soluta. Sic ergo intellectus ipse non semper immobilizatur in somno. 20

Ad 1.1 Tunc ad primam rationem dicendum quod deficiente aliquo sensu a nativitate oportet deficere scientiam secundum istum sensum, et sic si omnes sensus exteriores homini a nativitate deficerent, numquam aliquid intelligeret; deficiente tamen sensu ex- 25

7 Posteriorum] Arist., *APo.* I.18.81a38-39; cf. *Auctoritates Aristotelis* 35.70, p. 317. 14 littera] Arist., *Insomn.* 1.458b17-18.

2 hoc **A⁴B**] haec **A²E**. est²] quare etc. *add.* **A⁴**. 7 dicitur] *om.* **E**. est] *om.* **A²**. deficere] *post* sensum *loc.* **E**. 9 sint] sunt **A²A⁴B**; sicut *vel* sint **E**. 11 habent] habet **E**. 12 et ligari] ligari etiam **E**. se habent] habent se **A²**. 13 ad **E**] et **A²A⁴B**. ergo] vero **E**. 16 dormienti *Donati*] dormientem ω . 16-17 corpu(len)ta **A²A⁴B**] corrupta **E**. 17 ligantur] ligatur **A⁴**. et²] *om.* **E**. 18 et tamen etiam] tamen et **E**. magis] per accidens *add.* **E**. nam] *om.* **E**. 19 phantasia²] phantasma **A²A⁴B**; phantasiatur **E**; non *add.* **E**. 21 operatione] operatione *vel* comparatione **A⁴**; apparitione **A²B**; apparitione **E**. 23 ex consequenti] existenti **A²**. sic] fit ω . 24-27 ex - semper intelligit **A²A⁴B**] *om.* **E**. 27 vigilat] quod *add.* **A²A⁴B**. intelligat] intelligit **A⁴**. ex] et **B**. 29 ipse] *om.* **A²**. 30 a **A²p.c²BE**] de **A²a.c²A⁴**. 30-32 nativitate - nativitate **E**] necessitate - necessitate **A²A⁴B**. 32 homini] hominis **E**. 49.32-50.1 sensu exteriori] *inv.* **E**.

teriori, quia fit impotens propter somnum, non oportet intellectum deficere, sed potest intelligere in actu ligatis sensibus exterioribus, sicut dictum est, eo quod species rei prius apprehensae manet in phantasia in somno, ex qua intelligit intellectus cum phantasia est soluta.

5 *Ad 1.2* Ad secundum dicendum quod tota pars sensitiva comparatur ad intellectum sicut prius ad posterius, et illa ligata non potest intellectus esse in actu, sicut dictum est; sensus autem exteriores non comparantur ad intellectum sicut prius ad posterius, et hoc si non defecerint a natura, ita quod ipsis ligatis potest intellectus intelligere, sicut dictum est.

10 **/A⁴ 76rB/** <Insomn. 2.459a23> **QUID AUTEM EST SOMNIUM.**

Superius manifestavit Auctor cuius somnium passio sit. Hic investigat quid est somnium. Et primo dat suam intentionem, secundo exequitur cum dicit <2.459a24-25> *Sensibilia enim*. Primo dicit quod considerando cuius somnium sit passio considerandum est quid sit somnium. Quid autem sit somnium et quomodo fit maxime speculabimur et speculari poterimus ex hiis quae accidunt circa somnum, et etiam circa somnium, quia, sicut dicit in prooemio De anima, accidentia magnam partem conferunt ad cognoscendum quod quid est, et semper iste fuit mos Philosophi ex hiis quae apparent de re investigare quid est res.

20 Consequenter cum dicit <2.459a24-25> *Sensibilia enim* exsequitur, et primo praemittit quaedam necessaria ad sciendum quid est somnium, secundo inquit quid est somnium cum dicit <3.460b28> *Ex hiis itaque manifestum*. Circa primum duo praemittit: primum est quod species sensibilibus manent in sensibus abeuntibus **/B 161rA/** sensibilibus. Secundum est quod sensus faciliter decipiuntur circa sensibilia. Secundum praemittit cum dicit <2.460b3> *Adhuc autem quod facile decipimur*.

25 Circa primum adhuc duo praemittit:

Primum est quod species sensibilibus manent in sensibus in absentia sensibilibus, et secundum est quod non solum sensus patiuntur aliquid a sensibilibus sed quod etiam agunt in corpora exteriora. Et illa duo sunt necessaria ad sciendum quid est somnium, nam si species sensibilibus manent in sensibus abeuntibus sensibilibus et in absentia ipsorum, multo fortius et species sensibilibus manebunt in sensibus interioribus in absentia sensibilibus, sicut in phantasia.

16 anima] Arist., *de An.* I.1.402b21-22. Cf. *Auctoritates Aristotelis* 6.7, p. 174 Hamesse.

1 fit] sit **A⁴E**; sic **A²E**. non oportet] *om.* E. potest] oportet E. 2 prius] sic E. 5 secundum **A⁴E**] secundum **A²B**; est *add.* **A⁴**. 6 intellectus] non potest *add.* E. 7 autem] *om.* E. 9 est] *etc.* *add.* **A⁴**. 10 ante quid] consequenter cum dicit *add.* **A⁴**. est **A⁴** *cum trl. Moerbekiana*] *om.* **A²BE** *cum trl. vetere*. somnium] *etc.* *add.* E. 11 passio sit] est passio **A²**. investigat] intendit **A²**. 12 suam intentionem] *inv.* E. et *add.* **A²B**. 15 somnum – somnium **B**] somnium – somnum **A²A⁴E**. *Trl. Moerbekiana* 2.459a23-24: “Quid autem est somnium et quomodo fit, ex hiis que circa somnium accidunt maxime utique speculabimur.” 16 dicit] philosophus *add.* **A²**. magnam partem conferunt] conferunt nobis maximam partem E. 17 iste **A²**] i(l)l(e) E; illud **A⁴B**. hiis] *om.* **A²**. apparent] apparen **A⁴**. 18 quid est res **A⁴B**] quod quid est **A²**; quid est E. 19 exsequitur] prosequitur **A⁴**. 19–20 praemittit] et *add.* **B**. 20 inquit] inquit E. 21 ex hiis] *om.* **A²BE**; *in margine verba omissa addidisse videtur B^{corr}*; *post manifestum A⁴, sed signis appositis haec duo verba ante itaque locari debere indicatur*. 22 abeuntibus] abentibus **A²**. 22–23 sensibilibus] sensibus E. 23 est] *om.* **A^{4a.c.}**. 23–24 praemittit] p(rimu)m E. 26 manent] *om.* E. 28 illa] i\./s/ta E. somnium] somnus E; et sit(?) *add.* **A²corr** *in mg.*

Iterum secundum, videlicet quod si sensus exteriores agant in corpus exterius, sicut in aerem, pari ratione ipsa phantasia non solum recipiet speciem a sensu communi sed etiam aliquid agat in sensum communem, et per illum modum fit somnium.

Primo ergo praemittit primum, et secundo secundum cum dicit <2.459b23> *Quod autem sensitiva.*

Circa primum duo facit. Primo praemittit et secundo declarat ipsum cum dicit <2.459a28> *Similis enim.* Primo dicit quod sensibilia ipsa secundum singulorum sensitivum nobis efficiunt sensum in actu, et passio quae fit ab ipsis sensibilibus in ipso sensu /A2 73rB/ non solum est in sensitivis dum ipsa sensibilia sensus agunt, i.e. faciunt esse /E 212vB/ in actu sed etiam dum abeunt ipsa sensibilia, et cum non sunt praesentia, ita tunc quod passio et species quam faciunt sensibilia in sensus manent in ipsis in absentia sensibilibus.

Consequenter cum dicit <2.459a28> *Similis enim* declarat illud, et primo per simile, secundo per signa cum dicit <2.459b7> *Palam autem.*

Primo dicit quod similis passio videtur esse in hiis, i.e. in mutatione sensuum a sensibilibus, et in hiis quae feruntur, i.e. proiectis; in latis autem, i.e. in proiectis, ita contingit quod non contingente ulterius eo quod primo movit et cessante primo impellente adhuc movetur ipsa proiecta, et hoc per istum modum quem tangit, nam illud quod primo movitur et primo motum fecit movit aerem aut humidum, et iste aer motus a primo impellente iterum movit alium aerem, et sic continuatur motus projectionis et facit motum sive movetur proiectum in aere et in humidis quousque stet, i.e. quousque deficiat virtus primi moventis, unde tamdiu continuatur motus projectionis quamdiu virtus primi moventis est fortior et motus eius est fortior quam sit motus naturalis proiecti, et illud latius dictum est in VIII° Physicorum Et eodem modo oportet opinari in alteratione. Sic contingit quod sicut in calefactione quod est corpus primo calidum calefacit quoddam aliud, calefactum autem a primo calido calefacit aliud sibi proximum, et sic usque quo deveniatur ad principium quod est in alteratione, et sic distribuit, hoc est consequenter calefacit aliud usque ad principium, i.e. usque quo durat virtus principii. Sic igitur moventur proiecta cessante primo impellente et alterantur aliqua cessante primo alterante et etiam ipsis abeuntibus et non praesentibus. Quare similiter continget in ipso sentire,

24 VIII° Physicorum] Arist., *Ph.* VIII.10.267a5-9.

1 iterum] Item E. videlicet quod E] valet quia A²A⁴B. agant] agunt A⁴. 2 aerem] aere E. solum] om. A⁴. 3 agat] fere quod est E. 7 enim] est E. sensibilia] sensitiva E. 8 actu] actum A². passio] sensus communis *add. & del.* E. 9 sensitivis] sensitiva A⁴. agunt, i.e. faciunt] agant i.e. faciunt E. 11 in³ A²A⁴B] om. E. 15 mutatione] mixtione E. 16 quae feruntur] om. E. in² A²A⁴B] etiam E. 17 ulterius eo] *inv.* A². movit A⁴B] novit A²; moverit E. adhuc] adhuc A⁴. 18 quem] ipse *add.* E. 19 movit¹] moverit E. fecit] facit A². movit²] om. E. motus] om. E. 20 alium aerem A²A⁴B^{p.c.}] alium aereem B^{a.c.}; alium a(lique)m aerem E. continuatur A²A⁴B^{corr}E] conti^at^{ur} B. 21 et] aut A²; hoc *add. & exp.* A⁴. in humidis A⁴B] in humid(um) A²; humidum E. 22 continuatur A²A⁴B^{corr}E] conti^at^{ur} B. projectionis] et *add.* A²B. 23 est² B] sit A²; om. A⁴E. sit] om. E. illud] ideo A². 24 Physicorum] om. E. opinari in A⁴B^{corr}E] operari A²; operari B. 25 quod sicut B] quod sit *vel* quod sic A⁴; quod sic E; om. A². est] om. A⁴. calidum] et *add.* A²BE. 26 calefactum] tale factum A⁴. usque quo E] usque *cum* o *super* que B; usque A²A⁴. 27 hoc] id A². 28 usque¹] om. E. usque² quo] usque *cum* o *super* que A⁴B; usque A²E. 28-29 moventur – alterantur] movetur – alteratur E. 29 proiecta] om. E. alterante] alterantur A². 30 quare – in ipso A⁴B] quare continget similiter in ipso A²; quare(?) sicut contingit ipsos E.

sc. quod passio maneat in sensu abeunte sensibili huiusmodi passionem et speciem causante. Unde illud necessarium est accidere in sensu sicut in alteratione, quoniam sensus secundum actum est quaedam alteratio, non quae fit per abiectioem contrarii, et ideo manifestum est quod passio et species sensibilis non solum est in sentientibus sensitivis <sed> et in absentia sensibilium, et in profundo, i.e. in sensibus interioribus sicut in phantasia, et superficietenus i.e. in sensibus exterioribus.

Consequenter, cum dicit <2.459b7> *Palam autem*, quod manifestavit per simile declarat per signa, et ponit ad hoc declarandum quinque signa; secundum ponit cum dicit <2.159b11> *Et si ad unum*, tertium ponit cum dicit <2.459b13> *Et si ad solem*, quartum ibi <2.459b18> *Et ab hiis*, quintum ibi <2.459b20> *Fiunt autem*. /A⁴ 76vA/ Primo ostendit quod manifestum est quod abeuntibus sensibilibus adhuc manent species in sensibus, et hoc est manifestum quia si continue senti/B 161rB/amus aliquid, transferentibus in sensum adhuc sequitur et immanet passio facta a sensibili, sicut si aspiciamus solem vel aliquid valde fulgidum et tunc de sole convertamur ad tenebras, adhuc immanet, sc. passio et species sensibilis; cum enim aliquis se divertit a sole, tunc accidit nihil videre propter motum factum a lumine adhuc subsistente in oculis. Species ergo sensibilis immanet in sensu abeunte sensibili.

Consequenter cum dicit <2.459b11> *Et si ad unum* ponit secundum signum, et dicit quod si aliquem colorem aspiciamus multo tempore, puta si aspiciamus album colorem vel viridem, eiusdem modi et coloris videtur esse illud ad quodcumque permutemus visum, et hoc sc. non est nisi quia species manet in sensu in absentia sensibilis.

Consequenter cum dicit <2.459b13> *Et si ad solem* ponit tertium signum, et dicit quod si aspiciamus ad solem vel ad aliquid valde fulgidum et tunc concludamus oculos, observantibus sic oculos accidit quidem secundum directionem quasi visum videre primum huiusmodi colorem donec permutetur in puniceum /A² 73vA/ vel subrubeum, deinde in purpureum, ita quod sibi videtur quod videat colorem purpureum quousque veniat ad nigrum colorem, et sic evanescat; hoc autem non contingeret nisi species sensibilis manerent in sensu abeuntibus sensibilibus.

1 maneat] moveat A²; manent A⁴. et speciem] om. A². 3 non quae] quae non E, fort. recte. abiectioem] adiectionem E. 4 et species] ēt E. sentientibus A²] sensi()bus A⁴B; speciebus E. 6 superficietenus A⁴B^{corr}E] superfic^tenus A²; superficietenus, ut videtur, B. 7 manifestavit] manifestaverat A⁴. 7-8 per simile declarat A²A⁴BE^{p.c.}] declarat per simile E^{a.c.}. 8 hoc A²E] huiusmodi A⁴; huius B. declarandum] om. E. 9 ponit] om. A⁴. solem] sol'o (i.e. solutio) A². 10 et ab hiis A⁴B^{corr}] et adhuc A²B; et - ibi om. E. autem] vero A⁴. ostendit A⁴B] dicit A²E. 11 sensibilibus A²A⁴B] sensibus E. manent] manet A⁴. 12 est manifestum] inv. A⁴. transferentibus] transferentes A². 13 adhuc A²E] ad hoc A⁴B. sequitur] se E. immanet] ibi manet E. a sensibili] autem(?) sensibilis B. 14 fulgidum] fulgidum A⁴B^{corr}E; frigidum A²B; splendidum A²corr cum translatione, tam vetere quam Moerbekiana. convertamur A²A⁴B] convertantur E. 15 se divertit A²A⁴B] om. E. 16 ergo E] om. A²A⁴B. 19 colorem A⁴E] calorem A²B. aspiciamus¹] non add. A²B^{a.c.}E. puta] om. E. 20 et A²B] om. A⁴E. coloris A²A⁴BE^{p.c.}] colorem E^{a.c.}. esse A⁴E] omne A²B. 23 vel] et E. fulgidum A⁴BE] frigidum A²; splendidum A²corr ex textu Aristotelico. tunc] om. E. 23-24 observantibus] conservantibus E. 24 quidem] om. E. quasi] qua trl. Moerbekiana Insomn. 2.459b15 (ubi trl. vetus). visum] unum E. 25 puniceum A⁴B] pinceum A²; subruceum E. 26 ita quod] donec E. quousque Arist] usque cum o super q A²A⁴B; usque quo E. veniat A²A⁴B cum translatione, tam vetere quam Moerbekiana] deveniet E. 27 hoc A²] huiusmodi A⁴; huius B, hic E. contingeret] contingit ω. 27-28 manerent] manent A²B; manet A⁴; maneret E. 28 abeuntibus sensibilibus] abeunte sensibili A².

Deinde cum dicit <2.459b18> *Et ab hiis quae moventur* ponit quartum signum, et dicit quod si oculi permutentur ab hiis quae moventur velut a fluminibus ita quod visus inspiciat fluvios fluentes, et maxime tales qui citissime fluunt, et ab istis divertat oculos et inspiciat quiescentia, et tunc sibi videbuntur moveri. Et hoc non esset nisi species sensibilis maneret in sensu abeunte sensibili. 5

Consequenter cum dicit <2.459b20> *Fiunt autem* ponit quintum signum, et dicit quod homines fiunt absurdescentes, non quia organum auditus sit etiam corruptum, sed dato quod sit sanum, tamen post magnos sonos in longo tempore non possunt audire; fiunt etiam homines a validis odoribus, hoc est post odorationem fortium odorum, difficile odorantes. Ista autem non contingerent nisi species sensibilibus remanerent in sensibus abeuntibus sensibilibus et in absentia sensibilibus manerent in sensu abeuntibus sensibilibus. 10

Et terminatur pars.

Quaestio 15

Utrum somnium sit passio sensus communis

/A4 80vA/ Consequenter quaeritur circa partem antecedentem utrum somnium sit passio sensus communis.

1. Videtur quod non:

1.1 Quia somnium non est passio eius quod nihil apprehendit in somno, quia somnium est apparitio quaedam sive apprehensio; <sed> sensus communis nihil apprehendit in somno, cum sit tunc ligatus; quare etc. 20

1.2 Praeterea, somnium est passio eius cuius est componere aliquid, [et] /A⁴ 80vB/. quia in somnio illud accidit; hoc autem non est sensus communis facere; quare etc.

2. Oppositum dicit Philosophus. 25

3. Dicendum quod somnium est passio partis sensitivae, nam somnium est comprehensio alicuius sub hic et nunc, et ideo est passio illius cuius est hoc comprehendere; hoc autem est sensus; quare etc.

Iterum, est passio sensus communis, quia est passio illius cuius est somnus, eo quod illa divisim non inveniuntur; somnus autem est passio sensus communis; quare etc. 30

1 deinde] consequenter A⁴. et] om. E. 2 dicit A⁴E] ponit A²B. fluminibus] fluviis E. 3 fluentes] om. A². fluunt] fluit E. 4 sibi A²B] lectio incerta A⁴; igitur E. esset] est E. 5 abeunte] absente A⁴. 7 fiunt] om. E. absurdescentes A²B cum translatione Moerbekiana] obsurdentes A⁴E. non E] om. A²A⁴B. sit etiam] inv. E; etiam fortasse delendum. dato] om. A². 8 tamen E] cum A²B; cum vel tamen A⁴. 9 etiam] et A². hoc est] i.e. E. 10 ista autem] om. E; autem om. A⁴. remanerent A²B] manerent A⁴; remanerent – sensibilibus om. E, fort. recte, cum lectio reliquorum codicum pleonasmum inducant. 13 pars] ista add. E. 16 circa partem antecedentem B] circa partem praecedentem A²; om. A⁴; circa antecedentem lectionem E. 19 somno] quia somnium est passio eius quod nihil apprehendit in somno add. A⁴B. 21 cum] dicit add. A⁴B^{a.c.}. 20–22 est – Praeterea, somnium est] aperius (sic!) non est E. 23 in somnio illud A²B] in somno illud A⁴; illud in somno E. autem E] om. A²A⁴B. 25 Philosophus] in littera add. E. Arist., *Insomn.* 1.459a11–12, *trl. Guillelmi*: “ponatur ergo, quod et manifestum est, quod sensitivi passio.” Item 1.459a21: “manifestum quod sensitivi quidem est somnari.” 26 partis sensitivae, nam] ex’is subiectivae quia E. 27 illius] alicuius E. comprehendere] apprehendere E. 28 sensus] communis add. A⁴. 29 iterum] et iterum E. est³] et add. E.

Est autem intelligendum quod sensus communis habet duplicem respectum et habitudinem per comparationem ad sensus exteriores, tum quia recipit immutationem sensuum exteriorum, tum quia eis influit /E 213rA/ virtutem sensibilem. Iterum sensus communis habet habitudinem ad phantasiam, ita quod ipsam respicit eo quod species
5 sensibilis prius se facit in sensum communem, deinde in phantasiam.

Tunc dicendum quod somnium non est passio sensus communis per habitudinem ad exteriores sensus, sicut ostendit ratio; somnium autem est passio sensus communis per habitudinem quam habet ad phantasiam, non enim semper in somno sensus communis est ligatus per habitudinem ad phantasiam. Unde, sicut dicit Commentator in suo
10 /B 161vA/ libro De somno, motus sensibilium in vigilia et somno econtrario se habent, nam in vigilia sensibilia exteriora immutant sensus particulares, et sensus particulares immutati immutant sensum communem, et sensus communis phantasiam; in somno vero est econtrario. Nam, sicut saepe prius dictum est, in somno contingit phantasiam esse solutam, ita quod est in actu. Modo contingit quod species ista existens in phantasia
15 per quandam subtilem evaporationem se facit in sensum communem; huiusmodi autem apparitio somnium dicitur. Unde dicit Commentator quod huiusmodi species se facit in sensum communem in illa †etiam† parte ubi concurrunt nervi sensuum exteriorum, et ideo sensus communis illam immutationem accipit ac si mutaretur a re ipsa; somnium ergo est passio sensus communis secundum quod phantasticus, ut dicit /A² 73vB/ Philosophus, i.e. secundum habitudinem quam habet ad phantasiam.
20

Ad 1.1 Ad rationem primam apparet solutio ex dictis, quod dicendum quod sensus communis in somno est ligatus per habitudinem quam habet ad sensus exteriores, et non per habitudinem quam habet ad phantasiam, ut dictum est.

10 somno¹] Averr., *Somn. Vig.* 98.1–99.5. 16 Commentator] Averr., *Somn. Vig.* 98.71–99.9 (*sed apud Averroem nihil de nervis sive nuntiis dicitur*). 19–20 Philosophus] Arist., *Somn. Vig.* 1.459a21–22.

3 eis influit] *inv.* A². 4 ad A⁴E] et A²B. respicit E] respicit A⁴B; recipit A². 5 phantasiam] ita quod ipsam respicit tunc dicendum *add. & del.* E. 6 somnium] somnum E. 8 semper] *post* sensus communis *loc.* A²; *om.* A⁴. 9 suo] *om.* E. 10 libro] libello A⁴. sensibilium] sensuum A⁴. 10–11 et – vigilia A²E] *om.* A⁴B. 12 somno] somnio A⁴. 13 prius dictum est] dictum est prius E. 15 quandam] quam E. 17 illa E] ista A²; i(a) A⁴; alia B. nervi] m̄ti A2E; m̄ti B; nuntii(?) A⁴. nervi *scribendum suadet* Albertus Magnus, *Somn. Vig.* II.I.I, Borgnet 9: 159a: “Ex hoc igitur relinquitur, quod nervi sensibiles in concavitatibus suis spiritum sensibilem habentes in loco ubi *conveniunt* ad organa sensus communis directum ad cor per conlimitationem quam habet cum ipso, informantur sensibilibus formis provenientes a thesauro imaginationis in vapore spirituali, quem elevat principium caloris. Ex quibus omnibus constat, quod motus somni incipit ubi terminatur motus vigiliae, scilicet in thesauro imaginationum sensibilium, et provenit ad locum ubi incipit vigilia, hoc est, ad primum organum sensuum, et quod evaporatio somni vehit eas ab uno loco in alium.” *Contra*, nuntii *scribendum suadet* Albertus, *Somn. Vig.* I.II.III, Borgnet 9: 143a-b: “Omne autem quod movetur, movetur sibi prius aliquo sensu facto secundum actum, sive ille sit proprius, sive alienus. Cum enim non fit motus, sicut diximus in libro de Anima, nisi ubi fiat *nuntium*: nisi enim anima dicat fugere vel imitari conveniens vel nocivum, neque fugiet, neque imitabitur: alieno autem sensu movetur quod movetur *nuntiante* aliquo alio quod vidit vel audivit terribile vel delectabile: sicut si ego tibi *nuntiarem* de imitando vel fugiendo aliquid: illud autem *nuntium* sensus non fit, nisi in organo primi sensitivi: quia nullum aliud componit sensibilia ad eliciendum terribile vel delectabile. Cum igitur motus prius fiat a corde, oportet quod sensus *nuntiantis* referatur ad cor: et sic sensus motus procedunt ab eodem sicut a principio.” 18 mutaretur] immutaretur E, *fort. recte*. 18–19 somnium ergo] *inv.* A². 19 ut dicit] vid(i)t A⁴. 21 quod dicendum] *om.* A⁴. 23 quam] quod A².

Ad 1.2 Ad secundam potest dici quod duplex est compositio: quaedam intentionum universalium, et illa solum pertinet ad intellectum; alia est intentionum singularium compositio[nem], et illa pertinet ad sensum communem, sicut collatio intentionum universalium pertinet ad cogitativam. Cum ergo dicitur quod ad sensum communem non pertinet compositio, dicendum quod falsum est. Vel dicendum quod in somno bene contingit aliquid quod non est somnium, sicut prius dictum est, unde verae intelligentiae fiunt in somno †sicut ex somno† sicut intellectus in vigilia ex phantasmatis consurgit in cognitionem quod quid est, ut in sententia diffusius dictum est.

Et per illa patet solutio ad rationes.

Quaestio 16

Utrum species sensibilia maneat in sensibus abeuntibus sensibilibus

Consequenter quaeritur circa antecedentem partem utrum species sensibilia maneat in sensibus abeuntibus sensibilibus.

1. Videtur quod non:

1.1 Quia, sicut dicit Philosophus in sequenti parte, ita se habet visus sive sensus universaliter ad sensibilia sicut speculum ad corpora sibi obiecta; sed recedente corpore obiecto speculo non inest in speculo species corporis obiecti; quare etc.

1.2 Praeterea, dicitur secundo De anima quod intelligimus quando volumus, non autem sentimus quando volumus. Si autem species sensibilis manerent in sensu abeunte sensibili non assignaretur ratio quare etiam non sentiremus quando vellemus; quare etc.

2. Oppositum dicit Philosophus, et probat per multa signa.

3. Dicendum quod abeuntibus sensibilibus species sensibilia manent adhuc in sensibus. Cuius signum evidens est quod tangit Philosophus in Littera, quoniam si quis valde intente respiciat aliquid, sicut aliquod album, et postea respiciat aliud, illud videbitur sibi album; sicut patet quod si quis fuerit in nive, et postea intret domum, adhuc domus sibi videbitur nivea; et hoc non esset nisi species sensibilis maneret in sensu abeuntibus sensibilibus.

Est tamen intelligendum quod species sensibilis parum manet in sensu in absentia sensibilia, quia cuius est faciliter aliquid recipere, eiusdem est faciliter illud amittere et

15 parte] Arist., *Insomn.* 2.459b23-25. 18 anima] Arist., *de An.* II.5.417b24-25. 21 signa] Arist., *Insomn.* 2. 23 littera] Arist., *Insomn.* 2.459b11-13.

1 secundam] secundum A⁴. 2 solum] om. E. pertinet] compositio dicendum *add. & del.* E. 2-3 ad intellectum - pertinet] om. E. 2 singularium A⁴] signantium A²B; *def.* E. 3 collatio] coll'o ω. 3-4 universalium] unde B; bene A²A⁴E. 4 pertinet] compositio dicendum *add. & del.* E. dicitur quod A²A⁴B] om. E. sensum] *fere* sensitivum B. 6 unde A²E] bene A⁴B. 7 sicut ex somno] om. E, *fort. recte.* 8 quod] quid E. dictum est] diximus E. 9 per] patet A⁴. 12 antecedentem] praecedentem A². 13 sensibilibus A²A⁴] sensibus BE. 15 habet] sensus *add. & exp.* E. 16 corpore] om. A². 17 inest] est E. 18 dicitur] in *add.* A⁴E. secundo] III° E. 19 manerent] maneret A²; manet A⁴E; *fere* manent B. 20 etiam non E] et non A²; ibi non A⁴; etiam u. B^{a.c.}; non B^{p.c.}, *ut videtur.* *Melius erat* non etiam, *sed etiam non tolerari potest, ut opinor.* quare] om. A⁴. 22 sensibilibus A⁴E] sensibus A²B. 23 quoniam] quia A². 24-26 videbitur - domus] om. E. 24-25 et postea - album A²E] om. A⁴B. 26 sibi videbitur nivea] videbitur sibi nivea A²; videbitur nivea sibi A⁴. 28 tamen] autem E. 29 faciliter aliquid] simpliciter aliquid A²; fiunt aliquid A⁴; fiunt aliquid B; aliquid simpliciter E. illud amittere] *inv.* E.

parum retinere; et ideo cum in sensibus cito fiat species sensibilis, in ipso per naturam propriam parum potest immanere illa species.

Est autem intelligendum quod illa quaestio specialiter habet locum et dubitationem in visu, nam omnes alii sensus ab ipso materialiter immutantur, et ideo ratione suae materialis immutationis possunt reservare speciem in absentia sensibilis, visus vero immaterialiter magis inter omnes sensus immutatur, et ideo maior est dubitatio in visu de hoc quam in aliis sensibus.

Est tamen intelligendum quod visus dupliciter potest considerari: uno modo ratione suae condicionis materialis, et sic sua naturali complexione est aqueum a dominio, et sic <s>ibi non videtur competere reservare speciem sensibilis in eius absentia; potest etiam visus considerari ratione virtutis cognoscentis, et sic bene sibi competit retinere speciem sensibilem in absentia sensibilis.

Ad 1.1 Ad primam rationem dicendum quod simile est de visu et speculo pro tanto quia sicut speculum facilius recipit speciem corporis sibi obiecti, ita et visus. Dissimile autem est in alio, nam visus habet virtutem cognoscitivam et non speculum. Dictum autem est quod visui pertinet reservare speciem sensibilem ratione virtutis cognoscentis in ipso existentis /**B 161vB**/ et ideo non est simile.

Ad 1.2 Ad secundam dicendum quod non sentimus quando volumus, quia licet species sensibilis maneat /**A2 74rA**/ in sensu in absentia sensibilis, tamen, sicut dictum est, parum immanet ibi, et ideo non potest sensus sentire quando vult sicut intellectus; in intellectu vero manet diu species intelligibilis, et ideo intelligimus quando volumus.

/**A⁴ 76vA**/ <2.459b23> **QUOD AUTEM SENSITIVA CITO ET MODICAS.**

Superius probavit Auctor quod species sensibilibus manent in sensu in absentia sensibilibus. Hic ostendit quod non solum sensibilia exteriora agunt in ipsos, sed etiam quod sensus agunt in corpora exteriora. Et primo hoc declarat in simili per quoddam apparens, et secundo illius apparentis causam assignat cum dicit <2.459b32> *Causa vero*; et tertio resumit conclusionem prius probatam, sc. quod species remanent in sensibus, cum dicit <2.460a32> *Ad eam vero*. Primo dicit quod illud quod accidit in speculis est signum quod ipsa sensitiva cito et modicas differentias sensibilibus percipiunt, nam sic se videntur habere sensus ad sensibilia sicut speculum ad corpora obiecta; /**E 213rB**/ speculum autem cito et modicas differentias corporis sibi obiecti percipit; quare et sensus ipsi. De quo eo-

1 sensibus] sensi(bili)bus E; sensu *melius erat, sed auctorem dormitasse puto.* cito fiat] *inv.* A⁴. 2 propriam] *om.* A². potest A²E] ponit A⁴B. 3 autem] tamen E. illa quaestio specialiter] specialiter ista quaestio E. 4 nam E] non A²A⁴B; nunc(?)A²corr. 4-5 suae materialis] *inv.* A². 5 immutationis] mutationis B. 5-6 immaterialiter] in[[[ter omnes]]]materialis E. 6-7 maior est dubitatio in visu de hoc] maior est dubitatio de visu in hoc A²; in visu est maior dubitatio de hoc E. 8 est] et B. dupliciter potest] *inv.* E. 9 naturali] materiali A². aqueum] aqueus *meo quidem iudicio melius erat, sed neutrum genus tolerari posse videtur.* 11 considerari] in *add.* B. sic bene sibi] sic ibi bene A²B; sic bene ibi A⁴; sic unde sibi E. 13 primam rationem] *inv.* A⁴. simile A²] sensibile A⁴BE. 14 quia] quod E, *fort. recte.* corporis] hominis E. 15 autem] tamen E. et] *sed* A². 16 autem est] *inv.* A². 18 secundam] secundum E. non sentimus] in sensibus E. 20 ideo] *om.* E. non A²corrE] *om.* A²A⁴B. 20-21 in intellectu A²] intellectui A⁴; intellectu B; \in/ intellectu E. 21 manet diu] *inv.* E. 22 ante quod] Consequenter cum dicit *add.* A⁴. modicas] modicam E. 24 solum] solis E. ipsos] sensibus E. 26 causa] *et causa* E. 28 speculis] speculo E. 29 sensitiva] sensibilia A². cito] *om.* E. sensibilibus A⁴B] *om.* A²E. percipiunt A²A⁴B] *del.* B^{corr}, *sed idem in margine addidit*; p(a)rti E. sic se videntur] sicut se videtur A⁴. 31 cito A²A⁴B] dico E. differentias] sensibilibus *add. & exp.* A². percipit] participat A²corr. ipsi] ipse E.

dem speculo aliquis insistens circa ipsum considerabit et dubitabit; et ex ipso speculo et ex hiis quae accidunt circa ipsum simul manifestum erit quoniam quemadmodum visus patitur ab exterioribus corporibus sic et agit aliquid in ipsa corpora exteriora. Speculis enim existentibus valde puris et mundis, cum mulieres in huiusmodi speculum inspiciant fluentibus menstruis et supervenientibus, tunc superficies ipsius speculi efficitur sicut nubes sanguinea, et si speculum novum fuerit, huiusmodi maculam non est facile eam abstergere. Si vero sit vetus, facile est. Non contingeret autem quod oculus mulieris menstruosae inficeret speculum nisi visus ageret in exteriora corpora.

Est autem intelligendum quod sanguis menstruus in mulieribus est proportionalis spermati in hominibus, sicut dicitur primo De generatione animalium. Cuius signum tangit Aristoteles ibi, quia in eodem tempore resecantur menstrua et fluunt in mulieribus in quo tempore resecatur genitura in hominibus. Sperma autem in hominibus est dealbatur propter fortem calorem ipsum digerentem, qui est in hominibus, in mulieribus vero sanguis ille rubeus est propter debilem calorem mulierum, qui ipsum non potest digerere.

Consequenter, cum dicit <2.459b32> *Causa vero reddit causam* huiusmodi apparentis, et primo assignat causam ex parte agentis, sc. ex parte oculorum, secundo reddit causam eius ex parte passi, sc. speculi, cum dicit <2.460a12> *Quemadmodum vestium*. Primo dicit quod causa huiusmodi apparentis, quare speculum inficitur cum mulier menstruosa in ipsum inspiciat, est quia, sicut diximus, visus non solum patitur ab aere aliquid, sed etiam facit aliquid et movet sicut et faciunt alia <splendida>. Splendida enim nata sunt agere in corpora sibi propinqua, ut nata sunt fulgere et [t]alia huiusmodi facere; visus autem est splendidus et de numero habentium colorem, i.e. lumen. Et tunc subdit modum secundum quem visus inficit speculum, et dicit quod oculi ipsi rationabiliter afficiuntur et aliquid patiuntur quando fiunt menstrua, sicut et quaelibet alia pars corporis; et adhuc rationabilis ipsi oculi afficiuntur quam quaelibet alia pars corporis, nam in ipsis oculis sunt multae venae, et sunt oculi pleni venarum, et sunt valde porosi, et ideo rationabile est, quando fluunt menstrua ut magna portio ipsius sanguinis fluat versus oculos; et ideo cum fiunt menstrua et fluunt menstrua propter /A2 74rB/ conturbationem sanguinis menstrui in oculis et secundum phlegmasiam sanguineam aer propinquus ipsis oculis ab ipsis menstruis existentibus in oculis movetur et alteratur, et tunc ille aer alteratus et pollutus a sanguine menstruo, inficit et alterat /A4 76vB, B 162rA/ aerem continuum existentem in oculis, sc. aerem continuum ipsis speculis, et ipsum facit qualem quandam

10 animalium] Arist., GA I.19.727a2-7.

1 insistens A²A⁴B] insipiens E. 3 corporibus] et add. A⁴B. agit] agat A⁴. 4 cum] et E. 5 tunc] om. E. 7 eam] om. E; *retinui quia illud superfluum eam sermonem oralem redolere mihi visum erat.* 9 est autem] et est E. 10 spermati] separati E. dicitur] in add. E. 14 vero sanguis] inv. A⁴. 14-15 qui - potest A²] quae - potest A⁴B; quae - possunt E. 16 causa] causam E. huiusmodi] huius E, fort. recte. 18 sc.] ex parte add. E. 19 huiusmodi] huius A²E, fort. recte. 20 inspiciat] inspicit E. est A⁴] om. A²BE. 21 etiam facit aliquid et movet] et facit et movet E. faciunt] faciunt B. 22 ut] et A². 23 autem] huiusmodi add. E. 24 afficiuntur A²E] effici(tur) A⁴, ut videtur; afficitur B. 25 aliquid] om. A². quando - corporis E cum *textu Aristotelico*] om. A²A⁴B. 26 nam in ipsis] iter. A². 27 pleni] plena A⁴; plenae E. 28 est] om. E. portio] pars sive portio A². 29 fiunt menstrua et fluunt menstrua A²B] fuerit menstrua et fluit menstrua A⁴; fiunt et fluunt E. conturbationem] turbationem E. 30 menstrui] menstrua A⁴. phlegmasiam] flegma(ti)cam E. 31 existentibus] exeuntibus A⁴. 32 a E] i.e. A²A⁴B. 33 in oculis] om. A². quandam] quemadmodum A²; et quandam E.

et talem, i.e. talis modi velut ipse passus est; et ulterius ille aer alteratus alterat et inficit superficiem speculi. Per hunc igitur modum visus mulieris menstruatae inficit speciem, et interponit Littera quod differentia sanguinis menstrui ad sanguinem existentem in aliis partibus corporis nobis est incerta, inest autem, i.e. certum est quod sanguis menstruus
 5 est in oculis, quia eadem est natura seminis et spermatis in hominibus et menstruorum in mulieribus, in emissione autem spermatis in hominibus oculi compatiuntur, et ideo in emissione menstruorum in mulieribus, sicut et ceterae partes corporis.

Consequenter cum dicit <2.460a12> *Quemadmodum vestium reddit causam praedicti apparentis ex parte passi, sc. speculi. Et primo facit hoc, secundo illud declarat per quoddam signum cum dicit <2.460a26> Attestantur autem. Primo adhuc facit quod dictum est et secundo epilogat conclusionem hic probatam, sc. quod visus agit in corpus extrinsecum cum dicit <2.460a23> <2.460a23> Quoniam quidem igitur. Primo ostendit quod bene dictum est quod ipsum speculum cito recipit impressiones corporum, et maxime cum sit mundum, quia quemadmodum illae vestes quae sunt maxime mundaе cito
 15 inquinantur et polluuntur, ita et speculum, cum mundum fuerit et novum, cito polluitur et cito a quocumque potest calefieri, et ipsum pollutum cito pollutionem repraesentat et maculam, quia illud quod est purum et mundum diligenter repraesentat et monstrat quicquid exceperit, i.e. quicquid in ipso impressum fuerit, et motus minimos praesertim ostendit, unde ipsum aes, quod est valde planum, qualemcumque tactum maxime perceperit et cito sentit †et mundum† et cito parvam impressionem recipit, ut patet in gladio novo: si a digito tangatur, statim in ipso apparet pollutio. Aes ergo, quia maxime planum, qualemcumque tactum cito percipit; speculum autem est corpus planum, et ideo quemcumque tactum cito recipit, tactum vero aeris ad ipsum speculum oportet intelligere tamquam actionem, extersionem et ablationem quandam, omnis autem talis ablutio
 25 aeris ad speculum propter munditiam speculi statim est manifesta qualiscumque sit. Et sic apparet ex parte speculi quare cito inficitur. Et statim subdit causam quare huiusmodi macula non cito recedit, et dicit quod causa quare huiusmodi macula non exit et recedit celeriter est novitas ipsius speculi, unde non exeundi celeriter huiusmodi maculam ex ipsis speculis novis est causa, eo enim quod ipsum speculum est novum, macula serpit in profundum, et eo quod speculum sit planum expanditur per totum, unde in talibus
 30 novis speculis omnino magis fit huiusmodi macula, nam eo quod speculum est purum*

2 menstruatae] menstruosae A². 3 Littera A⁴E] litteram A²B. quod] est add. A⁴. 4 est¹] om. E. 5 seminis et spermatis] separatis et seminis E. 6-7 in emissione - mulieribus] om. E. 6 emissione] amissione A². 8-9 praedicti] primi dicti A⁴. 10 signum] om. E. cum dicit] ibi E. 11 et] om. E. 12 ostendit A⁴B] dicit A²E. 14 mundum] novum add. E. illae] om. E. vestes - mundaе A⁴B^{corr}] fere eadem, sed vix legibilia A²corr; om. A²B; vestes novae E; vestium que maxime munde sunt *textus Aristotelicus*. 15 cum - novum] mundum cum fuerit novum E. 16 pollutum] polluit E. repraesentat] repraesentant E. 17 diligenter] om. E. monstrat A²A⁴B cum Aristotele] demonstrat E. 18 exceperit] acceperit A². praesertim A⁴B^{corr} cum Aristotele] praesentium A²B; om. E. 19 quod est] quia E. 19-20 perceperit] percipit E. 20 sentit E] sonat A²B; sanat A⁴; parvam add. & exp. E. recipit A²E] receperit A⁴; recepit B. 21 a] cum A⁴. digito A²A⁴B^{corr}E] diso vel sim. B. statim A²B^{p.c}] statum B^{a.c}; post ipso loc. A⁴. 22 percipit] perceperit A⁴. 23 recipit] percipit E. tactum²] tactus E. 24 extersionem] ext'ionem A⁴; ext'ionem vel ext'sionem B; fere exertionem E; om. A². talis ablutio] inv. A². 25 qualiscumque] qualicumque A²; qualemcumque E. sit] om. E. 26 quare² A⁴E] quia A²B. 26-27 huiusmodi - huiusmodi] huius - huius B. 27 exit et recedit] cito recedit nec exit A². 28 huiusmodi maculam] post speculis novis loc. A². 29 enim] om. A⁴. ipsum] om. E. novum] et add. A⁴. macula serpit] inv. A². 30-31 sit - eo quod speculum] om. E. 31 omnino] omnis A⁴.

et novum macula serpit in profundum, et ideo tunc maculam non est facile abstergere, sicut prius dicebat; eo autem quod huiusmodi speculum sit planum, serpit huiusmodi macula omnino, i.e. per totam superficiem. In veteribus vero speculis /A² 74vA/ sic non accidit, nec serpit macula in profundum, sed magis superficietenus, et ideo si speculum sit vetus facile est abstergere maculam, sicut prius dicebat.

Consequenter cum dicit <2.460a23> *Quoniam quidem igitur* epilogat conclusionem nunc probatam sive concludit, et dicit quod manifestum est ex hiis quoniam a parvis differentiis sensibilibus fit motus /E 213vA/ in sensibus, et quod sensus sunt celeres in perceptione sensibilibus, et quod non solum patitur ab exterioribus corporibus [et] sensitivum colorum, sc. visus, sed etiam quod contra facit aliquid. /B 162rB/ Et illud nunc probatum est.

Consequenter cum dicit <2.460a26> *Attestantur* declarat quod speculum mundum cito recipiat maculam, et ponit signum ad hoc, et dicit quod hiis quae dicta sunt attestantur ea quae accidunt circa vina et pigmenta, nam ipsum oleum praeparatum et emendatum a faece, i.e. depuratum, cito accipit odores corporum sibi proximorum, et hoc idem etiam accidit circa vina, non solum enim recipiunt odores eorum quae ipsis immittuntur et cum eis commiscuntur, sed recipiunt odores eorum quae ponuntur prope vasa vinorum et quae nascuntur prope vina.

Consequenter cum dicit <2.460a32> *Ad eam vero* recolligit conclusionem prius manifestatam, et dicit quod ad istam considerationem quae est ex principio, sc. ad declarandum quid est somnium, ponatur unum sive supponatur, quod est manifestum ex hiis quae dicta sunt. Et patet quod recedente sensibili extrinsecus immanent simulacra ipsorum sensibilibus. Et in hoc terminatur illud capitulum.

Consequenter cum dicit <2.460b3> **ADHUC AUTEM QUOD FACILE**, cum manifestaverit quiddam quod valet ad suum propositum ostendendum, sicut visum est, praemittit secundum et illud declarat, sc. quod ipsi sensus faciliter decipiuntur circa sensibilia. Et duo facit: primo proponit illud et declarat per exempla, secundo ostendit quod huiusmodi deceptio aliquando latet et aliquando non, cum dicit <2.460b13> *Et hii quidem*. Primo dicit quod adhuc ad intentionem principalem oportet supponere quod faciliter decipimur circa sensibilia cum existimus in passionibus, et diversi existentes in diversis passionibus, sicut trepidus cum est in tremore, et ille qui amat et est in passione amoris, ita decipiuntur ut modica similitudine hostis vel dilecti trepidus aestimet se videre hostem, et qui amat dilectum, et quanto magis fuerit aliquis passibilior et in maiori pas-

1 ideo] om. E. tunc maculam] inv. A⁴. 3 omnino E cum Arist., *Insomn.* 2.460a20] om. A²A⁴B. i.e.] om. A². 4 serpit] subit A²A⁴E; subdit B. macula] om. E. profundum] profundo A⁴. ideo] illud A². 5 vetus] novum E. 7 quod] om. E. quoniam E] om. A²A⁴B. [inlemma]a parvis] ap(r)ius E a A⁴B] lectio incerta A². 8 celeres] celeros B. 10 contra *trl. Moerbekiana*] cum A²A⁴B; om. E. 12 attestantur] autem add. A². 14 praeparatum *Insomn.* 2.460a28] imp(ri)atum A²B; impuratum A⁴; p(ri)atum E. 15 idem etiam] inv. E. 16–17 ipsis – cum] in(?I ipsis em()t tū et in E. 17 quae] et E. vinorum A²A⁴B] humorum E. 19–20 manifestatam A⁴] mīatā A²; manifestam BE. 21 unum] vinum B. sive] i.e. A⁴. 22 sunt] om. E. immanent simulacra] manent simulacra A²; immanet simulacra A⁴; manens simulcarum E. 23 in] etiam E. 24–25 manifestaverit] manifestavit E; quicquid *add. & del.* B. 25 quiddam] quoddam A⁴. valet] om. E. 26 secundum et] sc. et A⁴. declarat] et *add.* E. ipsi] ipse E. 28 deceptio] om. E. hii] qui *add.* A⁴B. 29 ad] om. E. 30 sensibilia] et *add.* E. 31 passionibus] existentes *add.* B. et²] om. E. in²] om. A². 32 se videre] [[fi]] \.se/ videre B; om. E. 33 magis fuerit aliquis passibilior] aliquis fuerit passior (*sic!*) E.

sione, tanto a minori similitudine videtur sibi quod videat illud circa quod passionatur. Et sicut est in istis, ita est in ira et in omnibus concupiscentiis quod existentes in huiusmodi passionibus faciliter decipiuntur, et non solum ita est in passionibus animae, sed ita est in passionibus corporis, et ideo ipsis febricitantibus interdum videntur animalia esse depicta in pariete ad modicam similitudinem linearum compositarum.

Consequenter cum dicit <2.460b13> *Et hii quidem* ostendit quod huiusmodi deceptio sensus circa sensibilia aliquando latet, et aliquando non. Et primo hoc proponit, secundo illud probat, cum dicit <2.460b16> *Causa vero*. Primo dicit quod illi qui sunt in passionibus aliquando decertant circa se ipsos in tantum quod si vehementer non laboraverint nec fuerint in valde forti passione non latet ipsos quoniam illud est falsum quod apparet ipsis, quod si ipsa passio valde magna fuerit latet ipsos quoniam illud quod eis apparet est falsum, et moventur ab ipsa passione.

Consequenter cum dicit <2.460b16> *Causa quidem* probat propositum, et primo dat causam quare huiusmodi /A2 74vB/ deceptio aliquando non latet, /A4 77rA/ secundo vero dat causam quare aliquando latet cum dicit <2.460b22-23> *Mentiendi autem*. Primo dicit quod causa ut haec accidant, sc. quod non lateat deceptio sensus circa sensibilia, haec est quod anima secundum eandem potentiam non iudicat illud quod principale est, i.e. substantiam ipsam et ipsum accidens quo ipsa phantasmata fiunt, quasi dicat: Causa quare deceptio huiusmodi non latet est quia virtus superior iudicat contrarium eius quod iudicat virtus inferior, quae propter passionem decipitur, ad quam quidem virtutem superiorem pertinet iudicare substantiam et illud quod principale est. Et declarat per exemplum: ut visus dicit quoniam sol est pedalis, virtus autem superior dicit contrarium et iudicat [ad] phantasiam et apparitionem istam, et sine dubio ille intellectus contradicens sensui dicenti solem esse pedalem acceptus est ex apparenti digniori quam sit sensus /B 162vA/ dicens solem esse pedalem. Quod si nihil aliud apparet de sole quam ipsum esse pedalem, sensus solum diceret ipsum esse pedalem, cum omnis nostra cognitio intellectiva ex aliquo apparenti ad sensum accipiatur. Similiter etiam tactus permutatione digitorum unum dicit esse duo, tamen per visum nos dicimus quoniam duo sunt, visus autem est dignior ipso tactu ut sibi credatur de sensibilibus communibus; quod si solum tactus de illis iudicaret, simpliciter et absolute diceremus unum esse duo.

Consequenter cum dicit <2.460b22> *Mentiendi autem causa* assignat causam quare huiusmodi deceptio sensus circa sensibilia aliquando latet. Et dicit quod causa mentien-

1 similitudine] [[vir] add. B. sibi] iam(?) A⁴. 2 ita] sic A². 4 ita] etiam E. 5 esse] on. E. ad modicam similitudinem] a modica similitudine *Insomn.* 2.464b12. modicam] lineam *add. & exp.* A². 6 ostendit] dicit E. 9 decertant E] desertant A²A⁴B. in tantum] iter. E. 10 nec] neque E. valde forti passione] passione valde forti E. latet] lateret A⁴. 11 quod²] in *add.* E. 13 quidem ω] vero *translationes*. 14–15 huiusmodi – quare] *om.* E. 14 huiusmodi] dep *add. & del.* B. 16 ut haec EB *cum Arist.*] ad haec ut A⁴; adhuc A². accidant EB *cum Arist.*] accidat A⁴. sc.] secundum E. lateat] lateant E. circa sensibilia] iter. E. 17 iudicat A²E] indicat A⁴B. est²] *om.* E. 18 ipsam] *om.* E. fiunt] fiant E. 19 deceptio huiusmodi] *inv.* E. iudicat A²E] indicat A⁴B. 22 pedalis] pedalis B. 23 istam] ista E. intellectus] sensus E. contradicens] illi *add.* E. 24 digniori] digniore A²; dig(oti) A⁴B; digiti E. 25–26 ipsum – diceret A²E (dicerent *pro* diceret E)] *om.* A⁴B. 26 solum A²] solum *vel potius* solis E; *def.* A⁴B. ipsum] ipsam A⁴. 27 similiter etiam] et A⁴. permutatione] per mutationes E. 28 quoniam] quando E. 29 est] *om.* E. sibi credatur] ipsi cui datur E. sensibilibus A⁴] sensibus A²B; *utrum hoc vel illud incertum* E. 30 illis A²B] istis E; illo A⁴. unum] *om.* E. 31 causa] *om.* E.

di, i.e. quare huiusmodi deceptio latet, in qua contingit mendacium, est quoniam <non solum> cum sensibile movetur [non solum] appare<n>t moveri quaelibet et sensum ipsum decipi, sed etiam contingit ipsum sensum decipi cum ipse sensus moveatur, si eodem modo moveatur sicut et sensibile ipsum, sicut ipsis navigantibus apparet quod terra movetur dum ipse visus movetur ab alio, sicut a remigio ipso. Ex hoc accipe causam quare deceptio quandoque latet, quia quando omnes virtutes superiores et inferiores ligatae sunt propter passionem, tunc latet deceptio, quando vero inferiores detinentur a passione et superiores virtutes non, deceptio non latet. Et terminatur capitulum.

<3.460b28> **EX HIIS ITAQUE MANIFESTUM.** Praemissis duobus praeambulis ad declarandum quid est et definitionem somnii, hic declarat quid est somnium, et primo manifestat quod contingit apparitio phantasmatis in dormiente, et quomodo hoc contingit; et secundo concludit definitionem somnii cum dicit <3.462a8> *Quod autem vera dicimus.*

Circa primum duo facit. Cum enim somnium sit apparitio phantasmatis in simpliciter dormiente, ut post apparebit, primo ostendit quod contingit apparitio phantasmatis in dormiente, et secundo manifestat quomodo contingit hoc cum dicit <3.461a8> /E 213vB/ *Oportet autem opinari.* Primo dicit quod manifestum est ex hiis quae dicuntur quod non solum in vigilia fiunt motus a simulacris et apparitiones phantasmatum, sive sint extrinsecus, sc. in organis sensitivis exterioribus, sive intrinsecus in corpore sicut in phantasia; sed etiam fit apparitio phantasmatis quando fit haec passio quae vocatur somnus. Immo tunc, sc. in somno, magis apparent phantasmata et motus simulacrorum quam in vigilia eo quod in vigilia et de die sunt maiores motus quam sint motus phantasmatum, sicut motus sensibilis exterioris in sensum particularem et ulterius in sensum communem, et similiter operatio intellectus fortior est in vigilia quam apparitiones illorum phantasmatum. Motus autem maiores motus minores repellunt ab anima, /A2 75rA/ ut dicitur in libro De sensu; et ideo motus phantasmatum de die repelluntur et exterminantur dum operantur sensus et intelligentia, sicut parvus ignis iuxta magnum ignem non apparet, et parvae etiam dilectiones et tristitiae secus magnas non apparent eo quod maius impedit perceptionem minoris. Et ideo motus phantasmatum de die et in vigilia non apparent propter motus maiores existentes in anima. Cum vero ipsi sensus quiescunt, sicut accidit

25 sensu] Arist., *Sens.* 7.447a14-15.

1 huiusmodi] om. E. latet] lateat A². 1-2 est quoniam cum A⁴] quoniam cum A²B; quoniam est E. non solum *transposui auctoritate utriusque translationis Insomn.* 2.460b23 *fretus.* 2 apparent *Insomn.* 2.460b24] apparet ω. moveri] videri A²A⁴B; iudic(ari) E. quaelibet A²A⁴B *cum Insomn.* 2.460b24] quilibet E. 3 sed] si A². moveatur] movetur A², *fort. recte.* si] non A⁴. 4 et] om. A². 5 visus] om. E. movetur E] moveatur A²A⁴B. alio] aliquo E. ex] et \.ex/ A⁴. 6 quandoque] quando E. 8 non¹ A²corrE] om. A²A⁴B. non²] om. E. terminatur A⁴E] causatur A²B. capitulum] Consequenter cum dicit *add.* A⁴. 9 **MANIFESTUM**] manifestans A⁴. 10 somnii A²] somni A⁴BE. declarat] determinat E. 12 somnii A²] somni A⁴BE. quod A⁴E] quae A²; quia B. 13 phantasmatis A⁴B^{p.c.}] om. A²B^{a.c.}E. 14 ut post apparebit] om. E. ostendit] dicit A². 15 et] om. A⁴. contingit hoc] *inv.* A⁴B. 17 sint B] sunt A² *cum trl. Moebekiana Insomn.* 3.460b30; sit A⁴; sicut E. 18 intrinsecus] extrinsecus A². sicut] sic E. 19 sed] sic E. fit¹] sit B. phantasmatis] om. E. vocatur A²A⁴B^{corr}E] vocatur vel notatur B. 21 sint BE] sunt A²; sit A⁴. 22 sensibilis] sensi()bus E. 23 illorum] istarum E. 24 repellunt A²E] repellunt A⁴B. 25 motus E] motu A²A⁴B. phantasmatum] cum *add.* A²A⁴B. 25-26 dum operantur] dum opinantur A²; tunc opiantur A⁴; d' opinantur E. 27 parvae] quae A². dilectiones A²B] delectationes A⁴; d'lectiones E. maius E] magis A²A⁴B. 28 in] om. E. 29 propter motus] *iter.* E. motus] om. A². quiescunt] quiescit E. accidit] sicut *add. & exp.* E.

in somno, supernatant parva simulacra et moventur eo quod non sunt ibi maiores motus, et huiusmodi simulacra supernatantia noctu, sive de nocte, ex ipsa phantasia in qua sunt referuntur ad sensum communem sive ad principium sensus per quandam subtilem evaporationem, et ad ipsum moventur, et tunc huiusmodi simulacra fiunt manifesta et apparent manifeste sedata ipsa perturbatione quae fit ex evaporatione ascendente ad caput, et hoc potissime de nocte accidit, sicut dicit, propter vacationem sensuum particularium et eorum impotentiam agendi, quae quidem /B 162vB/ impotentia accidit eo quod fit reflexio caloris ab exterioribus ad interiora.

Consequenter cum dicit <3.461a8> *Oportet autem*, declarat modum secundum quem huiusmodi apparitio simulacri et phantasmatis fiat. Et primo hoc facit, secundo declarat quod in huiusmodi apparitione aliquando contingit deceptio cum dicit *Quia autem visus*. Primo declarat duobus modis, secundum ponit cum dicit <3.461a14> *Ut quemadmodum*. Primo adhuc facit quod dictum est, et secundo infert correlarium, cum dicit <3.461a11> *Et ideo*. Primo dicit <quod dictum> est quod de nocte cum sensus quiescunt, phantasmata referuntur ad sensum communem, et dicit Philosophus quod illud oportet imaginari sicut vertigines et circulationes factas in fluminibus; si enim proiciatur lapis in aqua, fiunt ibi circulationes, et huiusmodi circulationes aliquando redeunt ad locum ubi fuit lapis proiectus sub eadem figura, aliquando autem non redeunt sub eadem figura sed distortae, aliquando etiam huiusmodi circulationes non redeunt; similiter etiam oportet opinari in motu phantasmatum existentium in phantasia ad sensum communem, quod sc. aliquando deferuntur ad sensum communem sub eadem figura sub qua habent esse in phantasia, quando non est multus motus evaporationis in corpore, ita quod impediatur motum phantasmatis; aliquando deferuntur ad sensum communem non sub eadem figura, et tunc fiunt somnia distorta, sicut quando est multus motus evaporationis; quandoque vero nullus penitus apparet motus phantasmatis, sicut quando est valde magna evaporatione. Lege tunc sic: Oportet autem opinari, sc. in motu phantasmatis, tamquam modicas vertigines quae in fluminibus referuntur sc. ad principium; sicut est in illis vertiginibus sic et motum sc. sensibilem et simulacrorum, unicuique oportet opinari fieri continue, sc. ad primum sensitivum, saepe quidem enim similes, i.e. similis figurae, sc. redeunt vertigines ad locum ubi fuit lapis proiectus, saepe vero videmus eas redire dissolutas in alias figuras propter repulsionem factam ipsis, et eodem modo sc. oportet imaginari in motu simulacrorum.

1 et] eo E. non sunt ibi] ibi non sunt A⁴. 2 supernatantia E] supernatant A²A⁴B. noctu sive A²] motus n(on) A⁴; notusum B; om. E. ex] om. E. 4 et²] quia E. 5 perturbatione] perturbationem E. fit] fut A². 6 propter] om. A², sed in mg. add. A²corr. 7 impotentiam] impotentia E. 9 quem] om. A², sed in mg. add. A²corr. 10 fiat] om. E. facit] et add. A². 11–12 Quia – cum dicit] om. E. 13 et] om. E. 14 est A²B] om. A⁴E. 15 phantasmata] om. E. 16 factas] stans E. 17 et – circulationes] om. E. redeunt A²E] rediunt A⁴B. 18 fuit lapis] inv. A². eadem¹] eodem E. non] om. E. 19 redeunt] sub eadem figura add. & exp. E. similiter] simpliciter E. oportet] imaginari add. & exp. A². 20 in motu] om. A². 21 sub qua] sicut E. 22 quando] om. E. multus] om. E. 23 deferuntur] fertur A²; defertur A⁴B; autem fluunt E. figura] om. E. 24 quandoque A²A⁴] aliquando B; quando E. 27 vertigines] vertigiones A²A⁴B; vertigiones E. sicut] hoc E. illis] sc. add. E. vertiginibus] vertigitibus A². 28 sic A²corrB^{p.c}A⁴] om. A²B^{a.c}E. et¹] per A². simulacrorum A⁴B^{corr}] simulacros A²BE. 29 primum B] principium A²A⁴; ipsum E. similes] similes E, ut videtur. figurae E] figura A²A⁴B. 29–30 redeunt vertigines] vertigines retinet E. 30 eas redire dissolutas E] eos redire dissolutos A⁴; redire eos dissolutos A²B. 30–31 in alias] magnas A⁴. 31 repulsionem B^{corr}E] rep(ol)tionem A⁴; repulsionem A²B. sc. oportet] inv. E.

Consequenter cum dicit <3.461a11> *Et ideo infert correllarium*. Dictum est quod aliquando non redeunt phantasmata propter multum motum, ideo dicit Philosophus quod post nutrimentum, hoc est post acceptionem nutrimenti, et similiter omnino teneris existentibus sicut pueris non fiunt somnia eo quod in talibus est multus motus evaporationis ascendens ex loco nutrimenti ad caput, et propter illam caliditatem quae est ex nutrimento quae facit /A² 75rB/ vaporare nutrimentum. 5

Consequenter cum dicit <3.461a14> *Ut quemadmodum* secundum modum declarat secundum quem fit motus simulacri /A⁴ 77rB/ apparitio, et dicit Philosophus quod sic est de apparitione simulacri in somno sicut est de apparitione idoli alicuius in aqua. Contingit autem aliquando quod huiusmodi idolum nullo modo apparet in aqua, sicut si aqua moveatur valde vehementer; quandoque vero illud idolum apparet, sed distortum ita quod apparet esse alterius modi quam sit, sicut si aliquis non ita fortiter moveat aquam; vel si aqua quiescat nec moveatur, tunc in ea apparent idola pura et manifesta; et eodem modo est in somno, cum enim motus qui dictus est, sc. motus evaporationis, fuerit vehementior interdum quam motus simulacrorum, tunc phantasma et motus qui proveniunt a simulacris omnino exterminantur nec aliquid apparent, aliquando autem huiusmodi vertigines et apparitiones phantasmatum apparent monstruosa, et tunc sunt parva somnia et distorta, sicut accidit quando motus evaporationis non omnino impedit et exterminat motum phantasmatum, sicut accidit melancholicis, febricitantibus et vinolentis sive ebriis; melancholicis quidem, quia in ipsis fit multus fumus propter nigram choleram, quae est causa somniorum distortorum et facit apparere melancholicis mirabilia; febricitantibus /B 163rA/ vero hoc accidit propter evaporationem factam ex materia febris; in ebriis vero fit multus motus propter multum vinum receptum. Omnes enim praedicti distorte somniant, quia omnes illae passiones cum sint spumosae et multum vaporabiles multum faciunt motum /E 214rA/ et turbationem in corpore, propter quod phantasmata sub figura simili non referuntur ad sensum communem sub qua habebant esse in phantasia, et ideo tunc fiunt somnia distorta. Sed sedato motu evaporationis et discreto sanguine ita quod motus evaporationis iam quasi cessat sicut cum digestio est †celebrata† motus sive simulacrum simulacrorum conservatur, sc. in phantasia †facta† ibi ab unoquoque sensuum valida et directa facit somnia, unde talis motus facit †aperte† 30

8 Philosophus] *In paraphrasi huius partis Litterae auctor noster ex Arist., Div. Somn. 2.468b8-12, trl. Guillelmi: "dico autem similitudines, quoniam similia accidunt fantasmata eis que in aquis sunt ydolis, sicut et prius diximus. ibi vero si multus fiat motus, non similis fit apparitio et ydola veris" auxilium petisse videtur.*

1 dictum] dicta enim A⁴. 2 motum] om. E. 3 post¹] primum E. hoc est E] h^o est A²; homo est i.e. A⁴; homo est B. similiter] om. A⁴. omnino] om. A². 4 fiunt] f[[ac]]iunt E. motus] multum E. 5 est A⁴E] om. A²B. 6 quae] om. A². vaporare A^{2p.c.}A⁴] evaporare A^{2a.c.}E; vapare B. 7 secundum modum declarat] declarat secundum modum E. 8 fit] sit B. 8-9 sic - somno] om. E. 9 est de] om. A². idoli alicuius] inv. E. 11 vehementer *scripsi coll. Insomn. 3.461a14-15* "si vehementer moveat quis"] velociter ω. quandoque] quoniam E. 12 non A²E] vere A⁴; vero B. fortiter] velociter A⁴. 13 quiescat A²E] quiescit A⁴B. 14 modo] om. B. 16-17 autem BE] om. A²A⁴. 17 vertigines E] vertiginiones A²B; vertiginiones A⁴. phantasmatum A²A⁴B^{p.c.}E] fere phantasa B^{a.c.}. monstruosa] menstruosa E. 19 exterminat] exitat A²; exta't A⁴; extät B, *ut videtur*; exerceat E. melancholicis] et *add.* A⁴. 20 multus] motus *add. & exp.* A⁴. 22 febricitantibus A²A⁴] febricitantibus B; febr(i)bus E. vero] non A⁴; om. A²E. 23 vinum] unum A⁴. 24 sint] sit A⁴. spumosae] sive spumosae *add.* A²A⁴B. 27 tunc] non E. sed] set *add.* E. 28 sanguine A⁴B] sanguinem E. quasi E] quod A⁴B; om. A². 29 simulacrorum] om. E. conservatur A²A⁴B] conservatum E. facta(?) B^{corr}] factus A²B^{a.c.} E; faciunt (?) A⁴. 30 sensuum] sensu non A⁴. valida] ulida A².

videre propter illa simulacra quae deferuntur ad phantasia per visum et iterum referuntur ad sensum communem propter huiusmodi motum. Et similiter est in auditu et in aliis sensitivis. Ex eo quod motus simulacri progreditur inde i.e., ex phantasia, ad principium, i.e. ad primum sensitivum, putat anima videre et audire et universaliter sentire, accipit enim sensus communis aliquando motum illius phantasmatis et eius immutationem ac si esset vera res, sicut statim dicitur, et tunc credit se immutari a sensibili extra.

Consequenter cum dicit <3.461a32> *Quia autem visus ostendit quod in huiusmodi apparitione simulacrorum aliquando accidit deceptio*. Et primo proponit hoc, et secundo declarat cum dicit <3.461b7> *Quemadmodum vero*. Primo dicit quod, sicut dictum est, visus aliquando videtur moveri, i.e. immutari, qui tamen non movetur, i.e. immutatur ab illo. Vel sic, et melior erit Littera: Dictum est prius quod aliquando aliquid videtur moveri visu, i.e. secundum visum, quod tamen non movetur, sicut prius dicebatur quod visui navigantium moto ab aliquo apparet terra moveri, quae tamen non movetur, et similiter etiam tactus permutatione digitorum unum dicit esse duo, et sicut dictum fuit, si non esset virtus superior diiudicans oppositum crederemus sicut isti sensus decepti dicunt. Et sicut est in vigilando, ita etiam accidit in dormiendo, sensus enim aliquando ita decipitur in dormiendo sicut in vigilando, illud enim quod ab unoquoque sensu particulari apprehenditur principium, i.e. sensitivum /A² 75vA/ primum, dicit, i.e. asserit, nisi alius sensus dignior sibi contradicat vel ipse idem sensus per apprens nobilior. Apparet quidem igitur semper talis motus et apparitio falsa, et visui moto semper apparet terra moveri, illud tamen quod apparet non putatur semper nec creditur esse verum, unde aliquid bene apparet sensui et in vigilia et in somno, cui anima non consentit sed oppositum credit, et hoc si illa virtus quae diiudicat oppositum eius quod apparet sensui decepto et quae dicit quod sensus decipitur non detineatur per aliquam passionem vel etiam si non moveatur motu proprio.

Consequenter cum dicit <3.461b7> *Quemadmodum vero* probat illud quod proposuit, et primo ponit causam eius quod dictum est, et secundo eam declarat cum dicit <3.461b11> *Cum enim dormierit*. Primo dicit quod bene dictum est quod in motu et apparitione phantasmatum aliquando decipimur, quia, sicut diximus quod aliqui existentes in passione cito decipiuntur, unde ad modicam similitudinem credunt adesse praesen-

1 deferuntur] feruntur E. 2 propter A²A⁴B] per E. 3 sensitivis ω] sensiteriis *Insomn.* 3.461a30 *trl. Morbekiana* (organis sentiendi *trl. vetus*). inde i.e. A⁴B] inde A²; in E. ex] res A². 4 ad] *om.* E. putat] puta E. anima BE] omnia A²; animae A⁴. 6 vera res] res vera A². sicut] ut E. credit] credit A⁴. immutari] mutari E. sensibili] sensibus A². 7 quia] *quod* E. 8 et secundo A²B] secundo A⁴; secundo illud E. 9 dictum] *om.* E. 12 moveri] *s add. & exp.* A². dicebatur] dicebat E. *Vide Arist., Insomn.* 2.460b26-27. quod²] quam E. 13 navigantium [inlemma]moto] *inv.* E. moto E] moto *vel* mota A²; mota A⁴B. aliquo] illo A⁴; a(li)o E. 14 permutatione A²B *cum Insomn.* 2.460b20] per immutationem A⁴; per mutationem E. 15 esset] esse A⁴; *om.* E. decepti E] decipi A²A⁴B. 16 accidit] accidat B. 17 in¹ A⁴E] et A²B. 17-18 particulari] percipitur *add. & exp.* A². 18 principium] pn(citer) A⁴. i.e.] enim i.e. E, *ut videtur.* 19 sibi] sib A². ipse idem] *inv.* E. apprens] apparitiones E. 20 semper *scripsi coll. Insomn.* 3.461b5, *trl. Guillelmi*] cum per ω. talis] tales A²A⁴B; talem E. motus] motum E. falsa] plura E. et¹] non E. visui] *duplex lectio visus et visui* E. 21 nec] *om.* E. 22 somno E] somno A²A⁴B. cui A²E] cum A⁴B. non E] *om.* A²A⁴B. 23 quae] etiam E. 24 decepto E] decept^o A⁴; deceptio A²B. detineatur] detiatur A². 25 etiam] et A⁴. 26-27 proposuit] propo(t) A⁴; proponit A²BE. 27 est] et primo ponit illam *add.* B. et²] *om.* E. 28 primo] tamen *add.* E. 64.30-65.1 praesentialiter E] praeanaliter A²; principaliter A⁴; praesenter B.

tialiter illud circa quod passionantur, ita etiam ipsi dormientes decipiuntur propter somnum, et propterea etiam quod ipsa sensitiva in somno moventur propter evaporationes et propter alia accidentia circa sensus, unde et ipsi sensui aliquando in somno propter modicam similitudinem apparet quod videat illud a cuius simulacro movetur, unde sensus communis phantasma quod sibi defertur a phantasia accipit ac si esset res vera, et tunc decipitur aut propter motum aut propter somnum aut propter aliquod aliud accidens, sicut dictum est quod vigilans aliquando decipitur propter passionem.

Consequenter cum dicit <3.461b11> *Cum enim dormierit* manifestat istam causam, et primo quomodo in somno /**B 163rB**/ in motibus et apparitione simulacrorum contingit decipi per motum, secundo ostendit quomodo contingit decipi per somnum cum dicit <2.461b22> *Et abeunte vero*. Primo dicit quod cum homo dormierit, cum descendat plurimus sanguis ad principium, i.e. ad primum sensitivum, cum illo sanguine descendunt et manent multi motus qui insunt in sanguine et spiritibus impressi; imprimuntur enim motus simulacrorum <et> cum ipso sanguine descendunt ad primum sensitivum, quorum motuum aliqui sunt in actu et actu immutant sensum communem, alii sunt potestate et potestate immutant sensum communem. Unde sic se habet in motu istorum simulacrorum sicut in motu alterationis: sicut enim in motu alterationis una pars est in actu et alia in potentia, sic etiam est in isto motu simulacrorum quod hic ex ipso motu, i.e. ipsius hic, i.e. aliquis, supernatat et est in actu, et alter est in potentia. Unde si hic motus corrumpatur, alter fit et regeneratur. Unde isti motus simulacrorum ad sensum communem sic se habent sicut ranunculi ascendentes in aqua liquefacto sale; si enim proiciatur sal in aqua calida, apparebunt quidem ranunculi albi /**A⁴ 77vA**/ ascendentes, et cum unus corrumpitur alter regeneratur. Et sic unus est in actu, alter in potestate; et sic est etiam in motu simulacrorum. Quia ergo sic fiunt et corrumpuntur isti motus, accidit hominem falli in somno circa huiusmodi motus, unde recedente quod prohibeat apparere huiusmodi motus, sicut recedente motu evaporationis et digesta evaporatione, agunt huiusmodi motus in sensum communem, et soluto reliquo sanguine in exiguo ita quod sanguis descendat a capite /**A² 75vB**/ ad partes inferiores, tunc motus habentes similitudinem sensitivis /**E 214rB**/ moventibus, i.e. cum moventibus sensitivis, cito permutantur, sicut est in nubibus, quae similes dicuntur hominibus et centauris. Quia ergo huiusmodi motus habentes similitudinem cum moventibus quae sunt in sensitivis cito permutantur sicut et nubes, ideo accidit error in apparitione quae est in somno, et sic

1 passionantur] etiam *add.* **A⁴**. 1-2 somnum] somnium **E**. 2 moventur] et *add.* **A⁴**. evaporationes] motum evaporationis **E**. 3 accidentia] accidentalialia **A²**. 4 movetur **E**] videtur **A²A⁴B**. . 5 a phantasia] *om.* **E**. 6 decipitur] decipi[[un]]tur **E**. somnum] somnium **E**. 9 quomodo] modo **E**. 10 somnum] somnium **A⁴**. 11 dormierit **A²**] dormiet **A⁴B**; dormit **E**. descendat] descendit **A⁴**. 13 motus] moti **E**. impressi] impressis **E**. 15 et actu **E**] ut actu **A²**; et **A⁴**; *om.* **B**. immutant] immutant **A²A⁴B**; immutat **E**. alii] aliquando vero **E**. 16 et] ut **A²**. immutant **E**] immutant **A²A⁴B**. sic] sive **E**. 18 simulacrorum] et *add. & exp.* **A⁴**. hoc ex] *inv.* **A⁴**; ex *om.* **E**. hic *Somn. Vig.* 3.461b14] hoc ω . 19 hic - hic] *om.* **E**. hic, i.e. aliquis] hoc i.e. aliquid **A²A⁴B**; *def.* **E**. alter] altera **A²A⁴B**; *def.* **E**. 20 isti motus] *inv.* **A⁴**. 21 habent] habet **E**. sicut] *om.* **E**. liquefacto sale **E** *cum Insomn.* 3.461b16] sole liquefacta **A²**; liquefacto sole **A⁴B**. 22 proiciatur] *om.* **E**. 23 cum] tunc **E**. regeneratur] generatur **A²**. 26 apparere] apparetur (*sic!*) **E**. 28 tunc] cum huiusmodi **E**. 29 i.e. **E**] et **A²A⁴B**. cum moventibus] commoventibus ω . 31 cum moventibus] commoventibus ω . quae] *sic(?) add.* **E**. 32 nubes] nupes **A⁴**. 65.32-66.1 in somno - in somno] *om.* **E**.

decipiuntur in somno propter motum. Et addit Philosophus quod unusquisque istorum motuum est sicut reliquia simulacri qui est in actu.

Consequenter cum dicit <2.461b22> *Et abeunte vero* declarat quomodo contingit nos decipi in apparitione simulacrorum ex parte somni. Et primo facit hoc, et secundo declarat quomodo haec deceptio aliquando latet et aliquando non latet cum dicit *quemadmodum igitur*. Primo dicit quod si quis Coriscum sentiat ipso abeunte verum est dicere quoniam illud quod remanet in sensu, sc. species sensibilis, est aliquid tale quale est Coriscus, est enim similitudo Corisci. Sed illud non est Coriscus secundum veritatem. Unde cum sentiebat quis Coriscum non dicebat esse Coriscum quoddam proprium, i.e. speciem Corisci, et quod iudicabat, i.e. propter quod iudicabat Coriscum, sed per hoc, hoc est per huiusmodi speciem, iudicat illum Coriscum verum, illud ergo quod aliquis iudicat sentiendo esse, sive Coriscum sive dicat illud esse quid aliud, hoc est illud quod iudicatur esse ab illo, si ille omnino non detineatur sanguine et pervertatur eius iudicium propter aliquem sanguinem sicut accidit phreneticis, et tunc si dormierit movetur a motibus qui sunt in sensitivis et a speciebus simulacrorum, sicut [non] sentiens aliquid, et tunc illud quod sibi apparet et illud quod est simile verae rei videtur esse illud quod est verum et ipsa res vera. Sic ergo similitudo rei aliquando apparet esse vera res, et hoc quia similitudo rei latet esse diversa propter aliquam passionem. Somni autem potentia est tanta quod facit hoc latere, sc. diversitatem rei a sua similitudine, et ideo per somnum aliquando decipimur et in apparitione simulacrorum.

Consequenter cum dicit <3.461b30> *Quemadmodum igitur* ostendit quod huiusmodi deceptio aliquando latet et aliquando non, et dicit quod si digitus supponatur oculo, unum apparebit esse duo Modo dicit Philosophus quod si quem lateat quod digitus sit suppositus oculo suo /**B 163vA**/ non solum sibi apparebit secundum visum quod unum sit duo, sed etiam sibi videbitur et putabit unum esse duo; si enim causa deceptionis lateat ipsum, et deceptio ipsum latebit. Si enim sibi non lateat quod digitus supponatur oculo, tunc secundum visum unum apparebit sibi esse duo, non putabit autem unum esse duo, quoniam causa deceptionis sibi est manifesta. Sic etiam eodem modo est in somni<i>s, quoniam si quis sentiat et percipiat quoniam dormit, quod bene contingit, et sentiat etiam passionem, sc. somnium, in qua quidem passione est sensus communis, tunc sibi apparet quidem, sc. quod videat Coriscum, dicit autem quoniam illud quod est

1 Philosophus] Arist., *Insomn.* 3.461b21-22, *trl. Guillelmi*: "horum autem unumquodque est, sicut dictum est, reliquie eius quod in actu simulacri." 23 Philosophus] Arist., *Insomn.* 3.461b30-462a1.

2 reliquia simulacri **A**²] reliqui assimilacri **A**⁴; reliqui asimulacri **B**; reliquia simulacra **E**. 4 somni] somnii **E**. hoc] *om.* **A**². et] *om.* **A**⁴**E**. 5 haec] hic **E**, *fort. recte*. 6 dicit **A**²**E**] ostendit **A**⁴**B**. quis] aliquis **E**. ipso abeunte **E** *cum Insomn.* 3.461b22] ipso absente **A**²**A**⁴**B**; *post dicere loc.* **A**². 7 quale] qual(is) **A**⁴. *recte?* 9 cum sentiebat quis] consentiebat aliquis **E**. esse Coriscum] *inv.* **A**². speciem **A**²**BE**] species **A**⁴. 10 propter] per **E**. hoc² **A**²**A**⁴**B**^{corr}] homo **B**^{a.c.}; *om.* **E**. 11 verum **B** *cum Insomn.* 3.461b26] unde **A**²**E**; utrum(?) **A**⁴. 12 est] *om.* **A**². 13 illo] illa **E**. detineatur **A**²**E**] deteneatur **A**⁴; diteneatur **B**. 14 dormierit **E**] detentur **A**²**A**⁴**B**. mo(ti)bus **A**²**A**⁴**B**] moto()bus **E**. 15 non *seclusi coll. Insomn.* 3.461b27-28, *secundum utramque translationem*: "quemadmodum sentiens hoc". 17 vera res] *inv.* **A**². 19 facit hoc] *inv.* **E**. sua similitudine] *inv.* **A**². 20 et] *om.* **E**. 21 ostendit **A**⁴**E**] dicit **A**²; *om.* **B**. 23 quem] q(uonia)m **A**⁴. 25 sit] suppositus oculo *s add. & exp.* **E**. videbitur] videtur **E**. duo²] *om.* **E**. 26 et – ipsum] *om.* **A**⁴. sibi] *om.* **E**. 27 unum **E**] *om.* **A**²**A**⁴**B**. duo] *om.* **E**. autem] *om.* **A**². 28 manifesta] miata **A**². 30 somnium] somnum **E**, *fort. recte*. in **E**] *om.* **A**²**A**⁴**B**. 31 sc. quod] *inv.* **E**. quoniam] quod **E**.

in ipso et quod sibi apparet est ut Coriscus et simile Corisco, non est autem Coriscus. Et illud bene est possibile, quia saepe in dormiendo accidit quod aliquid est in anima quod <dicit quod> illud quod apparet est somnium. Si ergo percipiat homo quoniam dormit non decipitur in motu simulacrorum; si vero lateat ipsum quoniam dormit, tunc nihil contradicit phantasiae, et tunc decipitur in motu talium phantasmatum et simulacrorum, ita quod illa simulacra accipit tamquam res veras. /A² 76rA/

Consequenter cum dicit <3.462a8> *Quod autem vera dicimus* ex dictis concludit definitionem somnii. Et primo praemittit quaedam quae valent ad suum propositum et secundo concludit definitionem somnii cum dicit <3.462a15> *Ex hiis itaque*. Primum quod praemittit videtur esse quod motus et species sensibilibus manent in sensitivis, et dicit Philosophus quod manifestum est quod illud quod dicimus verum est, sc. quod motus phantastici manent in sensitivis, et hoc est manifestum si quis attendens memorari temptet memorari illa quae patiuntur dormientes et expergefacti, quia aliquando manifestum est et interdum quod idola quae apparent dormienti, si evigiletur et expergefiat, tales motus apparebunt sibi esse in sensitivis, ut in languide dormiente: languide enim dormienti apparet aliquando quod audiat latratum canis, si expergefiat sibi apparebit quod ita est in veritate, <ergo> motus phantastici manent in sensitivis. Secundum quod praemittit est quod <3.462a12> quibusdam de numero iuniorum, sicut pueris, omnino etiam prospicientibus et vigilantibus, si sint tenebrae, apparent idola plura per quae ipsi pueri ita moventur et terrentur, in tantum etiam quod ipsi pueri aliquando velant se et cooperiunt sua capita. Ista autem duo praemittit Philosophus pro tanto quod nulla istarum apparitionum phantasticarum somnium est.

Consequenter cum dicit <3.462a15> *Ex hiis itaque* concludit definitionem somnii. Et primo facit hoc, et secundo eam declarat cum dicit <3.462a16> *Nam quae modo*. Primo dicit quod ex hiis universis quae dicta sunt oportet syllogizare quod somnium est apparitio et phantasma aliquod quod apparet in somno, unde somnium est apparitio phantastica in simpliciter dormiente.

Consequenter cum dicit <3.462a16> *Nam quae modo* declarat definitionem somnii. Et primo ipsam declarat, secundo ponit incidens cum dicit <3.462a31> *Iam vero quibusdam*. Primo adhuc declarat ipsam et secundo resumit ipsam cum dicit <3.462a29> *Sed phantasma*. Definitionem vero somnii declarat removendo quaedam ab eius definitione, et ideo facit duo secundum quod duo removet; secundum removet cum dicit <3.462a28>

1 ipso] potentia A⁴. et¹] om. E. 2 dormiendo] dormiente E. quod²] et E. 3 dicit quod inserui coll. *Insomn.* 3.462a6 "dicit aliquid in anima quoniam somnium est". quod²] om. A⁴. somnium *Insomn.* 3.462a6] somnus ω. percipiat A²A⁴] participat BE. 4 non - dormit] om. E. vero] enim A⁴. quoniam A²] quando A⁴B; def. E. 5 decipitur] decipietur E. 6 illa] om. E. 7 quod A²A⁴B cum trl. *Moerbekiana*] quoniam E cum trl. *vetere*. 8 somnii E] somni A²A⁴B. 9 somnii E] somni A²A⁴B. hiis] om. E. 11 est sc.] sed(?) E. motus] iter. E. 12 phantastici A²E] fan(oti vel fan(oci A⁴; fan(oti B. attendens memorari A^ccorr cum *Arist.*] ascendens memorari A²; ascendens memorari A⁴B; atemptet memorari (*sic!*) E (*sed inv. a.c.*). 14 est] om. E. dormienti] om. E. evigiletur] vigiletur E. 15 apparebunt E] apparebit A²A⁴B. ut A²corr E] om. A²A⁴B. languide¹] languido E. languide² A⁴B] languor A²; languido E. 15-16 dormienti] dormiente A⁴. 16 apparet] apparebit A². 17 phantastici] phantasmati A². manent A⁴B^{corr}] insonent A²BE. 19 tenebrae] om. E. 20 tantum] casu A². 23 somnii] somni A²A⁴B; om. E. 24 hoc et] om. E. declarat] eam add. E. nam quae] non autem E. 25 ex] om. E. quae] nunc add. A². est] sit E. 28 nam quae] non autem E. somnii E] somni *rell.*; determinat removendo *add. & exp.* E. 29 declarat] et add. A². 30-32 sed - cum dicit] om. A². 31 somnii E] somni *rell.* declarat] determinat E. 32 facit duo] *inv.* E. secundum removet] om. E.

Sed neque quaecumque. Primo dicit quod bene dictum est quod somnium est apparitio et phantasma quod contingit in somno, nam idola de quibus prius dictum est, sc. idola quae apparent pueris vigilantibus, non sunt somnia /A⁴ 77vB/ neque aliquid aliud quod apparet sensibus solutis. Iterum non omne phantasma quod apparet in somno est somnium, sicut phantasma quod apparet languide dormientibus, sicut declarat Philosophus. Nam primum, sc. in /E 214vA/ principio dormitionis, accidit aliquibus, sc. languide dormientibus, sentire aliquo modo sonos, lumen, saporem et tactum, hoc est tangibile. Hoc tamen accidit eis languide, unde languide illa percipiunt, et quasi illa de longe perciperent, et debi/B 163vB/liter ista percipiunt, hoc est quia sensus in istis non sunt usquequaque soluti, unde illa apparitio non est somnium, quia iam aliqui respicientes et mox excitati statim cognoverunt expergefacti quod lumen lucernae quod videbant languide, et quod arbitrabantur esse lumen, erat lumen lucernae secundum veritatem. Et similiter aliqui languide percipientes sonum gallorum et canum expergefacti cognoverunt manifeste quod erant soni gallorum et canum, sicut eis apparebat in principio dormitionis. Et tales apparitiones sine dubio non sunt somnia, eo quod tales apparitiones a re extra causantur. <3.462a25> Quidam etiam respondent interrogati, et hoc est quia contingit aliquem dormire et vigilare, alterum tamen existit quo /A² 76rB/ et alterum simpliciter, ita quod aliquis vigilat simpliciter et dormit quo aut econverso. Nullum autem istorum dicendum esse somnium, sc. nec apparitionem primam nec responsionem ad interrogata dicendum esse somnium.

Consequenter cum dicit <3.462a28> *Sed neque* removet secundum a definitione somnii, et dicit quod quaecumque verae intelligentiae [quae] fiunt in somno praeter phantasma non sunt somnia, sicut prius dictum fuit. Sicut enim in vigilia ex sensatis et imaginatis contingit devenire in cognitionem universalium ex quibus fiunt verae intelligentiae, ita etiam hoc contingit ex apparentibus idolis in ipso somno. Illae autem verae intelligentiae quae contingunt in somno non sunt somnium.

Consequenter cum dicit <3.462a29> *Sed phantasma* concludit definitionem somnii, et dicit quod somnium non est aliquid praedictorum, sed est somnium phantasma quod fit a motu simulacrorum cum fiat in dormiendo in eo quod dormit, i.e. in quantum dormit; vel: in eo quod dormit, i.e. secundum illam partem secundum quam dormit.

Consequenter cum dicit <3.462a31> *Iam vero quibusdam* ponit incidens sive solvit quandam dubitationem motam in principio istius libri; in principio enim istius movit quandam dubitationem, sc. utrum sint aliqui homines qui aliquando somniant et aliquando non, aut omnes homines somnio communicent, aut sint aliqui homines qui numquam somniant. Et illam dubitationem videtur hic solvere. Et primo ponit apparens ex quo ap-

32 libri] Arist., *Somn. Vig.* 1.453b17-20.

1 est¹] om. A². 2 idola¹] idoli E. sc.] quod(?) *add. & del.* A². 4 iterum] item E. omne] est A⁴. 4-5 apparet - apparet] om. E. 7 sonos A²E] sanos A⁴B *et fortasse* A^{2a.c.}. 9 ista] debiliter *add.* A⁴. 10 respicientes] recipientes E. 12 lumen²] om. E. 13-14 expergefacti - canum] om. E. manifeste A²] maxime A⁴B; *def.* E. 14 eis] om. E. 15 somnia] sicut prius dictum est *add. & exp.* E. 16 quia] quod E. 18 vigilat - dormit] vigilet - dormiat A². 19 esse] fere ω. sc. nec] unde ω. primam] puram E. interrogata A²A⁴] interrogatam B; interrogatum E. 20 est esse B] esse A²E; est A⁴. 21 neque] *sed add. & exp.* E. 21-22 somnii A²E] somni A⁴B. 22 intelligentiae] *iter.* E. 23 prius dictum] *iter.* E^{a.c.}. 24 cognitionem universalium] cognitio universali non E. 26 somno] somnio E. sunt] facit A⁴. 27 somnii A²E] somni A⁴B. 29 dormiendo] dormiente E. in²] om. A⁴. 32 dubitationem] sc. utrum sint aliqui *add. & exp.* E. enim] om. E. 34 sint] sunt A⁴.

paret quod omnes homines somnio communicent, et secundo causam illius, si ita sit, assignat cum dicit <3.462b3> *Causam autem*. Primo dicit quod aliquibus hominibus accidit et visi sunt aliqui qui in tota vita sua nullum somnium viderint istud tamen est rarum et contingit raro. Istud aliquando evenit et accidit. Aliquibus autem hominibus perseverantibus somnium usque ad finem vitae suae, sicut accidit illis qui habent cerebrum vacuum, sicut antiquis aliquibus iam multum provectis aetate et iam antiquis accidit somniare cum prius tamen non somniaverint nec somnium viderint.

Consequenter cum dicit <3.462b3> *Causam autem* assignat causam praedictorum, et dicit quod causam quare hominibus non fiunt somnia in tota vita oportet arbitrari aliquid simile quare etiam illis qui dormiunt post receptionem alimenti non fit neque pueris fit somnium, in talibus enim non apparent phantasmata propter multum motum evaporationis ascendente ad cerebrum, qui quidem impedit apparitionem phantasmatis in somno, ut prius dicebatur. Et ideo etiam rationabiliter accidit quod si aliqui fuerint tales et taliter sua natura disponatur in tota vita ut in locum superiorem ascendat multa evaporatio, vel iterum illa evaporatio deorsum lata causet multos motus, istis sine dubio rationabiliter nullum apparet phantasma in somno, procedente vero aetate ita quod huiusmodi evaporatio digeratur, nullum inconueniens est istis apparere somnia, permutatione enim facta vel secundum aetatem vel secundum passionem aliquam necessarium est accidere hanc contrarietatem, sc. quae est somniare et non somniare. /B 164rA/

Quaestio 17

Utrum excellentia sensibilibum corrumpit sensum

/A⁴ 80vB/ Consequenter quaeritur circa antecedentem partem, ubi dicit Philosophus quod homines fiunt obsurdentes a magnis sonis. Ideo quaeritur utrum excellentia sensibilibum corrumpit sensum.

1. Videtur quod /A² 76vA/ non:

1.1 Quia omne quod corrumpitur a suo contrario corrumpitur; excellentia autem sensibilibum non est contraria sensui; ergo etc.

1.2 Praeterea, nihil corrumpitur ab eo a quo accipit speciem; sensus autem accipit speciem a sensibili, quia universaliter potentia recipit speciem ab obiecto; quare etc.

2. Oppositum dicit Philosophus in Littera et in secundo De anima.

22 Philosophus] Arist., *Insomn.* 2.459b20-21. 30 littera] Arist., *Insomn.* 2.459b20-21. anima] Arist., *de An.* II.12.424a28-30. Cf. *Auctoritates Aristotelis* 6.104, p. 182.

2 hominibus] om. E. 3 visi] u¹ A⁴. qui A²] om. A⁴BE. viderint translatione Moerbekiana nisus scripsi] viderunt ω. 4 istud] tamen add. A²corrE. evenit et accidit] accidit et evenit A². 6 vacuum] vanum E. antiquis A²corr] inanimatis ω. provectis A² cum trl. Moerbekiana, *Insomn.* 3.462b2] provectes (sic!) E; proventis A⁴B; προελθοῦσι *textus graecus*. aetate] aetatis E. iam] ideo E. 7 somniaverint – viderint] somniaverunt – viderunt E. 9 fiunt E] sunt A²A⁴B. vita] sua add. A². 10 post] pro A⁴. non fit] multi A⁴E; nulli A²B⁴c. quo expuncto insit(?) B^{corr} in mg. substituit. 11 pueris] om. E; non add. A⁴B. fit] fui E. 12 ascendente] ascendens E. 13 somno] ideo add. E. 14 vita] vita add. & exp. E. ascendat] ascendit E. 15 evaporatio¹] fere 4-5 voces mihi illegibiles in mg. add. A²corr, quae fortasse post evaporatio inserendas censuerat. vel – evaporatio] om. E. motus] om. E. 16 nullum] multum ω. ita E] om. A²A⁴B. 17 apparere] apparentia E. 18 secundum²] om. E. 22–23 circa antecedentem – quaeritur] om. A⁴. 22 antecedentem partem BE] istam partem antecedentem A²; def. A⁴. ubi A²] ibi B; ut E; def. A⁴. 28 nihil] vel A⁴. 28–29 sensus – speciem] om. E. 30 et] om. E. in²] om. A⁴.

3. Dicendum quod excellentia sensibilibum corrumpit sensum. Quod apparet primo per rationem Themistii in secundo De anima. Dicit enim quod sensus consistit in quadam harmonia et proportione, et ideo sensus quod harmonizatum est; excellentia autem sensibilibum est aliquid inharmonizatum; harmonizatum autem ab inharmonizato corrumpitur, habent enim ista contrarietatem aliquam extendendo nomen contrarietatis; quare excellentia sensibilibum corrumpit sensum.

Et iterum, cum sensus fertur in excellens sensibile, tunc ad sensum illum mittitur multum de calore et spiritu ad ipsum vigorandum; multitudo autem spiritus et caloris missa ad organum illius sensus destruit organum a dispositione illa in qua virtus sensitiva nata erat salvari in organo illo, et ideo tunc sensus corrumpitur. Per istum tunc modum excellentia sensibilis corrumpit sensum.

Ad 1.1 Ad primum in oppositum, quod omne quod corrumpitur a suo contrario corrumpitur: extendendo nomen contrarii dictum est autem /A⁴ 81rA/ quod excellentia sensibilis aliquo modo contrariatur sensui.

Ad 1.2 Ad secundum dicendum quod sensus non accipit speciem ab excellenti sensibili, sed a sensibili proportionali sibi, quia accipit speciem ab illo quod cognoscit, cognoscit autem sensibile sibi proportionale non excellens, et ideo corrumpitur ab excellenti sensibili, non a sensibili sibi proportionali. /E 414vB/

Quaestio 18

Utrum mulier menstruosa sive oculus eius inficiat speculum

Consequenter quaeritur circa sequens capitulum utrum mulier menstruosa sive oculus eius inficiat speculum.

1. Videtur quod non:

1.1 Sicut dicitur VII° Physicorum, movens et motum simul sunt et nihil est ipsorum medium; oculus autem mulieris menstruosae et speculum non sunt simul; quare etc.

1.2 Praeterea, si oculus mulieris menstruosae inficiat speculum, aut hoc est in quantum videns aut in quantum vaporans; hoc non potest facere in quantum videns, quia cum videat speculum in multum remota distantia, tunc in multum remota distantia speculum inficeret, quod falsum est. Iterum, nec inficit ipsum in quantum vaporans est, quia cum aliae partes corporis vaporent sicut oculus, puta aures, et exeat sanguis menstruus vapo-

2 anima] Themistius, *Paraphrasis de An.*, CAG V.3: 78.18-24. 21 capitulum] Arist., *Insomn.* 2.459b24-460a23. 24 Physicorum] Arist., *Ph.* VII.3.243a3-6; Cf. *Auctoritates Aristotelis* 2.185, p. 155: "Motus et movens simul sunt et inter ea non est dare medium."

1 dicendum] est *add.* A⁴. 3 quod harmonizatum] qui harmonizatus E. 4 sensibilibum] sensibilia A²A⁴B; sensibilis E. ab inharmonizato A²A⁴] [[in]] ab inharmonizato B; ab harmonico E. 5 contrarietatem] contrarietate A⁴. extendendo] excedendo ω. 7 mittitur] *iter.* E. 10 organo illo] *inv.* E. 12 oppositum] dicendum *add.* A². 15 speciem] *om.* E. 16 proportionali B] propor()li A²E; proportionabili A⁴. quia] *om.* E. illo] eo A². 17 proportionale] propor()ale A²A⁴E; proportio()le B. ideo] *om.* A². 18 proportionali] proportio()li A²; propor()li A⁴E; proportio()li B. 21 circa sequens capitulum] *om.* A⁴. menstruosa] menstrua A². 21-22 sive oculus] sine oculis A²; sine oculis *vel* sive oculis B; cum oculis A⁴E. 23 non] quia *add.* A⁴. 24 sunt] sit E. 25 oculus] oculis A². 27 videns B] videns A²A⁴; vides E. quantum²] videns aut in quantum *add.* A²A⁴B. quia A²] quod A⁴BE. cum A²E] *om.* A⁴B. 28 videat] debeat E. 29 iterum] *om.* A⁴. vaporans] evaporans B. 30 vaporent A²E] vaporarent A⁴; [[a]]vaporent B. exeat A²B] exit A⁴; eat E.

rabiliter per huiusmodi partes sicut per oculum, tunc qua ratione oculus inficit speculum inficerent aliae partes; hoc autem videmus esse falsum; quare etc.

2. Oppositum dicit Philosophus et apparet ad sensum.

3. Ad hoc dixerunt aliqui quod mulier menstruosa inficit speculum sicut fit fascinatio; fascinationem vero dicunt fieri per hunc modum: dicunt enim quod qualitates primae natae sunt oboedire imaginationi; unde cum vetula vel mulier imaginatur calefactionem in corpore proprio calefit eo quod qualitates primae natae sunt oboedire imaginationi, et non solum natae sunt oboedire in corpore proprio sed in corpore alieno. Unde etiam dicunt quod cum tales mulieres volunt malum alicui, quod tunc accidit eis malum, et per istum etiam modum mulier fascinans proiecit camelum in foveam; cum enim mulier imaginabatur casum cameli in foveam, et camelus erat prope foveam, et qualitates natae sunt oboedire imaginationi, /A² 76vB/ statim cecidit camelus in foveam. Et per istum eundem modum dicunt quod mulier menstruosa inficit speculum, quia cum imaginatur infectionem speculi, speculum ipsum inficitur. Huius autem /B 164rB/ opinionis videtur esse Avicenna et eius sequaces.

Sed ista non est sententia Philosophi, unde vult quod mulier menstruosa aliter inficit speculum. Propter quod considerandum quod ingrediente alimento in corpus contingit plus de alimento digeri quam sufficiat ad restaurationem deperditi, et tunc est ibi residuum in tertia digestionem, et hoc contingit tam in hominibus quam in mulieribus; sed huiusmodi residuum minus est in hominibus quam in mulieribus eo quod maior est calor in hominibus, et ideo plus possunt convertere de alimento in suam substantiam quam mulieres.

Iterum, huiusmodi residuum in hominibus magis digeritur quam in mulieribus propter maiorem caliditatem ibi existentem, unde et album fit et in hominibus sperma dicitur,

15 Avicenna] *De fascinatione loquitur Avicenna, de An. IV.4 p. 65, sed istum locum hic respici affirmare non audeo.*

1 sicut per oculum] *iter. E.* qua] quia E. 2 partes] sicut per oculum tunc quia ratione oculus *add. & exp. E.* falsum] *ee (sic!) add. E.* 3 Philosophus] in Littera *add. E. Arist., Insomn. 2.459b24-460a23.* 4 dicendum ante ad *add. & exp. A²* 3-4 ad - aliqui] *om. E^{a.c.}* 5 vero] vere A⁴. per] secundum E. dicunt²] habent E. 5-6 primae natae BE] privatae A²A⁴. 7 in] cum(?) B. qualitates primae natae BE] qualitates privatae A²; caliditates privatae A⁴. 9 volunt A²] *om. A⁴BE. Suspicio illud volunt coniecturâ a librario codicis A2 repertum esse, verbumque supplendum potius intendunt esse.* malum alicui A⁴B] *inv. A²E.* accidit eis malum A²B] eis accidit malum A⁴; malum accidit eis E. 10 fascinans A²] fatinans A⁴B; faxinans E. foveam] foveam E. 10-11 cum - foveam] *om. E.* 11 prope] proprie A⁴. qualitates] qualitate E. 11-12 natae sunt oboedire] *om. E.* 12 imaginationi] imaginatio E^{p.c.}, ut videtur. cecidit] cecidit A². 13 eundem modum] *inv. A².* modum] *om. E.* 14 huius A²B] huiusmodi A⁴E. 16 est sententia] *inv. E.* mulier menstruosa aliter] aliter mulier menstruosa E. 17 quod²] est *add. A⁴.* ingrediente alimento] ingrediente ali\men/to E. 18 deperditi] deperdidi A⁴B. 18-19 residuum] siduum E. 19 in¹] *om. A².* 19-20 sed - mulieribus] *om. E.* 21 in²] mulieribus *add. & exp. A².* 23 in hominibus magis digeritur] magis digeritur in hominibus A². in mulieribus] mulierum E. 24 et¹] *om. E.* *In mg. inferiori, sine indicatione an vel ubi inserenda essent haec addidit B^{corr}:* et Commentator in libello suo de Sensu et sensato {Averroes, *Sens.* 15} dicit quod color albus fit ex ammixtione ignis clari cum elemento quod est valde diaphanum, sc. aere. Philosophus secundo De generatione animalium capitulo de spermatis natura dicit {Arist., *GC* II.2.735b9-11} quod sperma inspissatur spiritui mixtum. Postea dicit {735b29-30, 736a1} quod spiritus est calidus aer, et postea statim dicit {735b30-34} quod sperma spissum est album propter ammixtum spiritum. Postea vero dicit {736a13-14} quod causa albedinis spermatis quia est generatura spuma, et causa albedinis eius est, ut dicit prius in eodem capitulo {735b19-21}, quia immiscetur spiritus, qui mol[lem] facit et albedinem perlustrat ut in spuma et in nive.

in mulieribus huiusmodi residuum dicitur sanguis menstruus, et est in mulieribus cum maiore abundantia quam in hominibus propter causam dictam.

Iterum, est ibi sub colore sanguinis eo quod calor est debilis in mulieribus non potens digerere huiusmodi sanguinem nec dealbare; huiusmodi autem sanguis tempore
5 impraegnationis fertur ad matricem ut inde fetus nutriatur, post partum vero fertur ad mamillas purius de illo sanguine et convertitur in lac, ut inde fetus nutriatur post partum, lac autem non videtur esse aliud quam sanguis menstruus dealbatus in mamillis. In istis autem temporibus mulieres parum aut nihil menstruant, in aliis autem temporibus huiusmodi sanguis fertur ad unum locum determinatum, quo repleto sanguis ille defer-
10 tur ad singulas partes corporis, et purius et subtilius de illo sanguine fertur ad caput; oculus autem est plenus venis quae sunt vasa sanguinis, sicut dicit Philosophus.

Iterum, oculus est corpus multum porosum et vaporativum, et ideo multum de illo sanguine vaporat per oculos, et ideo oculus inficit aerem sibi proximum, et ille aer infectus inficit speculum, ita quod fit superficies speculi sicut nubes sanguinea, et maxime
15 hoc contingit si speculum novum sit et purum.

Isto ergo modo mulier menstruosa inficit speculum, et per istum modum fit fascinatio. Cum enim mulier imaginatur malum aut casum alicuius contingit corpus eius caleferi, et qualitates in proprio corpore natae sunt oboedire imaginationi, unde cum mulier fortiter imaginatur calefit corpus eius, quo calefacto contingit humores aliquos
20 existentes in corpore resolvi, quibus resolutis vaporant ad oculum eo quod oculus est plenus venis et porosus et multum vaporativus; isti autem humores vaporantes per oculum inficiunt aerem oculo propinquum, et ille aer inficit alium. Quod si isti humores obviaverint alicui corpori valde passibili, illud inficiunt, et maxime hoc contingit si corpus fuerit contrariae dispositionis complexionis vetulae; et ideo cum pueri sint valde et
25 quasi contrariae complexionis complexionis vetularum, modo dicto cum mulieres imaginantur malum pueris ipsos interficiunt. Eodem modo est de proiectu cameli in foveam. Et hoc rationabiliter contingit, videmus enim in aliis quod illud quod est nutrimentum uni est venenum alteri, ut saliva est nutrimentum homini /A² 77rA/ et venenum serpenti[s], et videmus etiam quod sicut accipiter interficit columbam, ita et eiuspassibiles

11 Philosophus] Arist., *Insomn.* 2.460a4-6: "Oculi [...] existunt pleni venarum."

2 maiore] maiori E. causam dictam] *inv.* E. 5 post] p(otes)t A⁴. 6 ut] et A⁴B. 9 huiusmodi] autem *add.* E. ille] *om.* A². 11 oculus autem est E] nunc oculus est A²; oculus A⁴B. quae – sanguinis] *om.* A². 12 oculus est corpus A²A⁴BE^{p.c.}] corpus oculus est E^{a.c.}. et ideo] talis *add.* & *del.* B. 12–13 multum² – ideo] *om.* E. 13 oculos] oculum A⁴. 14 fit superficies speculi A² *cum* Arist., *Insomn.* 2.459b30] sit superficies speculi A⁴B et fortasse A^{2a.c.}; superficies fit speculi E. 15 hoc] *om.* A⁴. novum sit et] sit novum et A²; novum sic(?) et A⁴; novum sit B; novum sit fit et E. 16 menstruosa] mulier E. fit A²] *om.* A⁴BE. 16–17 fascinatio] faxinatio E. 17 malum aut] multum aut A⁴; *om.* E. 19 calefit A²E] tale sit A⁴; tale fit B. corpus] partes E. 20–21 oculus est plenus] oculum est plenum A². 21 humores] *om.* E. 23 obviaverint] obviaverunt A⁴. contingit] fiunt A⁴. 25–26 vetularum] vetulae E. 26 imaginantur] imagiantur E; imaginarentur A²A⁴B. 27 cameli] tali E. 28 illud quod] *om.* A². 29 est²] bonum *add.* E. et¹] *om.* A⁴. accipiter A²] accipiter A⁴B; accipitur E. eius] et [[plane]. eius] *add.* E. 1 plumae] Fortasse <inficit> *addendum* coll. Anon., *Quaest. Somn. Vig., cod. Bibliothecae Angelicae Romanae 549: 110vB*: "plumae accipiterum positae cum plumis columbarum inficiunt et corrumpunt plumas columbarum, et hoc propter contrarietatem. Sicut enim complexio accipiteris contrariatur complexionis columbarum, sic etiam plumae contrariantur plumis. Sic etiam videmus quod nutrimentum unius est corruptivum alterius animalis, sicut serpens corruptivus hominis et saliva hominis est corruptiva serpentis." Vereor tamen ne Iacobus noster fonte nescioquo parum diligenter usus sit. ita] et A⁴.

plumae plumas columbae. Ita etiam rationabiliter videtur quod humores vetulae resoluti et vaporantes per oculos possint malum inferre corporibus contrariae complexionis et valde a quibuscumque passibilibus.

Ad 1.1 Tunc dicendum ad primam rationem quod movens et /E 215rA/ motum immediatum simul sunt; illud autem quod oculus immediate inficit est aer sibi immediate coniunctus, qui infectus inficit speculum sibi coniunctum. 5

Ad 1.2 Ad secundam rationem dicendum quod oculus inficit speculum in quantum vaporans, et magis hoc facit quam quaecumque alia pars corporis eo quod sit magis plenus /B 164vA/ venis et magis porosus, et ideo †existenti† maior fit evaporatio per ipsum quam per quamcumque aliam partem corporis. 10

Iterum intelligendum quod fascinatio alio modo potest dici fieri quia contingit quod aliqua constellatio moveat vetulam ad imaginandum malum alterius, et contingit quod eadem constellatio moveat ad malum illius cuius vetula malum imaginatur, et tunc accidit illi malum, sed causa huius non est imaginatio vetulae, sed solum est accidens. – Aliquo istorum modorum oportet quod fiat fascinatio. 15

/A⁴ 77vB/ <Div. Somn. 1.462b12> **DE DIVINATIONE VERO QUAE FIT IN SOMNIS etc.**

Superius determinavit Philosophus de somno et somnio quod accidit in somno, hic determinat de praevisione sive cognitione futurorum quae fit per somnia, quae quidem praevisionis divinatio dicitur propter duo: primo quidem quia, sicut dicitur in quaestionibus, multi philosophorum huiusmodi cognitionem futurorum quae fit per somnia dixerunt fieri per influxum a quadam substantia separata et divina; secundo dicitur esse divinatio quia interpres somniorum, sicut dicit Avicenna, et dicit Philosophus post, dicitur homo divinus maxime a curis mundanis abstractus. 5

Procedit ergo sic: primo inquit utrum contingat divinare futura per somnia, et arguit pro et contra, et secundo cum dicit <1.462b26> *Necesse igitur somnia* exequitur de divinatione quae fit per somnia. Circa primum duo facit: movet primo dubitationem et secundo arguit pro et contra cum dicit <1.462b14> *Nam quod omnes*. Primo dicit quod de divinatione quae fit in somnis et quae dicitur in somniis accidere et per somnia usquequaque contemnere et nullo modo determinare non est conveniens, neque idoneum etiam 10

6 Avicenna] *Locus non inventus.* post] *Nusquam talia dicit Aristoteles. Cf. autem Averroes, Somn. Vig. versio Parisina p. 122: "Et debet interpretator sompniorum esse homo profunde cogitationis, maxime mundicie in corpore et in anima, abstractus omnino a brutalibus desideriis, et per ardentem effectum elevatus ad contemplacionem divini luminis sicut Daniel factus."*

2 vaporantes] evaporantes E, *an recte?*. oculos] oculum A⁴. possint E] possunt A²A⁴B. complexionis] dispositionis E. 3 a] *om.* A². passibilibus] passi(bus) A²A⁴B; passionibus E. 4 et] *iter.* E. 5–6 sibi – coniunctus] immediate sibi adiunctus E. 6 coniunctum] adiunctum E. 7 secundam rationem] secundum A². 8 magis] et *add.* A⁴. 8–10 eo – corporis] *om.* E. 8 quod A²A⁴] *om.* B, *def.* E. 11 quod] *om.* A². 12–13 vetulam – moveat] *om.* E. 13 eadem] eandem A⁴. 14 est A²E] *om.* A⁴B. 14–15 aliquo istorum] *inv.* E^{a.c.}. 15 quod] ut E. fascinatio] quare etc. *add.* A⁴. 1 Philosophus] *om.* E. somnio] et *add.* E. 2 cognitione futurorum] de futurorum [[sive de] cognitione E. 3 divinatio dicitur] *inv.* A⁴. quia] *om.* A². 4 multi] multi B. 5 fieri] *om.* A². 6 quia] *iter.* B. sicut dicit] est sicut E. dicit A⁴] dicit BE; *om.* A². 6–7 dicitur A⁴B^{a.c.}] *om.* A²B^{a.c.}; est E. 8 utrum – futura] unde contingit divinare E. 8–9 arguit] arguitur E. 9 et²] *om.* A⁴. cum dicit – somnia] *post* quae fit per somnia *loc.* A⁴. necesse] *est add.* E. 10 movet primo] *inv.* E. et] *om.* A⁴. 11 omnes] *omnis* E. 12 somnis] somniis E; et quae fit in somniis *add.* A²A⁴B, *sed linea traducta del.* A²corr. et – somniis] et dicitur accidere E. 12–13 usquequaque E] usquam A²A⁴ et *fortasse* B. 13 conveniens E] inconveniens A²A⁴B. neque] enim *add.* E. 73.13–74.1 etiam est] *inv.* A²; etiam *om.* E.

est persuaderi, hoc est determinare de huiusmodi divinatione quae fit per somnia.

Consequenter cum dicit <1.462b14> *Nam quod omnes* arguit ad dubitationem, et primo ostendit quod omnino contemnere et non determinare de huiusmodi dubitatione non est idoneum, et secundo arguit ad oppositum, cum dicit <1.462b19> *nullam vero*. Ad
 5 primum ponit duas rationes; secundam ponit cum dicit <1.462b16> *et quod de quibusdam*. Primo ergo vult sic arguere: Illud quod omnes aut plures dicunt oportet aestimare habere aliquam veram significationem, nec illud contemnere est idoneum, quia sicut dicit Commentator in suo libello De somno, famosum non est in toto falsum, et Philosophus in VII° Ethicorum dicit quod fama quam multi populi famant non omnino perditur; omnes au-
 10 tem aut plures dicunt somnia esse futurorum significativa, unde dicit Commentator quod non est homo qui non viderit somnium alicuius futuri significativum, et ideo contemnere divinationem quae fit per somnia non est idoneum. Et hoc est quod dicit Philosophus quod illud quod omnes aut plures existimant /A² 77rB/ somnia habere aliquam significationem futurorum praestat fidem, sc. quod fiat divinatio per somnia, tamquam hoc sit
 15 dictum ab experientia; non enim est homo qui non viderit somnium alicuius significativum futuri.

Consequenter cum dicit <1.462b16> *Et quod de quibusdam* ponit secundam rationem, et dicit quod non est incredibile quod fiat divinatio in somnis per aliqua somnia; hoc enim habet aliquam rationem, quia, sicut dictum est, non est homo qui non viderit
 20 somnium alicuius futuri significativum, et ideo similiter arbitrandum est de aliis somniis; contemnere igitur divinationem quae fit per somnia non est idoneum.

Consequenter cum dicit <1.462b19> *Nullam vero* arguit ad oppositum, sc. quod suaderi et determinare de /A⁴ 78rA/ divinatione quae fit per somnia non est idoneum, et dicit quod quia nulla nobis apparet causa rationabilis secundum quam fiat divinatio per
 25 somnia, <hoc> nos facit decedere esse divinationem per somnia. Et quod divinationis quae fit per somnia nulla sit causa rationabilis declarat, quia deum esse immitentem talis cognitionis est inconveniens, cum huiusmodi cognitionem non immittat viris prudentissimis sed quibuslibet et fatuis; illud enim est irrationabile, cum alia irrationabilitate quae contingit cum hoc, si enim deus huiusmodi cognitionem im/B 164vB/mitteret, sequeretur
 30 quod a Primo aliquid de novo procederet, quod est contra intentionem eius; deum

8 libello De somno] Averroes, *Somn. Vig.* 95.32-33: "impossibile enim est ut famosum sit falsum secundum totum". 9 Ethicorum] Arist., *EN* VII.14.1153b27-28, *trl. Grossatestae*: "Fama autem non omnino perditur quam populi multi famant." 10 Commentator] Averroes, *Somn. Vig.* 94.26-28: "Nullus enim homo est qui non viderit sompnium quod enuntiaverit sibi aliquod futurum."

1 huiusmodi] *om. E.* 5 ponit²] *ibi add. E.* 6 aestimare] existimare *E.* 7 est] *verum(?) add. E.* 8 De somno] *om. E.* Philosophus] philosophi *E.* 9 dicit] *om. E.* populi *E.*] philosophi *A²A⁴B.* perditur] est perdita *A².* 11 futuri] quod est *add. E.* 15 somnium] *om. E.* 18 incredibile *A⁴B^{p-c}E*] credibile *A²* (*sed fort. in supra lineam add. A²corr*) *B^{a.c.}*. 20 futuri] *om. E.* similiter] *abii vel sim. add. & del. A².* aliis somniis] somnis aliis *E.* 21 non est] *om. E.* 23 de] *iter. A⁴.* 24 quia] *om. A².* nulla nobis] in nobis nulla *E.* apparet] aperta est *A².* causa rationabilis] *inv. A⁴;* rationabilem causam *Div. Somn.* 1.462b19. fiat] fit *E.* 25 hoc *addidi coll. Div. Somn.* 1.462b19; et *add. A²corr* nos facit decedere] quae nos faciat credere *A².* esse divinationem] *inv. A².* 26 deum] dicuntur *E.* immitentem] *invidentem B;* *post talis cognitionis loc. E.* 27 immittat *A²A⁴*] immutat *B;* imitat *E.* 28 quibuslibet *A²E*] quilibet *A⁴B.* fatuis *A²E*] *facilior A⁴B.* enim *E*] non *A²A⁴B.* irrationabile *A⁴B*] ut rationabile *A²;* in no(lis) *E.* irrationabilitate *A⁴BE cum Div. Somn.* 1.462b21] rationabilitate *A².* 29 immitteret] immutare *E.* 30 procederet] procedere *E.* deum *A²corr A⁴B^{corr}*] dictum *A²BE.*

ergo immittere talem cognitionem est inconueniens. Si ista causa quae est a deo auferatur, non videtur esse aliqua conueniens huiusmodi diuinationis quae fit per somnia. Talis enim causa non videtur esse in nobis, aliquando enim somniamus de hiis quae fiunt circa Gades sive Columnas Herculis versus fines Hispaniae et versus occidentem, et de hiis etiam quae fiunt in Borysthene, hoc est in principio orientis. Horum autem originem inuenire et aliqua etiam praevidere de futuris per talia est super prudentiam nostram, quare cum causa istius praeuisionis futurorum per somnia videatur esse vel a deo vel ex nobis, nullum autem horum est causa praeuisionis futurorum quae fit per somnia, nulla ergo videtur esse causa diuinationis quae fit per somnia, quia cum nulla causa rationabilis eius appareat, non est rationabile, ut videtur, aliquid suaderi et determinare de ipsa.

Consequenter cum dicit <1.462b26> *Necesse igitur* exequitur de diuinatione quae fit per somnia. Et est intelligendum quod somniorum quaedam accipiunt originem ex nobis, quaedam non sed ab aliquo extrinseco. Primo ergo determinat de diuinatione quae fit per somnia ex nobis originem accipientia, secundo determinat de diuinatione quae fit per somnia non accipientia originem ex /E 215rB/ nobis sed ab extrinseco, cum dicit <2.463b31> *De hiis vero somniis*. Primo adhuc facit quod dictum est, et secundo remouet duos errores, cum dicit <2.463b12> *Omnino autem quoniam et aliorum animalium*.

Circa primum duo facit: primo ostendit quod somniorum habentium originem ex nobis <quaedam sunt ut causae>, quaedam vero ut signa et quaedam sicut accidentia futurorum, et secundo illud declarat cum dicit <1.463a3> *Sunt ergo somniorum*. Primo adhuc facit quod dictum est, et secundo declarat propositum in exemplis extraneis cum dicit <1.462b28> *Dico autem*.

Primo dicit quod omnia somnia vel aliqua vel unum solum, sc. eorum quae ex necessariis originantur, necesse est esse sicut /A² 77vA/ causas vel signa vel accidentia eorum quae fiunt et quae futura sunt. Et tunc cum dicit <1.462b28> *Dico autem* illud declarat per exemplum extraneum, declarando quomodo aliquid est somnium vel causa vel accidens alicuius, et dicit quod aliquid est causa alicuius ut luna est causa alicuius, ut eclipsis solis, eclipsatur enim sol propter interpositionem lunae inter nos et ipsum; et similiter labor acuens calorem est causa febris. Signum vero eclipsis solis est aliquam stellam subintrare et ascendere horizontem vel subintrare aliam stellam quae quidem habet determinatum

1 immittere talem] immississe E. inconueniens] sed *add.* A²corr. 2 esse aliqua] *inv.* A⁴. huiusmodi A⁴E] huius A²B. 3 enim²] *om.* E. 4 fines A⁴B] finem A²E. occidentem] finem occidentem E^{a.c.}; finem occidentem E^{p.c.}. 5 etiam – Borysthene] quae non fiunt in oriente E. Borysthene] hor[[e]]/i/stene A²; horistene A⁴B; *def.* E. 6 etiam] et A⁴; *om.* E. praevidere] prudentia E. super] supra A⁴. 7 istius] huiusmodi A⁴. per somnia] *om.* E. 8 ex] a E. est causa] *inv.* E. 9 nulla – somnia A²E] *om.* A⁴B. *Nota in E ante nulla verba quia cum linea traducta et interpunctione deleta extare; scriba ergo eadem quae A⁴B omittit orsus erat.* somnia A²] somnium E; *def.* A⁴B. 9–10 causa rationabilis eius B] causa rationabilis eius A²; causa rationalis eius A⁴; eius causa rationalis E. 10 rationabile] rationale E. de] per A⁴a.c. 12 necesse] *est add.* E. quae fit] *om.* E. 16 nobis] *om.* E. 17 adhuc facit] *inv.* A⁴. est et] est A⁴; *om.* E. 18 duos errores] *inv.* E. animalium] alterum A². 19 facit] quia *add.* E. 20 nobis] sed ab extrinseco *add.* E. quaedam¹ sunt ut causae] *om.* ω; quaedam sunt A²corr. vero] sunt *add.* A⁴. quaedam³] signa *add. & del.* A⁴. 21 et] *om.* A⁴. illud declarat] *inv.* E. 22 adhuc facit] *inv.* E. 24 sc. eorum] *inv.* E. 25 originantur] exigantur (*sic!*) E. 26 et quae] vel E. et tunc] consequenter A⁴. 27 vel²] alicuius *add.* E. 28 et – alicuius] *om.* E. alicuius ut] alicuius et A²B; *om.* A⁴; et E. 29 interpositionem] interpretationem E^{a.c.}. similiter] simili E. 30 aliquam stellam subintrare] abintrare aliquam stellam E. subintrare A⁴B^{p.c.}] abintrare A²B^{a.c.}E. 31 aliam] aliquam E^{a.c.}, *ut videtur*.

aspectum ad eclipsim solis. Signum vero febricitandi est asperitas linguae. Accidens vero et febris et eclipsis solis est quod aliquo ambulante sol ipse deficiat, hoc enim, sc. ambulare, non est aliqua causa nec signum defectus solis, similiter etiam defectus solis non est neque causa neque signum quod ambulet aliquis, et ideo cum defectus solis et ambulatio
5 non sint sicut semper neque sicut frequenter, ideo nullum accidentium neque evenit sicut semper neque sicut multum.

Consequenter cum dicit <1.463a3> *Sunt ergo* declarat in propriis quomodo aliqua somnia sunt sicut causae, signa et accidentia futurorum, et primo declarat quomodo aliqua somnia sunt sicut signa futurorum; secundo declarat quomodo aliqua somnia sunt
10 sicut causae, cum dicit <1.463a21> *At vero*; tertio declarat quomodo aliqua somnia sunt sicut accidentia futurorum, cum dicit <1.463a31> *Plurima vero*. Circa primum duo facit: primo declarat quomodo aliqua somnia sunt signa futurorum et secundo removet obiectionem cum dicit <1.463a7> *Nam qui in die motus*.

Primo dicit quod ergo somniorum quaedam sunt sicut signa futurorum et quaedam
15 sunt causae, sicut sunt somnia quae accidit circa corpus somniantis. Contingit enim quod homo patiens aliquam passionem corpoream de nocte ex aliquo motu reservato in imaginatione format sibi phantasma similius illi passioni quam potest, /**B 165rA**/ ut cholericus somniat ignem et phlegmaticus aquam, et talia somnia sunt signa complexionis corporeae, sicut recitatur de quodam qui somniavit quod pix ardens infunderetur per
20 guttur suum, et expergefactus evomuit choleram nigram. Talia ergo somnia sunt signa eorum quae fiunt in corpore, et ideo gratiosissimi et artificiosissimi medici dicunt quod valde est attendendum ad somnia, ex ipsis autem contingit coniecturare de complexionem somniantis sicut per signa. Sicut autem est in istis, sc. patientibus aliquam passionem corporis, quod somniant libenter aliud somnium simile suae passioni, sic[ut] etiam
25 est conveniens existimare artificibus aut considerantibus et philosophantibus aliquid, sc. quod somniant aliquid in nocte circa quod multum afficiebantur in vigilia, sicut et illi somniant aliquid de passione quae ipsos afficit, et ideo somnia bonorum et sapientum meliora sunt quam somnia stultorum et malorum ut frequenter, sicut ipsi sapientes in vigilia occupantur circa meliora quam stulti et mali.

1 aspectum] *om. E.* febricitandi] febricitans *E.* asperitas] saperitas *A^{2a.c.}*; asperitas *E.* 2 et¹] *om. A²*; in *A⁴*. est] *om. A⁴*. quod] *om. E.* ipse] ille *E.* 2-3 ambulare] aliquem *add. E.* 3 non est aliqua *A⁴*] non est *A²E*; aliqua non est *B.* etiam] et *A⁴*. 4 neque¹] *om. A²*. cum] *om. E.* 5 frequenter] fere q(uonia)m *E.* evenit *A²*] evenerit *A⁴B*; *om. E.* 6 sicut² *A²E*] ut *A⁴B*. 7 sunt] sic *A²*. quomodo *A⁴E*] qu(o) *A²*; quo *B.* 8 quomodo] qu(o) *A²*. 9-10 signa - sunt sicut *A²A⁴B^{corr}*] *om. BE.* 10-11 causae - sunt sicut] *om. E.* 11 futurorum] et primo declarat quomodo aliqua somnia sunt *add. & del. E.* 11-12 facit] secundum *B.* 12 et] *om. A⁴*. 13 cum dicit *E*] *om. A²A⁴B.* 14 ergo] genus *E*; ergo *vel* genus *A⁴*. 15 sunt causae] *inv. E^{a.c.}*. quae] etiam *E.* enim *A²corr*] *om. ω.* 16 corpoream] corpore autem *A⁴*. 17 in] ex *A²*. imaginatione] cum(?) *add. E.* sibi] *om. E.* phantasma - illi] *om. E.* potest] patitur *E.* ut *A²E*] et *A⁴B.* 18 ignem] *om. E.* aquam] *om. E.* 19 recitatur] *Videatur Albertus Magnus, Somn. Vig. III.II.I, Borgnet 9: 198b: "Sicut somniavit quidam fundi sibi in ventrem picem ardentem, et se exaestuarie in igne picis, eo quod choleram adustam nigram incensam in ventre habuit: et hanc emisit, cum surrexit a somno." per A⁴BE*] et *A²*; in *A²corr*. 20 evomuit *E*] evomit *A²*; evenit *A⁴*; emittit *B.* Talia ergo] *inv. A²*. somnia] signa *E.* 21 gratiosissimi et artificiosissimi] grossius et artificiosius *E.* medici *A²corr* *BE*] mecdi *A²*; *om. A⁴*. 22 autem] *om. E*; enim *malim.* 23 patientibus] passionibus *E.* 24 somniant *E*] somnians *A²A⁴B.* aliquod] aliquid *A⁴*. suae] sui *E.* 25 est] *om. E*; *post* *conveniens loc. A⁴*. aliquid] *om. A⁴*. 26 aliquid] *om. E.* 27 bonorum et sapientum] boni et sapientis *E.* 28 stultorum] scl'orum *A²*. 29 occupantur (?) *A²corr*] *om. ω.*

Consequenter cum dicit <1.463a7> *Nam qui in die motus remouet obiectionem*. Dicitur est quod in somno apparent motus phantasmatum, non in vigilia; et aliquis quaereret unde hoc est. Et Philosophus dicit quod motus phantasmatum qui fiunt in die non apparent nisi fuerint multum magni, eo quod motus sensibilibus phantasmatum <***>, motus autem maiores depellunt ab anima minores, ut dictum est in libro De sensu. /A² 77vB/ 5
Unde motus, sc. phantasmatum, qui fiunt in die, nisi fuerint valde fortes et valde magni et fortes, latent secus, i.e. iuxta, maiores motus qui sunt in vigilando. In dormiendo autem accidit contrarium: apparent huiusmodi motus in dormiendo eo quod in somno non sunt aliqui motus ipsos impediens et ab anima depellentes, parvi enim motus in somno videntur esse magni, et illud est manifestum ex hiis quae accidunt frequenter in somniis, aliquando enim arbitramur cadere fulgura aut fieri tonitrua cum dormimus parvis sonis in auribus factis, similiter etiam putamus aliquando melle perfrui et dulcibus saporibus descendente a capite ad linguam tenui et parvo phlegmate; et similiter etiam putamus aliquando cum dormimus ambulare per ignem /A⁴ 78rB/ et calefieri vehementer parvo calore circa quasdam partes corporis <facto>, expergefactis autem hominibus ista apparent sic manifeste se habere, sc. quod sunt parua secundum veritatem, unde nobis expergefactis manifeste apparet quod illi motus sunt parui qui in dormiendo apparebant esse valde magni. Quare, quoniam principia omnium sunt parua, sc. quantitate, manifestum quoniam principia aegritudinum et aliarum passionum quae dicuntur fieri in corporibus magis apparent nobis de nocte quam de die impediens hoc diurnis motibus. Manifestum ergo quod huiusmodi motus necesse et haec phantasmata necesse est esse magis potentia in somno quam in vigilia eo quod huiusmodi motus in vigilia depelluntur propter motus maiores qui accidunt in vigilia, motus autem alii in somno non accidunt.

Consequenter cum dicit <1.463a21> *At vero declarat /E 215vA/ quomodo aliqua somnia sunt causae eorum quae debent fieri, et dicit quod phantasmata aliqua quae accidunt in somnis non est irrationabile esse causas propriorum actuum uniuscuiusque, qui quidem actus fiunt in vigilia, ita tunc quod aliqua somnia sunt causae eorum quae debent fieri, quia sicut aliqui debentes aliquid agere in ipsa vigilia et actu existentes in actibus et aliquid agentes in actu aut olim agentes ita quod prius et aliquid egerunt in somno †ali-* 30

5 sensu] Arist., *Sens.* 7.447a14-15.

2 phantasmatum] et *add.* A⁴. et] *om.* A⁴. 4 motus¹] motum A². ***] sunt maiores ...bus A²corr. 6 valde²] *om.* E. 7 et fortes] *om.* E. secus] maiores *add.* A⁴. motus] et *add.* A⁴; et fortes latent secus i.e. iuxta *add.* & *del.* B. 8 autem A²A⁴] aut BE. accidit] contingit E. apparent] *ferè* appu A⁴; enim magis *add.* E. somno] somni A⁴. 10 magni] magis E. 11 somniis E *cum translatione Guillelmi*] somnis A²A⁴B *cum translatione vetere.* aliquando enim] *inv.* E^{a.c.}. arbitramur] arbitrantur E. 12 sonis] sopnis E. in] *om.* E. etiam] et A⁴. perfrui B] profui A²; frui A⁴; perfieri E. 13 descendente A²corr A⁴B^{corr}E^{p.c.}] descendere A²B; ascendente(?) E^{a.c.}. phlegmate] flante *vel* flaute E. et²] *om.* E. etiam] *om.* A². 14 calefieri E] \ca/fieri A²; [[ca/fieri]] calefieri B. 16 manifeste] manifesta E. 17 expergefactis] nobis *add.* A⁴B. sunt] si E. 17-18 apparebant] apparent A⁴. 18 magni] magna E. 19 aliarum] *om.* A⁴. 20 impediens hoc] ipsis diurnis hoc est A². diurnis A⁴B^{corr}E^{p.c.}] diuinis A²B; de diuinis(?) E^{a.c.}. 21 quod huiusmodi motus] huiusmodi quoniam motibus E. phantasmata E] fantas(a A²; fantas)ca A⁴; fantastica B. 22 esse magis potentia in somno] magis in potentia somno E. somno] somnis A². 23 accidunt] *om.* E. autem] et E. 24 non] *om.* E. 25 quomodo A²A⁴] *lectio incerta* B; quando E., 27 irrationabile *Div. Somn.* 1.463a23] irr(ati)o(le A²A⁴; irrati)le B; mirabile E. qui] *om.* A⁴. 28 tunc quod] *inv.* E. 29 aliquid agere] *inv.* A². ipsa] *om.* E. 30 aliquid A²B] quid A⁴E. agentes²] in actu *add.* & *exp.* E. quod] *iter.* B. et] *om.* A².

quando somniantis somnia hiis† /B 165rB/ et recta somnia intuemur et agimus quorum actus facti in vigilia sunt causa. Et interponit causam huius[modi] sc. quare somniamus de nocte de hiis quae egimus, causa enim huius est quia motus phantasmatum de nocte existit praeparatus in somno a diurnis inchoationibus et ab hiis quae de die fecimus, ita quod motus facti in vigilia remanent in somno, quibus fit somnium. Sicut ergo ex motibus factis in vigilia contingit somnare in somno, ita quod illa quae fiunt in vigilia sunt causa somniorum, sic eodem modo illos motus qui fiunt in somno, sc. ipsa somnia, necessarium est esse frequenter principium actuum diurnorum, i.e. qui fiunt in die. Hoc enim est rationabile eo quod intellectus horum, i.e. somniantium, sit praeparatus in nocturnis phantasmatis ad exercendum actus in vigilia, sicut ex motibus factis somnia causabantur. Unde de hoc recitat Galienus quod quidam patiebatur dolorem splene, somniavit autem quod si faceret se minui inter duos digitos quod sanaretur, surrexit et fecit se minui sicut somniaverat, <et> sanatus est. Et sic somnia sunt causae eorum quae accidunt in vigilia ipsorum futura. /A² 78rA/ Concludit igitur sic: somniorum contingit quaedam esse signa et causae eorum quae debent fieri.

Consequenter cum dicit <1.463a31> *Plurima vero ostendit quomodo somnia quaedam sunt accidentia futurorum, et facit duo: primo facit quod dictum est, secundo declarat illud in simili cum dicit <1.463b3> de hiis enim. Primo dicit quod plurima somniorum maxime assimilantur accidentibus eorum quae debent fieri, ut sunt omnia somnia transcendentia; et exponit istud: et, i.e. sicut somnia illa de numero illorum quae non accipiunt originem ex nobis, sicut somnia quae fiunt et sunt de navali bello, et de hiis quae procul accidunt et in locis remotis, talia autem somnia maxime accidunt in illis hominibus quorum phantasia est indeterminata, ita quod volvit et revolvit multa phantasmata et de uno discurrit in aliud, ita quod phantasmata sese interrumpunt, cuiusmodi sunt homines melancholici et fatui.*

Consequenter cum dicit <1.463b3> *De hiis* declarat propositum in simili, et dicit quod de istis somniis quae fiunt de rebus quae procul accidunt verisimile est sic se habere sicut si contingat aliquid factum esse cum aliquis memoratur de illo; accidit enim quod aliquo memorante de aliquo illud fiat. Quid etiam prohibet sic accidere in somniis, sc. quod

11 Galienus] *Fons est Albertus Magnus, Somn. Vig. III.ii.ii, Borgnet 9: 199a-b: "Et tale fuit somnium, de quo dicit Galenus, quod quidam dolens splenem saepe contulit et ordinavit quod faceret, unde sibi contrarium splenis medicaretur, et somniavit quod mingeret super manum inter duos digitos auricularem et annularem: et cum evigilaret sic fecit, et convaluit."*

1 somnia¹ hiis] *inv. A⁴; recta add. A²E.* somnia²] somniamus E. 2 sc. quare] *inv. E.* 3 egimus] agimus E. causa enim huius B] causa huiusmodi A²; huiusmodi enim causa A⁴; causa autem huius E. 3-4 de nocte existit] existit de nocte A². 4 praeparatus A⁴B] paratus A²; speratus E. inchoationibus E] fere inchoationibus A²; inchoationibus A⁴B. fecimus] facimus A⁴. 5 remanent] remanet E. somno] somnio B. 5-6 quibus - vigilia] *om. E.* 7-8 somnia] *om. E.* 8 esse A²E] *om. A⁴B.* frequenter] *om. E.* i.e.] et A²A⁴B; *om. E.* qui fiunt] quae E. 9 enim est] *inv. E.* rationabile] rationale E. eo] *om. A².* i.e.] sc. A⁴E. 11 causabantur] causantur A². dolorem] calorem E; in *add. A².* 12 si faceret se] se faceret A². 13 somnia] *om. E.* 14 accidunt²] accidit E. 25 melancholici] medici A²A⁴B; me()ci E. 26 cum dicit] *iter. E.* 27 se habere] *inv. A².* 28 aliquis] aliquid E. enim] *om. E.* 29 fiat] fit E. etiam prohibet] et phibet E.

aliquo somniant de aliquo illud fiat? Immo talia multo magis est verisimile accidere in somniis quam in memorato. Quemadmodum ergo meminisse de aliquo neque est sicut signum neque sicut causa accidendi ipsum de quo memoratur, sic nec ibi, sc. in somniis, ipsum somnium post eventum somnii non est neque sicut causa neque sicut signum eius quod evenit, sed symptoma, hoc est accidens, et ideo, cum multa somnia sint accidentia eorum quae fiunt, ita quod cum aliquis somniat accidit quod illud quod somniavit eveniet, ideo multa somnia non eveniunt, symptomata enim sunt, i.e. accidentia, et illa quae eveniunt per accidens nec <semper nec> sicut frequenter eveniunt.

Consequenter cum dicit <2.463b12> *Omnino autem quoniam* removet duos errores; secundum removet cum dicit <2.463b22> *Quoniam autem non eveniunt*. Primus error est: aliqui dicebant divinationem quae fit per somnia esse a deo nobis immissam, ideo illud removet et ipsum dupliciter removet, ita quod duobus modis contingit quod divinatio quae fit per somnia [sive somnia] nobis non immittatur a deo nec ab aliqua substantia separata, secundum ponit cum dicit <2.463b15> *Signum autem*. Primo dicit quod manifestum est omnino quod ipsa somnia nobis a deo non sunt immissa, quoniam quaedam aliorum animalium ab homine somniant, et hoc non esset si somnia a deo immitterentur, nec facta sunt daemona et substantiae divinae huius gratia, sc. ut immittant ipsa somnia, unde /B 165vA/ ipsa somnia sunt natura, i.e. fiunt a natura, non divina, i.e. non immittuntur a substantia divina.

Consequenter cum dicit <2.463b15> *Signum autem* declarat idem secundo, sc. per signum, et dicit quod signum quod somnia non sunt a deo immissa est quod stulti homines et melancholici sunt praevidentes futura per ipsa somnia et recte somniantes magis quam sapientes viri, tamquam deus non immittat somnia et divinationem quae fit per ipsa; si enim huiusmodi divinationem deus immitteret, magis videretur ipsam immittere viris prudentibus quam stultis, unde illi vident multimodas visiones et diversas per ipsa somnia quorum natura melancholica et loquax et discurrens per diversa phantasmata de uno in aliud; eo enim quod moveantur secundum plura et multifaria phantasmata cum theorematibus, /A² 78rB, A⁴ 78vA/ i.e. cum motibus existentibus in phantasia, vident multa per somnia existentes fortunati in apparitionibus quae fiunt per somnia, sicut et nos videmus quod aliqui contententes, quia multum moventur, rapiunt verba sua ad invicem, ita etiam illi qui /E 215vB/ discurrunt per multa phantasmata aliquando directe

1 multo] multa ω. 2 memorato] memo(ran)te A⁴. 2-3 sicut signum neque] om. A²A⁴; sicut sicut neque B; E *illegibilis*. 3 accidendi] accipiendi A⁴. ipsum] ipsi E. sc.] i.e. A². 4 somnium E] somnum A²A⁴B. neque¹] om. E. neque² A⁴B] nec A²; E *illegibilis*. 5 sed] sc. A⁴. symptoma] simpliciter A². sint A⁴B] sicut A²; E *illegibilis*. 6 accidit] om. E. 6-7 eveniet] eveniat E. 7 multa] m(u)l A². somnia] cum aliquis sop *add. & exp. E.* symptomata] sipto(a) E. sunt A²corr] om. ω. i.e.] in A⁴; om. E. 8 semper nec *addidi coll. Div. Somn. 1.463b10-11, trl. Guillelmi*: "neque semper neque frequenter". 10 secundum - eveniunt E] om. A²; secundum removet cum dicit A⁴B. 11 a deo] om. E. immissam] et *add. A⁴*. 12 ipsum] om. A². 13 nobis non immittatur a deo] non immitantur nobis a deo E. ab A²corrE] om. A²A⁴B. 14 secundum] secundo A⁴. 15 ipsa somnia nobis] nobis ipsa E. 16 si A²corrE] nisi A²A⁴B. deo] non *add. E.* 17 daemona] dyamo(a) A²A⁴B; dyamona E. et A⁴B] i.e. A²E, *fort. recte*. huius] huiusmodi A⁴E. 17-18 ut immittant ipsa somnia A²B] ut immittant somnia A⁴; quod ipsa immitantur somnio E. 18 sunt] fiunt E; eius *add. & del. B.* fiunt] om. E. natura²] et *add. B.* 19 immittuntur] immittantur A²A⁴B; mitantur E. divina] om. E. 21 signum quod] om. E. et - signum] om. A². immissa] et *add. A²*. 21-22 homines] om. E. 22 recte] om. E. 23 fit] sit B. 24-26 si - per ipsa somnia quorum] et E. 29 fortunati A⁴B *cum trl. veteri*] om. A² *cum trl. Moerbekiana*; fortuitu E. et] etiam E. 30 verba sua] *inv. E.*

somniant. Sicut enim dicitur in proverbio, si multa iacias, i.e. multotiens, alias dispariter iacis, quia ille qui saepe proicit aliquando recte proicit ad signum, aliquando vero non recte. Eodem modo accidit in istis, quia enim isti melancholici somniant multa, aliquando recte somniant, aliquando non, et ideo frequentius recte somniant quam viri prudentes. Consequenter cum dicit <2.463b15> *Signum autem* declarat idem secundo, sc. per signum, et dicit quod signum quod somnia non sunt a deo immissa est quod stulti homines et melancholici sunt praevidentes futura per ipsa somnia et recte somniantes magis quam sapientes viri, tamquam deus non immittat somnia et divinationem quae fit per ipsa; si enim huiusmodi divinationem deus immitteret, magis videretur ipsam immittere viris prudentibus quam stultis, unde illi vident multimodas visiones et diversas per ipsa somnia quorum natura melancholica et loquax et discurrens per diversa phantasmata de uno in aliud; eo enim quod moveantur secundum plura et multifaria phantasmata cum theorematibus, /A² 78rB, A⁴ 78vA/ i.e. cum motibus existentibus in phantasia, vident multa per somnia existentes fortunati in apparitionibus quae fiunt per somnia, sicut et nos videmus quod aliqui contententes, quia multum moventur, rapiunt verba sua ad invicem, ita etiam illi qui /E 215vB/ discurrens per multa phantasmata aliquando directe somniant. Sicut enim dicitur in proverbio, si multa iacias, i.e. multotiens, alias dispariter iacis, quia ille qui saepe proicit aliquando recte proicit ad signum, aliquando vero non recte. Eodem modo accidit in istis, quia enim isti melancholici somniant multa, aliquando recte somniant, aliquando non, et ideo frequentius recte somniant quam viri prudentes.

Consequenter cum dicit <2.463b22> *Quoniam autem non eveniunt* removet secundum errorem. Dictum est prius quod somniorum quaedam sunt causae futurorum et quaedam signa et quaedam accidentia. Crederet ex hoc aliquis quod omnia somnia sive futura praevisa per somnia debent evenire. Hoc removet et dicit quod non est inconveniens quod multa de numero somniorum sive multa praevisa per somnia non eveniunt. Et hoc declarat, quasi dupliciter:

Nam aliqua sunt praevisa quae debebant evenire in corpore humano per aliqua signa, quae tamen non evenerunt, ut praevisum est quod talis debeat infirmari per aliquod signum existens, ut propter humiditatem superfluum, hoc tamen non supervenit, quia huiusmodi humores qui erant principium aegritudinis per medicinam aliquam expulsi sunt.

Iterum, aliqua praevisa sunt fore per signa aliqua accepta ex astris, sicut ventus vel pluvia, istud tamen impeditur propter aliquam constellationem supervenientem, unde multa iudicata possunt evenire per astra quae non eveniunt. Unde aliquo signo accepto ex astris potest aliquis iudicare quod talis in tali tempore infirmabitur, quia tunc erit

1 enim] om. A⁴. iacias] iaceas E. dispariter] fere disperirent E. 2 saepe] se E. aliquando¹ - proicit] om. E. 3-4 aliquando] quando E. 4 non] recte add. A². viri E] om. A²A⁴B. 6 et dicit quod signum¹ quod] om. E. et - signum¹] om. A². immissa] et add. A². 6-7 homines] om. E. 7 recte] om. E. 8 fit] sit B. 9-11 si - per ipsa somnia quorum] et E. 14 fortunati A⁴B cum trl. vetere] om. A² cum trl. Moerbekiana; fortuito E. et] etiam E. 15 verba sua] inv. E. 17 enim] om. A⁴. iacias] iaceas E. dispariter] fere disperirent E. 18 saepe] se E. aliquando¹ - proicit] om. E. 19 aliquando] quando E. 20 non] recte add. A². viri E] om. A²A⁴B. 21 eveniunt] veniunt E. 22 sunt] sicut add. E^{p.c.}, fort. recte. 24 debent] debeant E. 27 debebant A²A⁴B] debeant E. 28 tamen A²E] cum A⁴B. talis] iter. E. debeat] debeant E. infirmari] infri(gid)ari B. 29 existens] existentes A⁴. 30 humores] ibi add. E. 32 praevisa] praemissa E. 32-33 ventus vel pluvia] pluvia et ventus E. 33 supervenientem] venientem E. 35 iudicare] indicari A²B; iudicari A⁴; iudicari vel indicari E. infirmabitur A²p.c.] infirmabatur A^{2a.c.}A⁴BE. erit] erat A⁴.

talīs constellatio quae nata est producere talem effectum; illud tamen non oportet evenire, quia verum est quod talīs constellatio nata est producere talem effectum in materia disposita; possibile autem est huiusmodi materiam transmutari, et ideo ille effectus non inducetur, quia effectus quicumque non inducitur in quacumque materia, sed in materia disposita; nam actus activorum sunt in patiente et disposito. Unde Commentator dicit in suo libello quod vir sapiens potest impedire et expedire attitudinem stellarum, et Ptolemaeus dicit quod vir sapiens dominatur astris per hunc modum, vir enim sapiens videbit quod talīs constellatio in tali materia nata est producere talem effectum, ut puta aegritudinem in tali corpore ex aliqua materia ibi existente; vir sapiens huiusmodi materiam transmutabit per medicinam aut aliquid tale. Unde Ptolemaeus in principio Quadripartiti dicit quod per medicinas et disciplinas et diaetas actiones stellarum impediuntur, nam ista transmutant materiam in qua talīs constellatio talem effectum, quantum de se erat, debebat producere; illa autem materia transmutata amplius in **/B 165vB/** illa materia non producet effectum illum, nam actus activorum sunt in patiente et disposito. Et ideo astrologi volentes prognosticare de futuris cum certitudine non possunt per astra iudicare de illis; verum est enim quod illud quod dicunt evenire per astra, si recte iudicant, est natum evenire, tamen est impedibile propter materiae variationem et mutabilitatem. **/A² 78vA/** Significatum ergo eorum signorum quae fiunt in corporibus et signorum caelestium ut aquarum vel ventorum non fit si accidat motus fortior illo motu a quo huiusmodi signum corporis vel caeli natum erat evenire, multa enim consulta bene quae expediebat fieri dissoluta sunt et impedita propter digniores inchoationes supervenientes et propter fortiora consilia. Universaliter enim omne futurum non fit, nec est idem quod erit et quod futurum, i.e. natum evenire, non enim omne quod natum est evenire erit; verumtamen talia a quibus nata sunt provenire futura dicendum est esse principia

6 libello] *Nihil tale in Averrois Somn. Vig. Cf. autem Albertus Magnus, Somn. Vig. III.II.v, Borgnet 9: 202a-b: "Propter hoc dicit Bugufarus sapiens in Commento super centiloquium Ptolemaei, quod homo sapiens et juvat et impedit coelestem effectum virtute regiminis sapientiae quae est in eo." 6-7 Ptolemaeus] Auctoritas ficta; legitur autem apud Albertum Magnum, Thomam Aquinatem et complures alios. Videsis annotationem ad Thomae De sortibus, ed. Leonina 43: 234, ad lin. 143. Fortasse ex Ps.-Ptolemaei Centiloquii verbo 5 originem ducit, quod in editione a Boneto Locatello 1493 Venetiis curata (Liber quadripartiti Ptholemei, Centiloquium eiusdem ...) f. 107v ita iacet: "Optimus astrologus multum malum prohibere potest quod secundum stellas venturum est, cum earum naturam praesciverit; sic enim praemuniet eum cui malum futurum est, ut possit illud pati."*

1 est] *om. A⁴.* talem] *om. E.* 2 quia E] quod A²A⁴; *def. B.* 3 materiam] naturam ω. 4 quicumque] quibuscumque E. 5 actus - disposito] *ex Arist., de An. II.2.414a11-12; cf. Auctoritates Aristotelis 6.55, p. 179.* dicit] *om. E.* 6 vir A²corr A⁴BE] ubi A². 7 dominatur] dominetur E. astris] et *add. A⁴.* 8-9 materia - tali] *om. E.* 9 ibi existente] *inv. A⁴.* materiam] naturam ω. 10 unde] *om. E.* quadripartiti E] quaedam partium A²A⁴B. *Locus non inventus.* 11 medicinas] medicina A⁴. et¹] *om. E.* impediuntur] impediunt E. 12 materiam] naturam ω. erat] *om. E.* 13 debebat] dicebat A²A⁴B; dicebatur E. 14 producet] producet E. nam] non A⁴. actus - disposito] *ex Arist., de An. II.2.414a11-12; cf. Auctoritates Aristotelis 6.55, p. 179.* 15 astrologi] nonastrologus E. prognosticare] praenosticare A⁴. non possunt] *om. E.* 16 est E] *om. A²A⁴B.* recte] ratione E. iudicant BE] indicant A²; iudicant *vel* indicant A⁴. 17 tamen A²E] cum B; tamen *vel* cum A⁴. 18 ergo] vero E. 19 si] ubi *vel* nisi E. accidat] accidit A⁴. 20 erat] erant E. multa] multi E. consulta] consul[[a]ta E; sunt *add. E.* bene quae BE] *inv. A²A⁴.* 21 expediebat A²BE^{p.c.}] expediat E^{a.c.}; expediebat A⁴. dissoluta] autem *add. E.* inchoationes E] inchoationes A²A⁴; inchoationes *vel* introactiones B. 22 consilia A²B] consimilia A⁴; *om. E.* enim] *om. A²a.c.* 23 erit A²E] o(stendi)t A⁴B. 23-24 non - evenire E] *om. A²A⁴B.* 24 sunt] erunt A⁴; *om. A².* provenire] pervenire E. 81.24-82.1 dicendum - futura] *om. E.* 24 est] enim A²a.c.

futurorum, a quibus tamen principiis ipsa futura non sunt perfecta, unde talia nata sunt esse signa aliquorum quae non fiunt.

Consequenter cum dicit <2.463b31> *De hiis vero* determinat de somniis quae non accipiunt originem ex nobis. Et circa hoc tria facit: primo ostendit a quibus talia somnia
5 fiunt, secundo ostendit quibus hominibus talia maxime fiunt cum dicit <2.464a19> *et ideo accidit*, tertio ostendit quis est optimus interpres talium somniorum cum dicit <2.464b5> *Artificiosissimus autem est*.

Circa primum duo facit: primo facit quod dictum est, et secundo dat causam quare huiusmodi somnia nobis magis apparent de nocte quam de die cum dicit <2.464a12> *et*
10 *quacumque contingit*.

Primo dicit quod de huiusmodi somniis quae non habent origines ex nobis sed causantur a rebus habentibus dilationes, i.e. distantias, a nobis, et hoc vel temporibus vel locis vel magnitudinibus, sicut somnia de bello Troiano aut de hiis quae fiunt in principio orientis; vel dato quod non causetur ab aliquo sic distante, a nobis, dummodo somnium
15 non habet originem ex somniante, tale, inquam, somnium erit consimiliter vel magis quam dicit Democritus, i.e. faciens causam somniorum defluxiones et idola progredientia a corpore caeli.

Propter quod est intelligendum quod Democritus sic posuit fieri somnia ex nobis originem non accipientia, dixit enim quod a corpore luminoso egrediebantur quaedam
20 corpora parva, sicut a corpore caeli, et deferebantur usque ad corpus dormientis, et in corpore dormientis intrabant per poros corporis, et ulterius deferebantur usque ad imaginationem, et tunc imaginatio format sibi idolum similius illi influentiae quam potest, et dicebat fieri somnium.

Sed ista non est sententia Aristotelis, sed est sibi similis: vult enim Philosophus quod
25 habitudo et /E 216rA/ influentia caelestis defertur usque ad corpus somniantis per lumen aut per aliquod vehiculum corporeum, et ipsum alterat, et ipsum corpus alteratum ulterius alterat phantasiam, phantasia autem sic excitata ex aliquo motu existente in ipsa virtute influentiae format sibi aliquod phantasma similius influentiae quam potest, quo facto defertur ad sensum communem et fit somnium per quod contingit divinare futura.
30 Et illud est rationabile, nam cum aliquis est in passione et tunc somniat, <***> et eodem modo rationabile est quod aliquis sic immutatur ab influentia quod formet idolum sibi consimile illi influentiae, et /A⁴ 78vB/ adhuc rationabilius quanto illa influentia est maioris virtutis quam passio, et istum modum declarat Philosophus, quia sicut cum aliquis

1 ipsa] *om.* A². 3 vero] *vere* A⁴; hic *add* A⁴. somniis E] somnis A²A⁴B. 6 ostendit] *vero* E. quis E] *quid* A²A⁴B. 8 est et] *om.* E. 10 quacumque E] quaecumque A²A⁴B; quascumque *trl. Moerbekiana*; quocumque *trl. vetus. Cf. idem lemma infra laudatum.* 11 origines B *cum trl. Moerbekiana*] originem A²A⁴; originem E. 12-13 et hoc vel temporibus vel locis vel magnitudinibus] vel hoc et in temporibus vel in locis vel in magnitudinibus A⁴. 13 de¹] in E. quae] *sequitur in B spatium vacuum 2-3 litterarum capax.* 14 a E] i.e. A²A⁴B. 15 somniante] *spo(ite)* A². consimiliter E] cum similitur A²A⁴B. 16 idola] *ideo* E. 17 caeli] *cele* A^{2a.c.}. 18 quod est] quae A⁴. sic posuit] *inv.* E; si posuit A⁴. 19 luminoso] *luminose* A⁴. 20 in] *om.* E. 21 per] et A². 22 similius] *spatium vacuum V quinque litterarum capax* E. influentiae] et *add.* A²A⁴B. 23 et dicebat fieri somnium] et tunc dicebat somnium fieri E, *fort recte.* 24 Aristotelis] *om.* E. quod] *om.* E. 25 caelestis] *om.* A^{2a.c.}. 25-26 lumen] somnium E. 26 ipsum²] iterum E. 27 ulterius alterat] alterius alterat E. sic] *om.* A². 28 influentiae¹ E] influente A²A⁴B. phantasma] *om.* E. 31 formet] *forte* E. 31-32 sibi - influentiae] simile illi E. 32 et] *om.* A⁴. quanto] *quanta* A⁴.

movit aerem aut aquam et hoc, sc. aer vel aqua mota movet aliud, et quiescente illo quod primo movit contingit huiusmodi motum prodire sive procedere usque ad aliquid distans et non praesente etiam illo quod primo movit; sic etiam nihil prohibet aliquem motum et sensum, i.e. idolum potens immutare sensum et defluxiones ab ipso caelo procedere /A² 78vB/ usque ad animas somniantes, a quibus motibus et defluxionibus ipsa anima somniantis facit idola /B 166rA/ quae sunt principium somniorum per quae divinantur futura.

Consequenter cum dicit <2.464a12> *Et quaecumque contingit* declarat quare huiusmodi somnia magis fiunt de nocte quam de die et quare influxus caeli magis apparet de nocte quam de die, et dicit quod influxiones et motus facti a caelo in corpus magis apparent et sunt magis sensibiles de nocte quam de die quaecumque parte pertinentes sint ad corpus et animam somniantis, quia huiusmodi influxiones quae deferuntur de die ad animam somniantis magis dissolvuntur de die quam de nocte propter turbationem aeris diurni, aer enim noctis plus est sine turbatione quam aer diei <***> noctes sunt silentiores diebus et in maiori tranquillitate. Et iterum, influxiones et motus caeli possunt excitare phantasiam de nocte, quia tunc ipsi sensus exteriores sunt ligati propter somnum, qui de die impediunt perceptionem influxionis caelestis, unde dormientes magis possunt sentire et percipere parvos motus existentes interius quam vigilantes, quia motus maiores impediunt minores, isti autem motus facti in corpore de nocte ab ipso caelo faciunt aliqua phantasmata in phantasia, unde ex huiusmodi motibus influxus caeli anima format sibi phantasmata ex quibus fiunt somnia per quae contingit divinare futura de huiusmodi rebus quae procul accidunt.

Consequenter cum dicit <2.464a19> *Et ideo accidit* declarat quibus hominibus praedicta somnia maxime habent fieri, et sunt tria genera hominum. Secundum genus ponit cum dicit <2.464a24> *et quod quidam*, tertium cum dicit <2.464a32> *Melancholici autem*. Primo dicit quod quia dictum est quod somnia huiusmodi magis fiunt de nocte quam de die, ideo et propter eandem rationem magis accidit ista passio et magis apparent talia somnia quibus contingit praevidere futura [et] quibuslibet, i.e. fatuis, et non prudentissimis; si enim huiusmodi somnia a deo mitterentur, de die fierent, non de nocte, et magis sapientibus quam fatuis. Unde isto modo, quia somnia talia fiunt de nocte quoslibet, i.e. fatuos, verisimile est praevidere, i.e. somniare talia somnia quibus contingit praevidere futura. Et subiungit causam quare huiusmodi somnia magis apparent fatuis, quia intelligentia illorum fatuorum non est curis affecta, sed est sicut deserta et vacua ab omnibus actionibus intellectus, et ideo anima eorum mota ab influxione corporis caele-

1 movit BE] movet vel moveret A²; movet A⁴. aut] vel A⁴. vel] aer add. et del. B. movet E] movit A²A⁴B. 3 et E] om. A²A⁴B. praesente A²A⁴] pñte B; om. E. movit] movet A⁴. sic] sicut A². 4 i.e.] om. E. potens] gem. B. immutare BE] minuere A²; movere(?) A²corr; invenire A⁴. procedere] procedente E; pertinere trl. Guillelmi, propinquare trl. vetus. 8 quaecumque] quancumque E; quascumque trl. Guillelmi; quocumque trl. vetus. Cf. idem lemma supra laudatum. declarat] ostendit E. 9 apparet] apparent A². 11 de²] om. B. pertinentes] pertinente E. sint] sicut A²E. 12-13 quia - somniantis] om. E. 12 ad] om. A²a.c. 13 somniantis A²corr A⁴B] somp A²; def. E. 14 noctis] noctus A⁴. ***] coniunctio excidisse videtur. diebus] om. E. 15 et⁹⁹⁹] om. A². 16 de nocte] om. E. ipsi] ipsius A⁴. somnum A²A⁴B^{p.c}E] somnium B^{a.c}. qui] quae E. 20 phantasia - sibi] om. E. 21 futura] q add. & exp. A². 24 genus] om. A⁴. 25 quidam trl. Moerbekiana] quidem ω. 27 et¹] etiam A²A⁴. 28 quibuslibet] quibus E. 29 mitterentur] mittentur A⁴. 31 somnia] somniare E. 32 quare] om. E. 33 fatuorum A²corr A⁴B] futurorum A²E. curis A²corr BE] caris A²A⁴. deserta] deserva E. 34 omnibus] hominibus E.

stis ducitur secundum movens et secundum imperium moventis. Unde consimili ratione [quare] huiusmodi somnia magis fiunt de nocte quam de die, quia pauciores sunt motus in dormiente quam in vigilante, et ideo etiam cum anima fatuorum circa pauciora sit affecta quam anima sapientum, et sint in ea pauci motus intellectus et sit quasi vacua
5 ab omnibus, et est econtrario in sapientibus, ideo talia somnia magis fiunt fatuis quam sapientibus.

Consequenter cum dicit <2.464a24> *Et quod quidem [igitur] ponit secundum genus hominum quibus maxime apparent somnia, et dicit quod extaticis maxime apparent talia somnia, causa autem quod isti extatici, i.e. extasim passi, sicut vesani, praevident, i.e. somniant talia quibus contingit praevidere futura, est quia motus proprii istos non infestant sed longe prociuntur ab ipsis, et ideo maxime sentiunt sensus extraneos. Quia igitur in istis /A² 79rA/ sunt pauci motus proprii et circa pauca sua anima afficitur, hinc est quod motus proprii non impediunt apparitionem motuum exteriorum. Unde consimili etiam ratione quare magis fiunt huiusmodi somnia de nocte quam de die fiunt etiam
15 huiusmodi somnia magis extaticis quam sapientibus propter eandem rationem. Et addit Philosophus quod quosdam accidit recte somniare, et maxime notos de notis contingit praevidere, i.e. somniare talia somnia quibus contingit praevidere de notis, quia noti et amici maxime sunt solliciti per se invicem. Unde quemadmodum amici procul entes maxime cognoscunt et sentiunt se et frequenter cogitant de se ipsis, sic etiam motus eorum
20 tales /B 166rB/ sunt quod ex motu unius faciliter devenitur in alterum. Et quod motus amicorum magis sunt noti quam motus et phantasmata quorumcumque aliorum apparet, notiorum enim sunt motus notiores.*

Consequenter cum dicit <2.464a32> *Melancholici autem* ponit tertium genus hominum quibus talia somnia maxime apparent, et dicit quod ipsi propter vehementiam impressionis in sua imaginatione et propter formationem phantasiae recte somniant sicut longe iacentes sua phantasmata et proprios motus, /E 216rB/ sicut faciunt extatici qui non afficiuntur circa proprios motus et phantasmata, <i.e.> recte coniectant. Ipsi etiam melancholici propter permutationem phantasmatum et discursum velocem de phantasmate in phantasma cito imaginantur ex uno phantasmate phantasma habitum i.e. consequens, sicut accidit in poematibus, poetae enim ex uno simili statim accipiunt aliud simile, sicut etiam furiosi faciunt qui ex uno simili dicunt statim et intelligunt habita
30

1 secundum movens et secundum imperium] movens et imperium E. consimili] cum sic A²E; cum simili vel cum similiter BA⁴. 2 de nocte quam de die] de die quam de nocte A²A⁴BE. quia] et E. 3 etiam] om. E. fatuorum] stultorum futurorum E. sit] sunt E. 4 affecta A²corrA⁴B] afflicta A²; affecta E. sint] sicut A²B; sicut vel sint A⁴; sic E. sit quasi E] sit quod A⁴; sic quod B; quod A². 5 est] ideo A². in] om. E, sed fortasse in rasura latet. fiunt] fiet A⁴. 8 apparent] talia add. & exp. E. extaticis E] ex tacitis A² (sed unum verbum esse lineolâ indicavit A²corr) BA⁴. 9 autem] om. A²a.c. extatici E] excitati A²A⁴B; unam litteram add. et, ut videtur, exp. B. extasim] excussim E. sicut] iter. A² (sed primum sicut del. A²corr); sunt A⁴. 10 est] om. A². 12 pauca] om. E. 13–14 consimili] cum simili E. 14 ratione] om. E. 14–15 de nocte – somnia] om. E. 15 extaticis] ex tacitis A⁴. quam] om. E; ex add. A⁴. 16 recte] om. E. notos] om. E^{a.c.}; natos in mg. additum extat. 18 procul entes] procumbentes A². 19 cognoscunt] cognoscuntur E. frequenter] frequentius E. etiam] et E. 20 quod¹ ex motu] quia ex moti E. unius A⁴ B(?)] uno A²; bene E. quod²] om. A²a.c., librarius ipse, ut videtur, supra lineam inseruit. 21 apparet A²corr] om. ω. 24 vehementiam] et add. A⁴. 25 somniant] somniant B(?). 26 longe] recte E; somnia add. & del. A². iacentes] iacentes A⁴. 27 recte] ratione E. ipsi etiam] inv. E. 29 ex A²B] de E. habitum A⁴B^{corr}E(?) cum trl. Guillelmi (τὸ ἐχόμενον Arist.)] habituum A²; habentium B. 29–30 consequens] consequentia A⁴. 84.31–85.1 habita – intelligunt] om. E.

illi simili et consequentia[m], sicut ex Venere statim intelligunt verem, et ex vere statim intelligunt quiddam aliud, et sic copulant ad illud quod est bene longe propter vehementiam impressionis phantasmatis. In melancholicis motus phantasmatis existens in ipsis non repellitur ab alio motu, et ideo ex uno motu multa potest somniare.

Consequenter cum dicit <2.464b5> *Artificiosissimus autem* ostendit Philosophus quis optimus interpret somniorum, et dicit Philosophus quod artificiosissimus iudex somniorum et expositor, qui potest similitudines inspicere. Cum enim, sicut prius dictum est, ipsa somnia causentur ex influenza corporis caelestis, oportet quod si aliquis velit iudicare futura per somnia, quod sciat considerare similitudinem inter somnium et influxum caelestem, ita quod oportet quod sciat somnium in quam constellationem ducit, et ulterius quod sciat quae constellatio quem /A⁴ 79rA/ effectum futurum nata sit producere. Iste ergo qui tales similitudines sciet considerare erit optimus iudex et artificiosissimus somniorum. Recta enim somnia, quibus somniatur de talibus sicut eveniunt, de talibus enim quisque potest iudicare. Et declarat Philosophus dictum suum in simili, et dicit quod similitudines et phantasmata quae accidunt in somniis sunt similes idolis quae apparent in aqua, sicut prius dictum est; in aqua enim si multus fiat motus, non fit similis apparitio veris rebus, sed fiunt idola distorta; et sicut est hic, ita in somniis aliquid consimile †propter huiusmodi somnium†, unde aliquando fiunt distorta, motus enim impedit rectum somnium. Qui ergo potest cito inspicere et sentire diversa idola et /A² 79rB/ facta in aqua[m], hoc est idolum hominis et illud equi, ille potest emphases, i.e. similitudines, iudicare et rem cuius est idolum. Ita eodem modo est in somniis, et si aliquis esset dispositus taliter ex natura sua quod posset statim percipere quod tale somnium et talis similitudo distorta apparens in somno ducit in talem constellationem, et ulterius quod talis constellatio ducit in talem effectum, talis esset optimus interpret somniorum. Considerare ergo potens similitudines est artificiosissimus interpret et iudex somniorum, et hoc est quod dicit nobis Philosophus de divinatione quae fit per somnia.

Consequenter cum dicit <2.464b16> *Quid quidem igitur* epilogat de somno et somnio et dicit quid quidem igitur est somnus et somnium, et propter quam causam utrumque eorum accidit, et de ea divinatione quae fit in somniis et per somnia dictum est.

2 quiddam] *om. E.* 3 existens] *existentes E.* 4 multa A^{2corr}] *mul A²; multum A⁴BE.* 5 autem] *om. E.* quis] *est add. A⁴.* 6 Philosophus] *om. A².* 8 ex] *est E.* 8–9 iudicare] *indicare A².* 9 per] *om. E.* 9–10 influxum caelestem A^{4Bcorr}E] *influxum A²; influctum vel sim. B.* 10 oportet quod sciat A^{4Bcorr}] *oportet scire quod A^{2corr}: oportet quod A²B; oportet cognoscere quod E.* ducit] *d(ici)t E.* 11 quod sciat] *om. E.* quem] *quae E.* sit] *sunt E.* 12 et A⁴] *om. A²BE.* 13 somniatur A²E] *somniatur A⁴B.* 14 quisque A²B] *(cf. Div. Somn. 2.464b7: cuiusque)]* *quilibet A⁴; quibus E.* declarat] *determinat E.* in simili] *om. E.* 16 enim A⁴E] *vero A²B.* si] *se E.* multus] *multa A².* motus non fit] *motus non est E; om. A²A⁴B; motio A^{2corr} in mg., sed nil amplius.* 17 aliquid A²E] *quid A⁴; quid vel aliquid B.* 18 propter E] *potest A²A⁴B.* 19 potest cito] *inv. E.* 20 emphases] *emphases E; emphentes A²A⁴B.* 21 ita] *quod add. A⁴.* est²] *om. E.* et²] *quod E.* 21–22 dispositus] *dis E.* 22 taliter] *post sua loc. A².* 23 apparens] *ad p(raese)ns ω.* somno] *somnio E^{p.c.}* 24 ducit] *om. E.* 27 quid] *quod A⁴; quis A²B; lectio incerta E.* 28 quid quidem A²E *cum Arist.]* *quid A⁴; quidem B.* 29 somniis] *E; somnis rell. . est] EXPLICIUNT SCRIPTA SUPRA LIBRUM DE SOMNO ET VIGILIA A MAGISTRO IACOBO DE DUACO EDITA. ET IMMEDIATE SEQUUNTUR QUAESTIONES EIUS SUPER EUNDEM LIBRUM add. A⁴; sequitur quaestio 1^a.*

Quaestio 19

Utrum divinatio futurorum per somnia sit possibilis

/A⁴ 81rA/ Circa illud capitulum tria quaeruntur. Primum est utrum divinatio futurorum per somnia sit possibilis. Secundum est utrum illa divinatio sit nobis a Deo immissa.
5 Tertium est utrum habitudo corporis caelestis possit in nobis generari.

De primo arguitur.

1. Et videtur quod divinatio quae fit per somnia /B 166vA/ sive praevisio futurorum per somnia non sit possibilis.

1.1 Quia scientia alicuius futuri aut est per causam eius aut per signum illud comitans, sicut semper vel sicut frequenter, aliquid enim non scitur per accidens ipsius. Sed somnia non videntur esse causae futurorum, nam ut in pluribus futura praevisa per somnia /A⁴ 81rB/ nia non eveniunt, et ideo somnia non sunt causae futurorum. Item, nec signa ut semper vel ut frequenter comitantia futura per somnia praevisa, dicitur enim quod somnare exaltationem lunae est signum exaltationis proprii status, ista tamen non comitantur se nec sicut semper nec sicut frequenter, quare divinatio futurorum quae fit per somnia non est possibilis.

1.2 Praeterea, sicut dicit Philosophus in Littera, si divinatio quae fit per somnia esset possibilis, aut esset a causa prima et divina nobis immissa, aut esset ab aliqua causa in nobis existente.

20 Non est ab aliqua causa divina, quia talis cognitio magis immittitur fatuis quam sapientibus, ut dicit Philosophus post; si autem immitteretur a causa divina, magis immitteretur sapientibus quam fatuis; quare etc.

Iterum, non fit nobis ab aliqua causa in nobis existente, quia contingit nos somnare de hiis quae fiunt in principio orientis et in fine occidentis circa Gades <sive Columnas>
25 Herculis; talia ergo somnia non possunt oriri in nobis; quare nec divinatio futurorum per talia somnia ex nobis videtur ortum habere; divinatio ergo per somnia non est possibilis.

13 dicitur etc.] Cf. Albertus Magnus, *Somn. Vig.* III.i.ii, Borgnet 9: 179b-180a: "Non enim est aliqua via persuasionis, quod si luna exaltari videatur, quod homo augmentum fortunae sequatur: vel si sol videatur eclipsari, quod diffusio famae et potestatis debeant minorari. Cum enim omnis probatio sit aut ex toto veris universalibus, aut in pluribus, sicut est hoc quod omnis mater diligit, ad scientiam praedictae divinationis neutro modo possumus devenire, quin potius talis impressio talis exaltationis vel depressionis lunae vel solis, neque ut universale, neque ut particulare videtur habere aliquem ordinem ad felicitatem vel infelicitatem." 17 littera] Arist., *Div. Somn.* 1.462b19-26. 21 post] Arist., *Div. Somn.* 2.462a19-22.

3 Circa - quaeruntur] Consequenter quaeruntur tria circa illum librum *de divinatione vero qui in somniis fit* A⁴. 3-4 futurorum per somnia] per somnia futurorum A^{2a.c.}. 7-8 sive - somnia] om. E. 11-12 nam - futurorum] om. A⁴. 12 item] iterum A². 13 ut²] om. A². 14 exaltationem lunae est signum exaltationis] exaltationem lunae est exaltationis E. proprii] propriis A⁴. 14-15 non comitantur A²A⁴] non concomitantur A²corrB; nec comitantur E. 15 nec sicut] gem. E. sicut semper] ord. inv. B; sicut om. A⁴. quae fit] om. E. 17 fit] est A⁴. 18 et divina] om. A², sed divina, quod in mg. add. A²corr, fortasse ad hunc locum spectat. 18-19 ab aliqua causa in nobis existente B] ab aliqua causa nobis inexistente A⁴; aliqua nobis existente E. 20 est] nobis add. A²A⁴B. 22 quare etc.] om. E. 23 nos A²corrE] non A²A⁴B. 24 orientis] om. E. 25 somnia²] om. E.

2. Oppositum dicit Philosophus et Commentator. Dicit enim quod qui negat divinationem quae fit per somnia negat experta et sensata, quia, sicut dicit, non est homo qui non viderit somnium alicuius futuri significativum.

3. Ad hoc dicendum quod praevisio futurorum per somnia est possibilis, et qui negat hoc negat experta et sensata, quia, sicut dicit Philosophus in Littera, quod omnes aut plures dicunt [quod] praestat aliquam fidem tamquam sit ab experientia dictum; et Commentator in suo libello dicit quod famosum et commune dictum non est in toto falsum. Et Philosophus septimo Ethicorum dicit quod fama quam multi populi famant non omnino perditur; nunc autem non est homo qui non viderit somnium alicuius futuri significativum; divinatio ergo /A² 79vA/ sive praevisio futurorum per somnia <possibilis, sed> difficilis est. Cuius signum est diversitas opinionum circa hoc; diversitas enim opinionum de aliquo attestatur illius difficultatem. /E 216vA/

Intelligendum etiam quod multi philosophorum dixerunt huiusmodi cognitionem esse immisam immediate ab aliqua substantia divina, sicut Socrates et Apuleius, Plato et Avicenna, et similiter Commentator, ut dicitur in sequenti quaestione. Illud tamen est contra intentionem Philosophi, sicut enim apparet in VIII° Physicorum, omnis nova mutatio, quaecumque sit, in istis inferioribus reducitur in motum sempiternum, et mediante isto motu in aliquam substantiam immaterialem, unde intentio eius est quod nulla substantia immaterialis immediate influit in aliquod istorum inferiorum nisi mediante motu caeli, sicut patet in VIII° Physicorum, licet ista sententia sit erronea.

Propter quod est intelligendum secundum intentionem Philosophi quod somniorum quaedam sunt quae accipiunt originem ex nobis, et hoc tam ex parte corporis quam ex parte animae, et quaedam quae ex nobis non accipiunt originem. Somniorum vero quae ex nobis originantur quaedam sunt sicut causae et quaedam sunt sicut signa et quaedam sunt sicut accidentia futurorum. Ex hiis autem quae sunt sicut causae aut signa futurorum contingit praevidere futura, nec hoc est difficile: si quis enim patiatur aliquam passionem animae aut corporis et tunc somniet, ut si cholericus somniet se esse in igne, et sic de consimilibus, ex talibus contingit praevidere futura. Et ideo sapientes medici iubent attendere ad somnia. Ex somniis quae sunt accidentia /B 166vB/ non contingit praevidere futura. Somnia vero ut in pluribus sunt accidentia, et ideo ut in pluribus fallunt. Aliqua autem sunt somnia quae non originantur ex nobis, et illa secundum

1 Philosophus] Arist., *Div. Somn.* 1.462b14-18 Commentator dicit enim] dicit etiam Commentator E. Commentator] Averroes, *Somn. Vig.* 94.7-9 (cf. *Auctoritates Aristotelis* 7.100, p.204). 5 littera] Arist., *Div. Somn.* 1.462b14-16. 7 libello] Aver. *Somn. Vig.* 95.3-4 (cf. *Auctoritates Aristotelis* 7.101, p. 204). 14 Socrates etc.] *Haec ab Alberto derivata sunt. Vide apparatus ad 20^{am} quaestionem.*

2 sensata E] sensitiva A²A⁴B. 3 somnium alicuius futuri] alicuius E. 5 sensata E] sensitiva A²A⁴B. quod A² cum Arist. l.c.] quia A⁴BE. 6 praestat A²B] praestet A⁴; praestant E. sit] fit A²a.c. 7 commune] *lectio incerta* B. 8 Philosophus] in *add.* A⁴. multi] multum E. 9 somnium] somnum B. futuri] *om.* E. 11 diversitas enim] *inv.* E. 13 etiam] et A⁴. 14 Apuleius] et *add.* E. 15 tamen] non *add.* A²BE (*sed in B expunctum est*). 16 enim E] *om.* A²A⁴B. Physicorum] quod *add.* A²corr. Cf. Arist., *Ph.* VIII.6. omnis A⁴] omnino A²B; omnia E. 16-17 nova mutatio quaecumque sit] quaecumque mutatio nova sit A². 20 licet ista sententia] licet tamen ista E. 22 hoc A²E] haec A⁴B. quam] tam A². 23 ex nobis non accipiunt] non accipiunt ex nobis E. 25 sunt sicut¹ A²] sunt A⁴B; sicut E. sicut¹] *om.* E. 26 hoc] enim *add.* A⁴. 27 passionem] *om.* E. et] *om.* E. 29 attendere A²corr A⁴B] ascendere A²E. 29-30 non - accidentia] *om.* E. 30 vero] non A²A⁴B; *def.* E. 31 sunt] *om.* E. illa secundum] istas E.

Philosophum sic fiunt. Nam vult Philosophus quod influentia et habitudo caelestis per lumen aut aliquod corporale vehiculum defertur usque ad corpora nostra, et ipsa alterant; et corpus sic alteratum alterat phantasiam, et phantasia alterata sic excitatur, et tunc ex aliquo existente in phantasia ipsa phantasia sibi format phantasma similius illi
 5 influentiae quam potest, et tunc fit somnium. Modo vult Philosophus quod si quis sciat considerare in quam influentiam talis similitudo ducit, et quae constellatio quem effectum nata est producere, erit bonus interpret somniorum, et de futuris per talia somnia iudicabit. Ista est intentio Philosophi de hoc.

10 *Ad 1.1* Ad rationem primam dicendum quod per somnia quae non sunt causae futurorum nec signa ut frequenter comitantia non contingit divinare futura, sunt enim accidentia, non autem omnia somnia.

15 *Ad 1.2* Ad secundam rationem dicendum, sicut dictum est, quod sunt aliqua somnia quae accipiunt originem ex nobis, quaedam vero quae ex nobis non originantur sed a causa extrinseca, non tamen a deo immediate sed ab influentia caeli (et qualiter <per> talia somnia contingit praevidere futura aliquid dictum est), vel a substantia divina.

Quaestio 20

Utrum illa divinatio sit nobis a deo immissa

Consequenter quaeritur de secundo.

1. Et videtur quod cognitio futurorum sit nobis a deo immissa:

20 1.1 Quia hoc sonat vocabulum, dicitur enim divinatio quasi “divinitus” sive “a deo data.”

1.2 Praeterea, etiam hoc apparet ex intentione multorum philosophorum, sicut est
 <***>

2. Oppositum apparet per intentionem Philosophi.

25 3. Ad hoc voluerunt plures philosophi quod cognitio futurorum quae fit per somnia sit /A² 79vB/ nobis immissa a deo vel ab aliqua substantia separata.

1 influentia et habitudo] habitudo et influentia E. caelestis] fere ce^{cu} B. 2–3 alterant] alterat E.
 3 alterat] om. E. sic excitatur] et sic alteratur E. 4 aliquo] aliqua E. format] informat A⁴.
 4–5 illi influentiae quam] illum fluentiae [[a]]quam E. 5 Philosophus] om. E. quis] aliquis E.
 7 et] om. E. 8 est] om. B. 9 rationem primam] inv. E. dicendum] om. A⁴. non] s.l. E;
 est add. A⁴B. 10 ut frequenter comitantia] nec frequenter convenientia E. sunt enim] sunt autem
 A²A⁴B; quae sunt E. 11 non] nam E. 12 sicut dictum est] om. E. 14 a deo] om. E. 15 futura]
 om. A^{2a.c}. 20 divinatio A²E] om. A⁴B. sive] vel A². 22 etiam] et A⁴. 25 voluerunt]
 dicere add. E. ab] om. B.

Socrates enim et Apuleius voluerunt quod esset nobis a deo immissa, et addiderunt suis dictis, dixerunt enim quod <quia> huiusmodi cognitio est valde nobilis, deus nobis invidet ipsam, et ideo nobis ipsam immittit sub metaphoris similitudinem habentibus cum rebus fiendis sive futuris. Sed illud ultimum specialiter falsum est, quia Primum non invidet, sicut dicitur primo Metaphysicae. Et ideo dixit Plato quod invidia longe est a deo relegata. 5

Avicenna autem voluit quod immittitur nobis a substantia immateriali. Vult enim quod intelligentia agens, quae est motrix in sphaera activorum et passivorum, quam vocavit datorem formarum, imprimat in animas dormientium aliquas similitudines ex quibus fiunt somnia per quae contingit divinare futura. Et illud, sicut dicit, maxime fit in hominibus abstractis a curis mundanis. 10

Commentator etiam quasi idem vult in suo libello De somno. Dicit enim quod largitio huius cognitionis est nobilissima et fit a re divina. Unde subdit quod intellectus separatus a materia huiusmodi cognitionis est largitor.

1 Socrates et Apuleius etc.] *Eorum quae sequuntur fons esse videtur* Albertus, *Somn. Vig.* III.I.I, Borgnet 9: 178a-b: "Similiter autem est de Socrate, qui fidem magnam ponebat in somniorum divinatione, et hanc dixit esse unam de principalibus scientiis, ut videlicet scientia haberetur de somniorum conjecturatione. Plato autem cum Socrate concordare videtur, sicut magister cum discipulo: sicut enim narrat Apuleius Modenensis in libro de Dogmate Platonis, etiam Socrates per somnium instructus Platonem puerum in discipulum assumpsit. [...] Iste etiam Socrates scientiam divinationis in somniis magnifice extollens, ad Athenienses fertur exclamasse: «O viri Athenienses et Philosophi, absit a me ut hanc vestram quam experti estis per somnia, dicam falsam esse scientiam, sed hanc ut divinam me ignorare profitear, humana me scire exiliter protestor: et, ut verum dicam, hoc solum me scire arbitratus, quod ignoro, eo quod scientiam deorum auctorum nondum sim adeptus»." III.I.II, Borgnet 9: 179a-b: "Si enim Socratis imitari velimus peritiam, ut dicamus ideo dici divinationem, quia haec scientia humana non existens, a Deo immittatur: et quia, ut dicit Simonides, «Deus invidet hanc scientiam homini, et ideo velat eam sub metaphora et deceptione»: tunc occurrit ab altera parte, quod si dicamus Deum mittentem hanc scientiam fatuis et melancholicis et aliis amentiam patientibus, et quod non immitteret eam prudentissimis et optimis viris, et quod immittat eam quibuslibet indifferenter et idiotis hominibus, magnum videbitur esse inconveniens: dictum enim et invidum nequaquam dici potest. Propter quod mentitur Simonides, nisi forte secundum poematicum modum fabulose dicat similitudinem esse invidiae ex hoc quod velatur haec scientia: «invidia enim», ut ait Plato, «a Deo longe relegata est»." 7 Avicenna] *Cf.* Avicenna, *de An.* IV.2.28--29.79-99. *Cf.* Anon., *Quaest. Somn. Vig. in cod. clm 9559: 50vB*: "Avicenna posuit intelligentiam quandam moventem in sphaera activorum et passivorum, cum sit plena formis, formas effectuum futurorum imprimere in animas nostras, et sic fieri divinationem a nobis somniorum." 12 somno] Averroes, *Somn. Vig.* 102.2-7.

1 esset nobis a deo] nobis a deo essent E. 2 nobilis] nobis E. 3 invidet ipsam] immittit unidit E. nobis ipsam] inv. E. metaphoris] metha\fo/ris B. 4 primum] dicitur *add. & exp.* E. 5 Metaphysicae BA²] Metaphysicorum A⁴; meth'o E. Arist., *Metaph.* I.2.983a2-3. Plato] *om.* E. Plato, *Timæus* 29e. *Noster autem citationem ex Alberto hausit.* 6 a deo relegata] relegata a deo E. 7 autem] et et E. 8 intelligentia] per *add.* E. quae] quod E. activorum] actionum B. 10 in] *om.* E. 13 huius] huiusmodi A⁴ intellectus] subdit *add. & exp.* E. largitor] largior A⁴.

Plato etiam huiusmodi cognitionem dixit fieri a substantia immateriali. Posuit enim daemones infra orbem lunae, quos dicebat imprimere in animas hominum similitudines futurorum.

Omnes autem illae sententiae sunt contra intentionem Philosophi. Probat enim Pi-
 5 losophus /A⁴ 81vA/ in octavo Physicorum quod omnis novitas quae contingat in istis inferioribus reducitur in motum caeli, et mediante illo in substantias separatas. Unde sua intentio est quod nulla substantia separata potest agere in ista inferiora, sed quicquid agunt in ista inferiora deus et aliae substantiae immateriales agunt mediante motu caeli, qui secundum Philosophum est sempiternus. Ista tamen sententia est contra veritatem.

Iterum, Plato specialiter est contra intentionem Philosophi in hoc quod ponit dae-
 mones. Sicut enim apparet in XII° Metaphysicae, Philosophus nullam /B 167rA/ sub-
 stantiam immaterialem posuit nisi habeat ordinem ad motum caeli. Et ideo Philosophus
 in eodem XII° secundum numerum motuum in caelo existentium concludit numerum
 substantiarum separatarum. Huiusmodi autem daemones quos posuit Plato ad motum
 15 non habent ordinem, et ideo secundum intentionem Aristotelis non sunt tales substan-
 tiae immateriales quas Plato vocavit daemones. Sententia tamen Philosophi /E 216vB/
 est contra veritatem. Sunt enim aliqui daemones, apparuerunt enim aliqui daemones sub
 specie alicuius hominis vel feminae, quod declaratur ex hoc, nam visi sunt aliqui loquen-
 tes omnia idiomata, qui numquam locum proprium exierant; huiusmodi autem causa non
 20 potest reddi nisi ex daemonibus. Sunt ergo daemones secundum veritatem.

Dicendum etiam, sicut dicunt theologi, quod sunt aliquae substantiae immateriales
 non habentes ordinem ad motum. Dicunt etiam [quod] ab aliqua substantia separata in
 nobis aliquid influi de novo et immediate. Sed dicunt quod nihil influit a substantia
 separata in nostro intellectu ita quod [non] agit immediate in nostrum intellectum, eo
 25 quod noster intellectus non intelligit sine phantasmate. Unde volunt quod substantia
 largitur aliquid intellectui mediante phantasmate, ita quod dicunt quod intelligentia se-

1 Plato] *Fons remotus est Apuleius, De deo Socratis* 6. *Fons proximus* Albertus, *Somn. Vig.* III.I.VIII, Borgnet 9: 187b-188a: "Dicunt autem isti somnia animarum esse per substantias quae daemones ab eis vocantur : visiones autem per deos corporeos, et prophetias per deos incorporeos, qui solo intellectu (ut dicit Apuleius in libro de Deo Socratis) vix contemplatur homines mortales. Daimôn autem sapiens in Graeco dicitur: et, sicut videtur Apuleius velle, dogma Platonis est esse quasdam substantias separatas in aere, quae mortalium animas ad conceptum irae et concupiscentiae immutant, et imprimunt in eas formas quas volunt [...] Sed hic solum praesentem tangit materiam, qualiter dii <cum> invisibiles et incorporei sint, [...] suas formas imprimunt in animas, cum nulla sit communicatio sive applicatio inter tales deos et animas. Idem est autem de his quos vocat daemones, qui formas sensibiles imprimunt animabus." <cum> *meo Marte inserui.* 5 octavo Physicorum] *Cf. Arist., Ph.* VIII.6. 11 Metaphysicae] *Arist., Metaph.* XII.8. 21 theologi] *Quinam sint illi theologi nescio.*

1 huiusmodi cognitionem dixit] dicit huiusmodi cognitionem E. posuit] possum E. 4 autem E] enim A²A⁴B. illae sententiae] aliae sine E. 4-5 probat - Physicorum] *om. E^{a.c.}* 5 in] *om. E.* 6 mediante] mediate E. 7 intentio est] intentione E. 9 sententia] sempiterna A⁴. 13 in eodem] *iter. E.* motuum] motum E. 14 quos] quo A². 14-15 ad - ordinem] non habent ordinem ad motum caeli E. 16 Plato] ponit *add. & exp. E.* daemones] de[[c]]ës E, *ut videtur.* 17 sunt E] sicut A²A⁴B. apparuerunt - daemones] *om. E.* enim² B] *om. A²; nisi A⁴; def. E.* 18 nam A⁴B] *om. A²; iam E.* visi E] nisi A²A⁴; visi *vel* nisi B. 19 omnia A²E] diversa A⁴; di(vin)a B. qui - exierant] quia numquam locum exhibent E. 22 ab E] *om. A²A⁴B.* 23 a] quasi ω. 24 separata] immediate *add. A²A⁴B.* agit B^{p.c.}] agunt A²A⁴B^{a.c.}; *lectio ambigua, sed potius agit E.* 25 noster intellectus non intelligit A⁴B] videtur intellectus nihil intelligi A²; intellectus noster nihil intelligit E. sine phantasmate] *om. E.* volunt] voluit A⁴. 26 intelligentia] substantia E.

parata potest in nobis de novo formare aliquod phantasma novum. Et hoc dicunt per hunc modum: dicunt enim quod corpora nata sunt oboedire substantiis separatis quantum ad motum localem, et potissime corpora /A² 80rA/ caelestia, et ex consequenti ista corpora inferiora; facto autem motu locali in istis inferioribus, sc. in corporibus hominum, fit motus sanguinis et aliorum humorum, et mediantibus istis motibus ulterius fit aliquod phantasma in ipsa phantasia virtute ipsius intelligentiae, ex quo quidem phantasmate fit somnium per quod contingit praevidere futurum. Et per hunc modum fiunt aliquibus revelationes futurorum a substantiis separatis.

Ista autem non est intentio Philosophi, sicut dictum est. Vult enim quod nulla substantia immaterialis immediate potest agere in animas nostras, sed si agit, hoc est mediante motu caeli. Sed vult Philosophus quod huiusmodi somnia in nobis causantur per hoc quod influentia caelestis defertur ad corpus nostrum per lumen, sicut satis dictum est in antecedente quaestione, ad quam, si tu vis videre modum quo hoc fit, recurras.

Ad 1.1 Ad primam rationem dicendum quod huiusmodi cognitio dicitur divinatio non quia sit data a deo secundum veritatem, sed quia plures philosophorum dixerunt eam esse datam ab aliqua substantia divina, sicut dictum est; vel quia huiusmodi cognitio fit hominibus abstractis a curis mundanis magis quam aliis, qui quidem dicuntur homines divini.

Ad 1.2 Ad secundam dicendum quod omnes illi erraverunt a via Aristotelis, sicut dictum est.

Quaestio 21

U. influentia caelestis possit imprimi in anima nostra

Consequenter quaeritur de tertio, utrum sc. influentia caelestis possit imprimi in anima nostra.

1. Videtur quod non, quia nullum agens imprimit in aliquo passo suam formam nisi communicet cum eo in materia, sicut patet in I^o De generatione; sed anima humana non communicat cum corpore caeli in materia; quare etc.

2. Oppositum dicit Philosophus in Littera.

3. Ad hoc intelligendum, sicut dicitur in secundo De generatione quod formae et species sunt in terminis mundi, et per terminos mundi intelligit orbem in quo sunt omnes res inferiores, et ab ipso sunt sicut a sua causa, et in ista inferiora influunt corpora caelestia, et diversimode secundum quod diversimode ista inferiora nata sunt recipere influxum corporum superiorum secundum diversitatem naturae recipientium. Nam

26 generatione] Arist., GC I.6.322b22-25. 28 littera] Arist., Div. Somn. 2.464a6sq. (*Quomodo illam partem operis Iacobus interpretatus sit superius, in expositione, videre licet.*) 29 generatione] Arist., GC II.8.335a21.

1 hoc] et add. A⁴. 2 enim quod] iter. E. 4 corpora inferiora] inv. A². 6 aliquod phantasma] inv. E^{a.c.}. 9 autem] sententia add. & exp. E. est¹] om. B. enim A²E] om. A⁴B. 10 agit] agunt E. 11 Philosophus] om. E. 12 satis] om. E. 13 modum E] motum A²A⁴B. fit] ad add. & exp. A². 14 dicitur] fit hominibus abstractis add. & exp. E. 15 sit A²E] si(cu)t A^{4p.c}B; om. A^{4a.c.}. 16 esse] om. E. 20 est] om. A². 23 utrum sc.] inv. A⁴. possit] poss(et) A⁴. 24 nostra] humana E. 25 non] om. E. nullum E] nullus BA²A⁴. 26 communicet] communicent A⁴. in materia sicut patet] sicut patet in materia ω. humana] om. E. 27 cum] in ω. 29 intelligendum] quod add. A². formae A²E] formare A⁴B. 32 secundum quod diversimode] om. E. 33 corporum] corporeum A².

aliqua recipiunt influxum caelestem materialiter, aliqui vero cognoscibiliter, et hoc est propter diversitatem recipientium.

Tunc, cum quaeritur utrum influentia corporis caelestis et habitudo possit inprimi in animas nostras, dicendum quod sic; sed hoc non est immediate, sed sicut dictum fuit prius, nam influentia caelestis defertur ad corpus mediante lumine vel aliquo vehiculo corporali et tunc alterat corpus nostrum, quo alterato alteratur phantasia et excitatur phantasia, et tunc format sibi phantasma similius isti influentiae quam potest, /**B 167rB**/ ex quo phantasmate fit somnium, et sic imprimitur influentia in phantasiam, et ulterius potest inprimi in animam intellectivam. Et illud est rationabile, nam videmus quod homo existens in passione aliqua de nocte soluta imaginatione format sibi aliquod phantasma de illo circa quod passionatur. Et eodem modo videtur quod debeat sibi formare aliquod phantasma simile influentiae caeli cum ab ipsa patitur et alteratur, adhuc multo rationabilius quam cito influentia est maioris virtutis quam sit ipsa passio.

Ad 1. Ad rationem in oppositum dicendum, cum dicitur “Nullum agens imprimit in aliquo suam formam nisi communicet cum eo in materia”, verum est – sub illo esse sub quo forma habet esse in agente. Modo dicendum quod influentia caelestis non habet idem esse in caelo et in istis inferioribus, et ideo si caelum debeat /**A² 80rB**/ imprimere in ista inferiora aliquid, non oportet quod communicet cum eis in materia.

Expliciunt quaestiones et sententia supra librum de somno et vigilia \a magistro Iacobo de Duaco/

1 aliqui **A²A⁴B** et fort. **E** (sed compendium ambiguum)] an aliqua scribendum? vero] *om.* **E.** 3 cum quaeritur utrum] arguitur(?) **E.** influentia] infleuntia **A².** possit] poss(et) **A⁴.** 4 dictum fuit] *inv.* **E.** 5 defertur] fertur **E.** mediante] mediate **E^{a.c.}**. 6–7 et excitatur phantasia] *om.* **A².** 9 rationabile] rationale **E.** 10–11 phantasma] simile influentiae caeli *add. & exp.* **E.** 11 de **E^{p.c.}**] *nescioquid* **E^{a.c.}**. debeat sibi] *inv.* **A⁴**; debeant sibi **E.** 12 cum] nam **E.** adhuc **E]** ad hoc **A²A⁴B.** 13 rationabilius] rationalius **E.** 14 nullum] *iter.* **E.** 16 dicendum] est **E.** 19 expliciunt – vigilia **A²B]** etc. *add.* **A²**; Et in hoc finiuntur istae quaestiones super libro de somno et vigilia. deo gratias **A⁴**; Explicit de somno et vigilia. assit principio sancta maria meo etc. **E.** 19–20 a – Duaco *manus altera codicis B]* *om.* **A²A⁴E.**